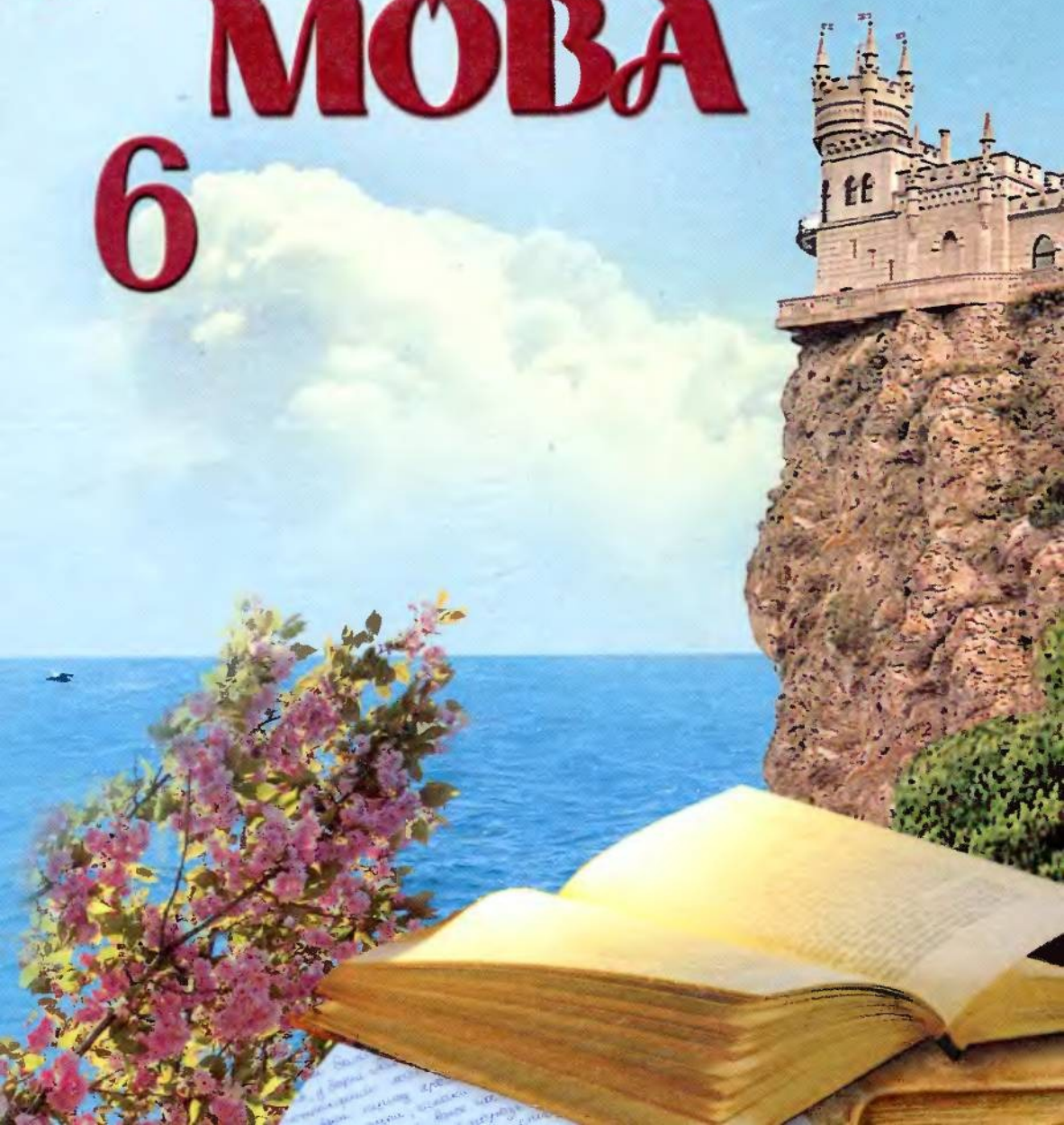

УКРАЇНСЬКА МОВА 6

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 11.04.2006 р.
Протокол № 4/4—19)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Автори розділів:

Н. В. Бондаренко — «Іменник», «Числівник», «Дієслово», «Повторення та узагальнення вивченого в шостому класі», «Зв'язне мовлення», «Додатки».

А. В. Ярмолюк — «Вступ», «Повторення та узагальнення вивченого», «Прикметник», «Займенник».

Художник *Коркіщенко О. Є.*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

§20 — вивчення мовного матеріалу;

§21 — розвиток зв'язного мовлення;

Іван Франко — пізнавальна тема уроку;

♦ — теоретичні відомості для обов'язкового засвоєння;

◇ — теоретичні відомості для ознайомлення;

◆ — мотивація щодо необхідності засвоєння нового матеріалу;

❓ — проблемне запитання-сходинка до опанування нових знань;

діхати — слова, значення яких необхідно засвоїти, а написання — запам'ятати;

— вправи на редагування;

— завдання підвищеної складності;

— домашнє завдання;

— робота в парах;

— розрізняйте значення слів!

— словничок до вправи.

© Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк,
2006

© Видавництво «Освіта», художнє
оформлення, 2006

ДОРОГІ ШЕСТИКЛАСНИКИ!

Цей підручник допоможе вам продовжити успішно опановувати українську мову. Ви поглибите знання про її граматичну будову та правописні норми, про самотійні частини мови — іменник, прикметник, числівник, займенник та дієслово.

Підручник збагатить вас новими знаннями про цікавий і розмаїтий навколишній світ. На матеріалі пізнавальних текстів ви навчитеся розрізняти мовні явища і правильно використовувати слова в мовленні. Ви набудете вміння вільно спілкуватися, зрозуміло висловлювати думки, користуючись усім багатством мовних засобів.

Автори подбали, щоб підручник був змістовним, доступним і зручним у користуванні. Сподіваємося, за його допомогою ви подолаєте ще одну сходинку на шляху до мовної досконалості.

Автори

§1 Краса і багатство української мови

Слово до слова — злѳжиться мова

1. I. Прослухайте текст, потім прочитайте, відпрацювавши вимову слів у рамці. Доберіть заголовок. Які почуття до української мови висловлює автор? Як це виявляється в інтонації та побудові речень?

Хто сказав, що слово не дихає? Хто думає, що мова не пахне?! Вслухаймося! Дихає українське слово Десною і **Борисфеном**, Буковиною¹ і Лемківщиною¹, Карпатами і... Луганчиком! А як пахне наша **метка** мова! Волинськими духмяними смерічками, рівненськими гарячими соняшниками, київськими запашними чорнобривцями, донецькою степовою материнкою²!

дихати
меткий
духмянний

То як же не відчуті її **дѳторку**, її смаку, її пахоцїв? Якщо навіть ти прожив в Україні хоча б один тільки день! А вже як живеш тут роками і десятиліттями, смакуєш³ її пухку пшеничну паляницю, вмиваєшся її росою, слухаєш її дзвони, то хіба не стала вона тобі **лагідною** матінкою?! (За А. Листопад-Нікітіною).

II. Прочитайте висловлювання видатних людей про мову; визначте стиль мовлення. Чому кожен народ не лише любить рідну мову, а й зберігає її? Зачитайте рядки, де йдеться про неповторність кожної нації на Землі. Як ці висловлювання перегукуються з попереднім текстом?

1. Світ Божий великий, і складається він з окремих народів чи націй, і кожен народ — окреме закінчене ціле. І в тому й краса всесвіту, що народи зберігають свою окремішність⁴, як на пишній луці кожна окрема квітка має свій окремий колір і запах (І. Огієнко). 2. Кожна мова має власне світло, яке виблискує в безмежному океані мов Землі... Зберігаючи мову, народ зберігає себе (О. Пономарів).

III. З'ясуйте значення виділених слів (у тексті й висловлюваннях) за допомогою словничків наприкінці підручника; доберіть до цих слів синоніми.

¹ Буковина, Лемківщина — назви земель у Західній Україні.

² Матерінка — пахуча трав'яниста рослина (рос. душица).

³ Смакувати — їсти з насолодою (рос. смаковать).

⁴ Окремішність — тут: особливість, неповторність.

2. Прослухайте текст. Яке місце у світі посідає українська мова? З чим порівнює її автор? Хто дбає про вдосконалення української мови?

Українська мова є національною мовою багатомільйонного українського народу. Вона належить до високорозвинених мов світу з давніми писемними традиціями. Багато зробили для вдосконалення української мови визначні представники народу — письменники, вчені, видавці книг, журналісти, освічені люди різних часів. Серед них почесне місце належить Тарасові Григоровичу Шевченку, який відшліфував і показав світові дорогоцінний скарб — мову простого народу України (За А. Коваль).

3. І. Прочитайте уривки з творів класиків української літератури. Яка основна думка об'єднує тексти?

1. Десно, свята чиста ріка моїх дитячих незабутніх мрій... Згадуючи тебе, я завжди добрішав, почував себе багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах¹, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив зорі у тобі на перекинутому небі... (За О. Довженком).

На берегах тихої річки

¹ В і с и п — рос. на́сыпь.

2. Я не бував за дальніми морями,
 Чужих доріг ніколи не топтав —
 В своїм краю під буйними вітрами
 Щасливим я і вільним виростав.
 Коли не вмів ще букваря читати,
 Ходив, як кажуть, пішки під столом,
 Любить людей мене навчила мати
 І рідну землю, що б там не було.

В. Симоненко

П. Назвіть у поданих уривках художні засоби (епітети, порівняння, метафори), фразеологізми, однорідні члени речення, за допомогою яких автори образно передають свої почуття, змальовують природу. Зробіть висновок, які слова, звороти збагачують наше мовлення.

Українська мова є однією з найрозвиненіших і найбагатших мов світу.

Про багатство української мови свідчить велика кількість слів.

Значна частина слів має кілька лексичних значень (*крило* літака, птаха; *взяти під своє крило* — опікуватися кимось, захищати; *чистий* одяг і *чисті* думки). В українській мові є велика кількість синонімів, за допомогою яких ми можемо точніше, яскравіше висловити думку, уникнути невинуватених повторів. Це також свідчить про багатство української мови.

4. І. Прочитайте речення. Подумайте, чи скрізь доречно вжито виділені слова. Запишіть речення, замінивши, де потрібно, виділені слова синонімами з довідки.

1. На уроці **відсутні** троє учнів. 2. У моєму портфелі сьогодні **відсутні** зошити. 3. Юнаків **приймають** на військову службу з 18 років. 4. Я **приймав** участь у конкурсі. 5. **Відношення** 2 : 4. 6. Це непорозуміння не змінить мого **доброго відношення** до тебе. 7. Господар не хотів рано **відпускати** гостей. 8. У крамниці мені **відпустили** цукру.

Д о в і д к а: продавати, бракувати (або немає), ставлення, брати.

П. Доберіть синоніми до слова *крамни́ця*. Які з них увійшли в українську мову зовсім недавно? З чим це пов'язано? Зробіть висновок про роль синонімів у мовленні.

5. І. Прочитайте вірш. Яка роль слів в нашому житті? З чим порівнює слова автор? Як ці порівняння допомагають передати основну думку?

Є слова, що білі-білі,
 Як конвалії¹ квітки,
 Лагідні, як усміх ранку,
 Ніжносаяні, як зірки.

Є слова, як жар, пекучі
 І отруйні, наче чад ...
 В чарівне якесь намисто
 Ти нанизуєш їх в ряд.

Олександр Олесь

¹ К о н в а л і я — рос. ландыш.

II. Прочитайте прислів'я та приказки народів світу. Назвіть ті з них, у яких ідеться про роль слова в нашому житті.

1. Приказка — мудрість віків (*англ.*). 2. Мова без прислів'я, як страва без солі (*тат.*). 3. Язик ранить болючіше, ніж гострі зуби (*афр.*). 4. Слово чемне кожному приємне (*інд.*). 5. Від доброго слова і камінь добрішає (*дагест.*). 6. Мова — це одежа, в яку вбирається думка (*євр.*). 7. Впізнаєш по мові, що є в голові (*слов.*). 8. Щире слово три зими гріє (*рос.*). 9. Від теплого слова і лід розмерзнеться (*укр.*). 10. Часом приказка варта десяти книжок (*куб.*). 11. Добре слово — квітка, погане — колючка (*туркм.*). 12. Краса людини — у слові (*турецьк.*).

III. Назвіть висловлювання, в яких ідеться про значення прислів'їв і приказок у кожній мові. Вивчіть 3—4 прислів'я.

◇ Про багатство української мови свідчить і наявність у ній приказок, прислів'їв, різноманітних фразеологічних зворотів, які роблять наше мовлення образним, влучним, виразним.

6. Прочитайте текст. Визначте основну думку. Як допомогтися, щоб наше мовлення було не лише правильним, а й багатим?

Українська мова — багата, розвинена, гнучка¹. Нею можна описати все: від найскладніших наукових відкриттів до найвеселіших пригод.

Проте українська мова, як і кожна, легко, без зусиль до рук не дається. Постає вона перед нами в усій своїй красі у піснях і віршах, казках і оповіданнях майстрів. А от коли доводиться самому щось переказувати або розповідати, то інколи це схоже на невправну² гру на роялі — звуки є, а мелодії немає. Щоб вільно, красиво розмовляти, треба вчитися. Вивчати правила, бо це закони мови. Запам'ятовувати нові слова й цілі речення (прислів'я та приказки), бо це збагачує наше мовлення. Вчити вірші, бо це розвиває пам'ять. І тоді, послухавши вас, хтось скаже: «Як прекрасно звучить українська мова!» (*За А. Коваль*).

7. Прочитайте текст. Назвіть його недоліки. Замініть невиправдані повтори слів синонімами або займенниками, щоб уникнути одноманітності. Якщо це необхідно, змініть порядок речень.

Оля була старшою сестрою. На Олі було червоне плаття. На платті був великий білий комір. На голові у Олі були косички. Оля була невисока, міцна і рожевощока. У Олі були чорні очі. У Оленки було блакитне плаття. Оленка була молодшою сестрою. Оленка була бліда, нерішуча. У Оленки були сірі очі. У Оленки було русаве волосся. У Оленки було коротке волосся.

8. Підготуйте усну розповідь «У чому краса і багатство української мови». Складіть і запишіть план твору. По можливості, використовуйте під час розповіді прислів'я, уривки з віршів, які вам найбільше сподобалися.

¹ Г н у ч к и й — *рос.* гибкий.

² Н е в п р á в н и й — *рос.* неискусный, неуклюжий.

§2 Мовленнєва ситуація. Засоби спілкування. Умови успішного спілкування

Мова, зрозуміла всім

9. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *віказавши, здивування, схвалення, засудження, справедливців, прохання, жестикулювати, представникі, латиноамериканець*. Прочитайте текст.

МОВА ЖЕСТІВ

Чи замислювалися ви коли-небудь, що, крім мов, які знаєте, ви володієте ще однією? Хтось *стенує плечима*¹, *віказавши* своє здивування чи сумнів. Інший *похитає головою*² і цим висловив свою незгоду. «Чудово!» — вигукнув хтось і показав великий палець. Це — мова жестів.

Багато жестів дійшло до нас із глибокої давнини. Вони стали міжнародними і сьогодні зрозумілі всім. Великий палець, піднятий угору чи опущений униз, як знак схвалення чи засудження, був відомий і ще давнім римлянам. В усьому світі зрозумілий знак перемоги, яку виборювали покоління справедливців. Піднесена рука — це намагання привернути до себе увагу. Приставлений до губів палець означає мовчання. Схиливши голову, виказують сум.

Немає жодної людини на Землі, яка не користувалася б мовою жестів. У Колумбії укладено навіть спеціальний словник, де тлумачаться дві тисячі жестів.

Проте деякі жести одного народу можуть бути незрозумілі іншому.

Вітаючись, ми тиснемо один одному руку. Представники деяких африканських народів на знак вітання вручають гарбуза — це знак глибокої поваги.

Український юнак образиться, якщо дівчина піднесе йому гарбуза. Це означатиме, що вона не піде за нього заміж.

Якщо ви потрапите в Тибет і стрічний перехожий покаже вам язика — не засмучуйтесь³. Це означатиме: я нічого поганого тобі не зроблю. Але для інших народів цей жест образливий.

Прощаючись, українці й росіяни махають рукою. А латиноамериканець сприйняв би це як жест запрошення.

засмучуватися

¹ Стенути плечима — рос. пожать плечами.

² Похитати головою — рос. покачать головой.

³ Засмучитися — рос. расстроиться; засмучуватися — рос. расстраиваться.

Без жестів не можна уявити спілкування. Вони оживлюють розмову, надають їй особливої **теплоти** і виразності. Треба тільки вміти доречно користуватися мовою жестів (*З журналу*).

II. Чому мова жестів зрозуміла всім? Як впливають жести на якість спілкування?

Якими жестами користуєтесь ви? Які з-поміж них ваші улюблені? Що вони означають? Які вислови доцільно супроводжувати цими жестами? Про який жест ідеться у виділеній частині речення?

III. Визначте тип і стиль мовлення. Поясніть правопис виділених слів. Складіть і запишіть речення зі словом у рамці.

Уявіть, що ви з другом зібралися перейти вулицю. Раптом із-за рогу виїхала машина, яку ваш супутник не бачить. «Стій! Машина!» — крикнете ви, і ваш товариш зупиниться.

Слова *стій* і *машина* належать до **мови**. Це дієслово й іменник. Та коли ми скористалися ними, щоб попередити людину, вказати їй на небезпеку, вони стали **мовленням**.

Мова — це звуки, слова, речення.

Мовлення — це мова в дії, коли ми користуємося нею для спілкування з іншими людьми.

Мовлення кожного з нас залежить від певних умов, за яких відбувається спілкування, а саме:

— **хто бере участь у спілкуванні;**

— **хто говорить (мовець);**

— **про що говорить, якими рухами, діями чи жестами супроводжує сказане;**

— **з якою метою;**

— **де говорить (місце спілкування);**

— **хто слухає і реагує, кому адресоване висловлювання (адресат).**

10. Розгляньте перший форзац підручника. Від яких умов залежить наше мовлення?

11. Змініть деякі умови спілкування описаної вище пригоди на вулиці. Адресатом нехай стане: а) літня людина, якій важко перейти через дорогу; б) хлопчик, який зненацька вибіг на дорогу. Чи зазнають змін решта складових ситуацій спілкування? Чи зміниться сама мовленнєва ситуація? Чи мінятимуться ролями мовець і адресат? Якими рухами, діями чи жестами супроводжуватимуть вони свої висловлювання?

12. I. Ви завітали в гості до товариша. Зорієнтуйтеся в умовах спілкування: а) яка його мета; б) яка тема й основна думка майбутнього висловлювання (про що вам хотілося б сказати, про що розпитати); в) хто адресат вашого мовлення; г) офіційною чи неофіційною є обстановка.

II. Складіть і запишіть невеликий діалог; підготуйтеся розіграти його в класі за особами. Продумайте, які жести ви використаєте.

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В П'ЯТОМУ КЛАСІ

§3 Словосполучення і речення. Члени речення. Звертання. Вставні слова

Твої права охороняє держава

13. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте. Яка основна думка тексту?

НАШ ОСНОВНИЙ ЗАКОН

28 червня 1996 року було затверджено Конституцію України. Це наш Основний Закон.

Конституція кожної країни визначає **устрій**¹ держави, права та обов'язки **громадян**. А вони є у кожного! Скажімо, твої батьки мають піклуватися² про тебе. Ти ж повинен допомагати їм в усьому, поважати дорослих і ровесників. Зрозуміло, тоді й вони поважатимуть тебе.

громадянин
обов'язок

Твої права охороняє держава. Ніхто не може примусити тебе чинити щось погане чи зле, не може **зашкодити**³ тобі.

Але й ти, друже, мусиш чинити так само. Ти повинен жити за правилами та законами нашої країни, бути їй відданим громадянином!

Отже, Конституція України — життєвий **дороговказ** для всіх громадян. А день її **прийняття** є державним святом — Днем Конституції України (За А. Костецьким).

II. Що визначає конституція кожної країни? Коли було прийнято Конституцію України? Як вона оберігає ваші права? Чого вимагає від вас Основний Закон? Чому 28 червня визнано святковим днем?

III. Пригадайте, як зв'язуються слова у словосполученні. Виберіть із тексту 3—4 словосполучення, назвіть головні й залежні слова. Якими частинами мови вони виражені? Які поєднання двох і більше слів не є словосполученнями?

IV. Пригадайте, що виражає речення і яке його призначення у мові. Які члени речення становлять його основу, відіграють найважливішу роль у передачі думки? Зачитайте з тексту 2—3 простих речення, назвіть у них головні й другорядні члени. Знайдіть у тексті речення з однорідними

¹ **Устрій** — установлений суспільний порядок; лад (рос. строй).

² **Піклуватися** — рос. заботиться.

³ **Зашкодити** — рос. навредить.

членами, поясніть розділові знаки. Чи є в тексті речення зі звертаннями, вставними словами? Якими розділовими знаками їх виділено?

14. І. Пригадайте, що називається словосполученням. Чи з усіх наведених слів можна скласти словосполучення? Чому?

Незалежний, держава; чув, від, дорослі; малі, і, дорослі; жити, у, злагода; основний, закон; державний, свято; жити, за, закони; ключ, журавлі; вирушати, у, дорога; батьки, й, сини; осінь, чарує; чарує, кольорами; у, кожний.

ІІ. Запишіть утворені словосполучення, складіть із ними 4—5 речень, підкресліть у них граматичні основи. Поясніть, чим відрізняються словосполучення від речень.

15. Прочитайте прислів'я. Чого вони вчать? Спишіть, визначте в реченнях головні члени, підкресліть їх. Назвіть серед речень непоширене. Поясніть уживання тире між підметом і присудком, коми при звертанні.

1. Наука в ліс не веде, а з лісу виводить. 2. Здоров'я — найдорожчий скарб. 3. Найвища школа — саме життя. 4. Одна бджола меду не наносить. 5. Веселий гість — дому радість. 6. Від науки голова не болить. 7. Чужина не гріє. 8. У чужій стороні не так і сонце світить. 9. Терпи, козаче, отаманом будеш.

16. Пригадайте, які слова і словосполучення називаються вставними. Чи є вони членами речення? Спишіть речення, назвіть у них вставні слова і розставте розділові знаки.

1. По-перше вона завжди знала всі уроки. По-друге вона ніколи не спізнювалася (*О. Іваненко*). 2. Вовк може їсти захотів! (*Л. Глібов*). 3. Безумовно легка атлетика — королева спорту. 4. Придивіться наприклад до стрибків у висоту. 5. Очевидно біг є найдавнішою звичкою людини (*З дит. енци.*). 6. Я на жаль прямо з роботи (*О. Копиленко*).

17. Спишіть речення, добираючи з довідки вставні слова, які надають думці відтінку впевненості або припущення. Розставте розділові знаки.

1. Листуватися¹ ... можна і за допомогою Інтернету. 2. До міста ... лишилося проїхати кілометрів двадцять. 3. ... завтра я зможу з тобою зустрітися. 4. Літо цього року ... буде прохолодним. 5. Спорт ... не лише зміцнює тіло, а й загартовує характер. 6. ... цю роботу я завершу через тиждень. 7. ... кожен громадянин України повинен жити за правилами і законами нашої держави.

Д о в і д к а: мабуть, звичайно, певно, без сумніву, очевидно, можливо, безумовно.

18. І. Прочитайте текст на с. 12. Яким настроєм він перейнятий? Яку картину змальовує автор? Назвіть однорідні члени речення, вставні слова. Зачитайте окличні речення й визначте їх роль в описі.

¹ Л и с т у в а т и с я — писати й надсилати листи (*рос.* переписуваться).

До чого ж гарно й весело було в нашому горіді! Ото як вийти з сіней¹ та подивитись навколо — все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! А що робилось на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, кропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі (За О. Довженком).

II. Пригадайте, які бувають речення за метою висловлювання, за інтонацією. Наведіть приклади з тексту.

19. Виберіть правильний варіант словосполучення (речення) і запишіть.

Перекласти англійською мовою; перекласти на англійську мову. Я вважаю, що це правильно; я рахую, що це правильно. Навчатися української мови; навчатися українській мові. Я живу в Україні; я живу на Україні. Грати за правилами; грати по правилах.

20. Прочитайте і перекладіть речення українською мовою. Назвіть звертання, визначте відмінок іменників в обох мовах. Порівняйте особливості вживання звертань в українській та російській мовах.

1. Вот, мой дорогой читатель, и закончилось лето. Помнишь ли ты, друг, сколько было весёлых игр, спортивных соревнований, походов? И всё же, дорогой ученик, первого сентября ты с радостью и волнением переступишь порог школы. Там тебя, шестиклассник, ждёт встреча с товарищами, рассказы друзей о лете (За М. Кондаковим). 2. «А, здорово, Вася!» — увидев друга, сказал Горбунов. 3. «Ах, хитрая лисица! Ну и силен же ты, Ваня!» — с восхищением любовался парнем Виденко (За В. Катаєвим).

Волнение — хвилювання. Силен — сильний. Восхищение — захоплення. Любоваться — милуватися. Парень — хлопець.

§4 Просте і складне речення. Пряма мова і діалог

Державні та народні свята в Україні

21. I. Прослухайте, потім прочитайте текст, відпрацювавши вимову слів у рамці. Визначте тему та запропонуйте заголовок.

Український народ працьовитий, але і святам у його житті належить важливе місце. Вони пожвавлюють² будні, дають можливість відпочити, набратися сил.

працьовітий
буденний
річниця

Свята поділяються на державні, релігійні, народні та родинно-побутові. Державними святами в Україні визнано: Новий рік, Міжнародний жіночий день, День міжнародної солідарності тру-

¹ Сіні — рос. сени.

² Пожва́лювати — рос. оживлять.

дящих, День Перемоги, День Конституції України, День незалежності України. Ці свята і найбільші релігійні свята — Різдво Христове, Великдень, Трійцю — оголошено вихідними днями.

Річниця¹ своєї незалежності Україна відзначає 24 серпня. Це найвизначніше свято нашої держави. У цей день Президент звертається з привітанням до народу України, державні діячі покладають квіти до пам'ятників видатним людям країни. Відбувається святковий концерт на головній вулиці столиці — Хрещатику. Урочистості², концерти, масові народні гуляння проходять в усіх містах і селах України. А закінчується свято яскравим салютом (З дит. енци. «Україна»).

II. Яка роль свят у житті нашого народу? Які бувають свята? Назвіть державні свята України. Коли їх відзначають?

III. Розгляньте малюнок. Розкажіть, як ви святкували День незалежності України.

IV. Пригадайте вивчене про просте й складне речення. Назвіть у тексті прості й складні речення. Як ви їх визначили? Поясніть розділові знаки в усіх реченнях.

22. Допишіть речення, утворивши складні. Підкресліть граматичні основи та поясніть розділові знаки.

1. Сьогодні у мене день народження, і ... . 2. Я хотів запросити всіх однокласників додому, але ... . 3. Батьки подарували мені велосипед, а ... . 4. Ми відвідали театр, де ... . 5. Увечері прийшли дідусь і бабуся, і ... . 6. Я люблю отримувати подарунки, проте ... . 7. Коли мама попросила допомогти їй помити посуд, ... 8. ... , щоб наступного року мій день народження був іще веселішим.

¹ Річниця — рос. годовщина.

² Урочістість — рос. торжество.

23. Прочитайте текст із пропущеними розділовими знаками. З яким святом пов'язаний звичай «пускати до хати сонце»? Спишіть текст, розставте розділові знаки у реченнях та поясніть їх уживання.

У давнину вважали, що на Великдень сонце «грає». А тому перед його сходом люди відчиняли віконниці відсували фіранки¹ знімали з підвіконь зайві предмети. Робили це для того, щоб сонце зайшло до хати і принесло у дім щастя й здоров'я. Дівчата вибігали у садок чекали перших променів і з появою сонця читали молитву (За В. Скуратівським).

Великдень (Пасха)

християнське свято воскресіння Христа: Вони сиділи у прибраній, як на Великдень, хаті (М. Коцюбинський).

Прикметник великодній: великодні крашанкі.

паска

солодкий білий хліб, який випікають до Великодня.

24. I. Прочитайте текст із пропущеними розділовими знаками. Які народні традиції святкування Нового року відроджуються нині?

До нас повертається багато прекрасних звичаїв. Наприклад у перший день Нового року діти співають щедрівки Сію вію посіваю з Новим роком поздоровляю. Багато радощів дарує це свято і дорослим і дітям: новорічні гуляння подарунки зимові канікули (З дит. енци. «Україна»).

II. Спишіть текст, розставляючи розділові знаки. Пригадайте, що називається прямою мовою. Назвіть у тексті речення з прямою мовою. Поясніть розділові знаки.

25. Перебудуйте речення з непрямою мовою на речення з прямою мовою. Запишіть їх, поясніть уживання розділових знаків.

1. Учителька нагадала дітям, що 9 листопада відзначається День української писемності та мови. 2. Ведучий телевізійних новин повідомив, що на честь святкування Дня Перемоги відбудеться парад ветеранів війни. 3. Заходячи на подвір'я, колядники звертались до господаря, щоб той дозволив їм заспівати пісенько-колядок. 4. Напередодні Різдва люди мирилися і казали, що бажають усім зустріти свято в мирі та злагоді.

26. Пригадайте, що називається діалогом. За поданим початком складіть діалог, розіграйте його. Поясніть уживання розділових знаків у тексті.

Дідусь клопотався біля пасіки. За три дні 19 серпня, свято Спаса, і треба було визначитися, скільки меду взяти собі, а скільки залишити бджолам на зиму.

— Добридень, дідусю! — привітався сусідський хлопчик. — Мама прибирає дім до свята, а я прибіг до вас подивитися, скільки меду цього року дали бджоли.

— Добридень, синку, заходь! — радо вітає дідусь. — Сідай, голубе, я тебе яблучком почастую з медом...

¹ Фіранка — рос. занавеска.

 27. Уявіть ситуацію. Ви звертаєтесь до представника туристичної фірми, щоб замовити екскурсію для учнів свого класу. Перекажіть однокласникам діалог, який відбувся між вами. Які звертання, форми мовленнєвого етикету ви використали?

28. Прочитайте текст. Чому Трійцю в народі називають Зеленими святами? Усно виконайте синтаксичний розбір виділеного речення.

Багато релігійних урочистостей супроводжується давніми народними звичаями. Зокрема, на Зелені свята селяни прикрашають оселі зеленими гілками клена, верби, липи, ясена. Їх встромляють за ікони, а підлогу встеляють запашними травами: любистком, м'ятою. Свято Трійці свідчить про глибоку пошану людини до природи, її краси та сили (*З дит. енци. «Україна»*).

 29. Прочитайте речення. Чи правильно вжито виділені слова? Відредагуйте і запишіть речення.

1. Вихідними оголошено дні Великодня й **Троїці**. 2. Святкування **паски** припадає найчастіше на квітень-травень. 3. У серпні українці святкують три **празники**, вони називаються Спасами. 4. Одним із **любимих** свят молоді став Міжнародний день студента, який **відмічається** 17 листопада.

 30. Яке найулюбленіше свято вашої родини? Опишіть, як ви його відзначаєте, вживаючи, по можливості, речення різних типів: прості; ускладнені однорідними членами, вставними словами, звертаннями; складні речення.

§5 Текст, його будова. Зв'язок речень у тексті.

Розгортання теми

Красиві слова і красиві діла

31. І. Прочитайте. Використовуючи схему на другому форзаці підручника, доведіть, що це текст.

Серед поля стоїть маленька хатинка. Її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися й пересідати в теплі.

Одного разу серед літнього дня захмарило й пішов дощ. А в полі у цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як з неба ллє, мов з відра.

Коли це бачать: до хатинки біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Мабуть, з іншого села. Вбіг до хатинки. Одежа на ньому мокра. Він тремтить від холоду.

*тремтіти
від
холоду*

І ось один із тих хлопців, що перебували негоду в хатинці, сказав: «Як же ти змок на дощі! Мені жаль тебе...» Другий теж промовив красиві слова: «Як страшно опинитися в зливу серед поля! Я співчуваю¹ тобі...»

¹ С п і в ч у в а т и — розуміти чужу біду (рос. сочувствовать).

А третій не сказав ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку і дав її змókлому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку і надягнув суху.

Гарні — не красиві слова.

Гарні — красиві діла (За В. Сухомлинським).

II. За яких обставин зустрілися хлопці? Що трапилося з їхнім ровесником, який прийшов останнім? Як хлопці поставилися до нього?

Який момент в оповіданні можна назвати кульмінаційним?

III. Якого висновку доходить автор? А як вважаєте ви? Чи збігається ваш висновок з основною думкою оповідання?

Як буде утворюватися текст?

Щоб проаналізувати будову тексту, треба знайти у ньому **зачин** (початок), **основну частину**, в якій розкривається тема, та **кінцівку** (висновок). Визначте **основну частину (сюжет)**, виділіть у ній складові.

1. **Експозиція** — де і коли відбувається дія.

2. **Зав'язка** — дія, що стала причиною всіх наступних подій (з чого все почалося?).

3. **Розвиток дії** — розгортання подій після зав'язки (що ж було далі?).

4. **Кульмінація** — дія, від якої залежить перебіг усіх подій, найнапруженіший момент у подіях.

5. **Розв'язка** — дії, що завершують розповідь (чим усе закінчилося?).

IV. Визначте тему тексту. Простежте, як вона розкривається в мікротемах (абзацах). Колективно виділіть провідну думку кожного абзацу і запишіть ці думки у вигляді пунктів складного плану.

Будова тексту

I. Вступ.

II. Основна частина.

1. Експозиція.

2. Зав'язка.

3. Розвиток дії.

4. Кульмінація.

5. Розв'язка.

III. Кінцівка.

План

I. ...

II. ...

1. ...

2. ...

3. ...

4. ...

5. ...

III. ...

Як зв'язуються між собою речення в тексті?

V. Використовуючи подані нижче відомості, простежте, як зв'язані між собою речення в оповіданні Василя Сухомлинського.

Речення в тексті можуть бути зв'язані за змістом послідовно, ніби кільця ланцюжка: друге з першим, третє з другим і т. д. Такий зв'язок називається **ланцюговим**. Схематично це можна зобразити так:

32. І. Прочитайте текст, слідкуючи, як зміст розвивається від одного речення до наступного.

Дельфіни зайшли в затоку. Раптово вдарив мороз, і товстий шар льоду закрив тваринам вихід із затоки.

На допомогу дельфінам прийшов криголам. Він проклав їм шлях у відкрите море.

Але дельфіни спочатку не попливли за криголамом. Тоді моряки ввімкнули музику. Дельфіни рушили за судном (За А. Стариковим).

При ланцюговому зв'язку речення з'єднуються між собою за допомогою займенників, синонімів, повторів того самого слова, спільнокореневих слів, сполучників та інших засобів зв'язку.

II. Знайдіть засоби зв'язку речень у тексті про дельфінів.

III. Перечитайте два останніх абзаци тексту. Чому для з'єднання речень в останньому абзаці вжито іменник, що повторюється, а не займенник?

Міркуємо. Якщо слово *дельфіни* в останньому реченні замінити займенником *вони*, то замість уникнення зайвих повторів ми внесемо неясність: не зрозуміло буде, хто ж ці *вони*: дельфіни чи моряки.

Якщо в тексті вживається кілька власних імен чи загальних назв того самого роду, то для з'єднання речень можна використовувати повтор того самого слова: *Довкола стояли високі трави, і на них тремтіли водяні ківки. В ківках засвічувались вогники: малинові, золоті, сині (В. Кравчин).*

33. Прочитайте речення. Вкажіть, де на місці крапок слід вписати іменник, що повторюється, а де — займенник.

1. На галявині ростуть молоденька ялинка і тендітна берізка. ... тріпоче на вітрі, як жива.

2. Я заглиблююсь у хащі лісу, де ростуть старі ялини. ... обвішані шишками. ... так багато, що під їх вагою схилились гілки.

Речення в тексті можуть зв'язуватися без з'єднувальних слів. Такий зв'язок речень у тексті називається *паралельним*.

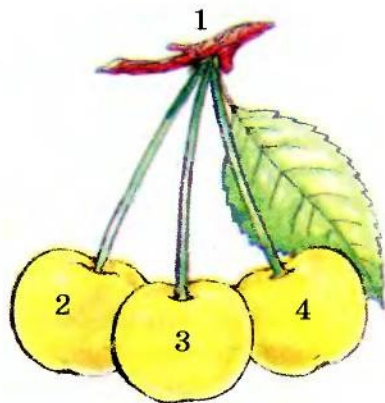
У тексті з паралельним зв'язком передаються дії, що відбуваються одночасно або змінюють одна одну.

34. Прочитайте текст. Як у ньому з'єднуються речення?

День був ясний, сонячний та теплий. Починалось бабине літо. Надворі стояла суша. Небо синіло, як літом. Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням. Тихий вітер ледве ворухнувся. Над полем миготіло марево. Половина листя на вербах уже пожовкла, але на тополях, на осоках лист зеленів, ніби влітку (І. Нечуй-Левицький).

Перше речення в уривку з твору Івана Нечуя-Левицького має більш загальний характер, наступні речення розгортають, конкре-

тизують його зміст. На відміну від речень із ланцюговим зв'язком, **кожне з речень, з'єднаних паралельним зв'язком, зрозуміле саме по собі.** Всі речення, починаючи з другого, за змістом і граматично зв'язані з першим. Головні члени у них розміщені зазвичай у такому самому порядку, як і в першому реченні. Схематично це можна зобразити так:

35. Прочитайте текст. Визначте характер зв'язку речень у ньому. Знайдіть речення, яке має бути першим. Доберіть заголовок і запишіть текст.

Неначе чарами розстеляється переді мною зелений степ. Хтось неначе розгортає пишний перський килим. Ранок. Сонечко зійшло. Степ зеленіє. Трава припала росю. Червоні та жовті дикі тюльпани лиснять проти сонця, неначе помальований кришталі (І. Нечуй-Левицький).

В одному тексті можуть поєднуватися ланцюговий і паралельний зв'язки: *З тихим дзвоном упали перші краплини. Все стрепенулося, і вже широко чарівною музикою зашумів дощ. Цілющий дощ, про який кажуть, що це сиплеться з неба золото. Сивіла дощем далечинь. Земля набиралася сили. Рівно, тихо шуміло навкруги* (О. Гончар).

- ? Як розгортається тема у тексті?

У тексті думка не обмежується рамками одного речення, а розвивається, переходить з одного речення в інше. До інформації, яка міститься в попередньому реченні, кожне наступне додає щось нове. Тому кожне речення тексту умовно можна поділити на дві частини. **Перша** тими самими словами і словосполученнями, їх синонімами, займенниками **повторює якусь частину попереднього речення («відоме»)**, а друга частина речення містить **нову інформацію («нове»)**. Так відбувається рух, розвиток думки, завдяки чому розкривається тема.

36. Із поданих речень складіть і запишіть текст, доберіть до нього заголовок. Визначте характер зв'язку між реченнями. Позначте в ньому «відоме» (В) і «нове» (Н), підкресліть засоби зв'язку.

1. І пісок у пустелі, як хвилі.
2. Пустеля, як море, тільки замість води — пісок.
3. Коли дме сильний вітер, бархани переміщуються і засипають усе на своєму шляху.
4. Хвилі піску називаються барханами.

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ. САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК

♦ **Морфологія** — розділ науки про мову, в якому слово вивчається як частина мови.

♦ **Іменник** — одна з найважливіших частин мови, яка дає імена людям і назви всім предметам, істотам та явищам навколишньої дійсності. У мовленні іменники займають третину порівняно з іншими частинами мови.

§6 Іменник як частина мови

Без айстр і осінь — не осінь

37. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *розкошують, яскравішими, звеселяють, різнобарв'ям, нев'януchoю, святковішими, відтіняє, тішитимуть*. Прочитайте текст.

АЙСТРИ — КВІТИ ОСІННІ

Айстри — то земні зорі. Ніде вони так **пишно** не **ростуть**, як на городі. На грядках уже зібрали цибулю й часник, і **вони** розкошують, яскраві, повновиді: **білі**, рожеві, сині. А коли вже й картоплю викопали, айстри **біліють** на чорному тлі і здаються¹ ще яскравішими, нагадують² **білизну** снігу.

А поки що вони звеселяють опустілий город різнобарв'ям і нев'януchoю красою. Поряд із айстрами ще святковішими видаються чорнобривці. У них переважають³ гарячі барви, які відтіняє зелене листя. І квітнуть наші айстри аж до пізньої осені, **поки перші морози не сплять ту ніжну красу. Тішитимуть око аж до перших приморозків. А без айстр ніби й осінь — не осінь** (За І. Складанним).

тішити око

ІІ. Яку частину в тексті можна було б доповнити описом айстр? Чим приваблюють айстри? З чим автор порівнює ці квіти? Опишіть їх.

ІІІ. Які типи мовлення посднано в тексті? В якому реченні висловлено основну думку? Як ви її розумієте? Поясніть виділені вислови.

38. Пригадайте, які частини мови ви вивчали. До яких частин мови належать виділені слова у тексті «Айстри — квіти осінні»? За якими істотними ознаками ви їх розпізнали? Поясніть правопис слів *розкошують, звеселяють, різнобарв'ям, пізньої, сплять, приморозків*.

¹ Здава́тися — рос. казаться.

² Нага́дувати — рос. напоминать.

³ Переважа́ти — мати більшу кількість.

◆ Іменник (*чорнобривці*), прикметник (*яскраві*), числівник (*перших*), займенник (*вони*), дієслово (*переважають*), прислівник (*пишно*) — *самостійні частини мови*.

◆ Прийменник (*на*), сполучник (*і*), частка (*не*) самостійного значення не мають і використовуються для вираження різних відношень між повнозначними словами. Тому вони називаються *службовими словами*.

◆ Розділ науки про мову, в якому слова вивчаються як частини мови, називається *морфологією*.

39. Випишіть із другого абзацу тексту «Айстри — квіти осінні» спільнокореневі слова разом зі словами, до яких вони відносяться; позначте корінь. До яких частин мови належать спільнокореневі слова? За якими ознаками ви це визначили? Утворіть прислівник із цим самим коренем.

40. Випишіть із тексту «Айстри — квіти осінні» п'ять іменників. Що вони означають, на які питання відповідають? До якого роду належать? Чи змінюються за відмінками і числами? Яким членом речення є іменники у заголовку та в першому реченні?

◆ Іменники становлять половину всіх слів української мови.

◆ *Іменник* (рос. имя существительное) — *частина мови, що означає особу, предмет і відповідає на питання х т о? щ о?: співачка, пташка, виделка, жоржина; дощ* (явище природи), *кмітливість* (якість), *біганина*¹ (дія), *різнобарв'я* (стан).

◆ Іменники належать до одного з *родів*: *чоловічого (комп'ютер), жіночого (доброта) або середнього (плавання)*.

41. Доведіть, що слово *цвітіння* — іменник.

Міркуємо. Слово *цвітіння* вказує на дію (*цвісти*), але позначає її як процес, відповідає на питання *щ о?*, належить до середнього роду, змінюється за відмінками (*милувалися ч и м? цвітінням, під час ч о г о? цвітіння*). Тому це слово — іменник.

◆ Іменники змінюються за *відмінками* (рос. по падежам) і за *числами* (рос. по числам): *приїхав гість, пригостила гостя, порадила гостеві; мої гості, приймала гостей, були раді гостям*.

◆ Іменники можуть означати назви *істот* (х т о? *студент, журавель*) і *неістот* (щ о? *передмістя*²). Їх треба розрізняти, щоб правильно вживати у мовленні. Порівняйте: *побачив сусіда, сусідів — побачив будинок, будинки*.

❓ В якому відмінку вжито іменники, що позначають назви істот? А неістот?

◆ В іменниках — назвах істот форма знахідного відмінка збігається з формою родового (к о г о?), а в назвах неістот — із формою називного відмінка (щ о?).

¹ Біг а н і н а — рос. беготня.

² П е р е д м і с т я — рос. пригород.

42. Спишіть, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. Від чого він залежить? Надпишіть відмінок, позначте закінчення іменників.

Р. в.

Зн. в.

З р а з о к. Зустрічати друга — зустрічати весну.

1. Любити (батько, книга). 2. Наздоганяти (транспорт, однокласник). 3. Малювати (пейзаж, балерина). 4. Провідати (бабуся). Відвідати (музей). 5. Полюбити (діти, краї). 6. Пам'ятати (родичі, образи¹).

прові́дувати

рос. проведывать

бувати в когось: *провідувати*
хворого.

відві́дувати

рос. посещать

ходити кудись: *відвідувати му-*
зеї, театри, виставки.

43. І. Прочитайте. Якими членами речення можуть бути іменники?

1. Палає місяць. Сяють зорі. Лунає пісня солов'я (*Олександр Олесь*). 2. Язик до Києва доведе. 3. Добре ім'я — найкраще багатство. 4. Кінець діло хвалить (*Нар. творчість*).

П. Як ви розумієте подані прислів'я? Якому російському прислів'ю відповідає останнє з них?

44. І. Спишіть речення. У ролі яких членів речення виступають іменники? Підкресліть їх. Визначте відмінок іменників.

1. Айстра квітне у саду. 2. Райдуга в небо злетіла, райдуга впала на землю. 3. Очі розкрила конвалія біла (*З тв. Олександра Олесь*). 4. Над Карпатами іде до осені стигле літо (*Р. Іванчук*).

П. Доберіть синонім до слова *райдуга*, складіть із ним речення (усно).

45. І. Прочитайте текст. Значення незнайомих слів з'ясуйте за словничком наприкінці підручника. Визначте основну думку висловлювання.

Американські **вчені** Джон Ліллі та Еліс Міллер багато років присвятили дослідженню **життя** дельфінів. Вони з'ясували, що дельфіни володіють чудовими наслідувальними здібностями, можуть копіювати людську мову і зберігати при цьому акцент та **інтонації** дресировальника. Дельфіни добре відтворюють також і людський **сміх**. Джон Ліллі та Еліс Міллер сподіваються, що колись дельфіни зможуть говорити людською мовою і допомагати людям у морі: повідомляти про літаки, що впали, потонулі кораблі та інше (*З журналу*).

П. Визначте тип і стиль мовлення, вкажіть ознаки стилю в тексті.

ІІІ. Схарактеризуйте виділені слова як частини мови за їх ознаками.

ІV. Виконайте одне із завдань на вибір: а) доберіть заголовок і спишіть текст; б) доповніть висловлювання відомими вам фактами з життя дельфінів або описом цих тварин, доберіть заголовок і запишіть поширений вами текст; в) доберіть опорні слова і словосполучення і підготуйте для однокласників цікаву розповідь про дельфінів.

¹ О б р á з а — рос. обида.

§7 Загальні і власні назви. Велика буква і лапки у власних назвах

Київ — столиця України

46. I. Прослухайте, слідкуючи за текстом. З'ясуйте значення незнайомих слів і прочитайте сербську народну казку.

СТАРЕ СІДЛО

Бідний селянин героїськи воював під час семилітньої війни. Після однієї битви сам прусський король Фрідріх відзначив його.

Скінчилася війна. І от якось селянин орав своє поле. Коли це полем їде король. Він упізнав селянина і запитав, як тому живеться. «Людина завжди повинна боротися зі злиднями¹, щоб мати свій шматок хліба», — відповів селянин.

Тоді король спитав селянина, що той бажає дістати в подарунок.

*мати свій
шматок хліба*

«Ой! — зітхнув селянин. — Нічого не треба. Проте, якщо ваша ласка, то я з радістю прийняв би якийсь старе сідло».

Звичайно, король не відмовив. Однак селянин попросив і грамоту² на те сідло. Король дав йому і грамоту.

*скаржитися
комусь на
когось*

Наступного дня селянин подався до пана, який жив неподалік у маєтку³ під назвою Старе сідло, та й каже:

«Старе сідло король подарував мені. Ось вам королівська грамота. Прошу передати маєток».

Звісно, пан подався до короля скаржитися⁴... Та король визнав свою грамоту і маєток залишив за селянином. А панові дав інший маєток.

II. Визначте тип і стиль мовлення.

В якому значенні вжито в тексті слово *грамота*? Складіть усно речення з цим словом в інших значеннях. Поясніть значення слова *семилітньої* за його словотвірними частинами. Доберіть синоніми до слів *подався*, *неподалік*, *звісно*. Як ви розумієте вислів *мати свій шматок хліба*? Складіть усно речення з висловами в рамці.

III. Яке мовне правило допомогло селянинові перехитрити короля і стати багатим?

Іменники можуть бути як загальними назвами, так і власними.

Загальні назви (рос. имена нарицательные) властиві всім однорідним предметам чи особам: *письменник*, *країна*, *місто*, *річка*.

¹ З л і д н і — бідність.

² Г р а м о т а — тут: офіційний документ на право володіння чимось.

³ М а є т о к — земельне володіння (рос. поместье).

⁴ С к а р ж и т и с я — рос. жаловаться.

♦ **Власні назви** (рос. имена собственные) даються окремим предметам чи особам, щоб вирізнити їх з-поміж інших: *Іван Франко* (письменник), *Австрія* (країна), *Миколаїв* (місто), *Десна* (річка).

♦ На відміну від загальних, **власні назви пишуться з великої букви**.

47. Якого значення набудуть подані слова і словосполучення, якщо їх написати з великої букви?

Роман, орел, заєць, прут, місяць, біла церква, земля.

Словосполучення *французький король* слід писати з малої букви. Як ви напишете назву країни? Поясніть.

48. Спишіть речення, вставляючи з довідки слова, що означають власні назви. З якої букви пишуться назви жителів країн? Правильно вживайте прийменники *у, в*.

З р а з о к. *Англійці живуть у Великій Британії.*

1. Голландці живуть ... . 2. Поляки живуть ... . 3. Італійці живуть ... . 4. Американці живуть ... . 5. Канадці живуть ... . 6. Росіяни живуть ... .

Д о в і д к а: Італія, Канада, Голландія, Сполучені Штати Америки, Російська Федерація, Польська Народна Республіка.

49. І. Пригадайте сюжети відомих казок і доведіть або спростуйте подані твердження. Обґрунтуйте свою позицію фактами з творів. Зверніть увагу на правопис власних імен.

1. Червона Шапочка зла, а Вовк добрий.

2. Попелюшка, негарне, ледаче і вредне дівчисько, допекла до живого¹ добродушній мачусі і відбила жениха у доброзичливих зведених² сестер-красунь.

ІІ. Пригадайте назви улюблених літературних казок та їх авторів і запишіть за з р а з к о м: *Ім'я, прізвище автора. Назва твору.*

З якої букви ви напишете ім'я автора і назву літературного твору?

Орфограма

Велика буква і лапки у власних назвах
Угорщина, готель «Дніпро»

50. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом.

КИЇВ — СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ

Є у світі багато чудових міст. Але наш Київ серед них посідає особливе місце. Місто-герой, місто-музей, місто-сад — саме так його величають. Київ, як і п'ятнадцять століть тому, знаний в усіх кінцях Землі.

¹ Д о п е к т і д о ж и в о г о — зробити боляче, роздратувати.

² З в е д е н а с е с т р а — тут: дочка мачухи.

Київ — політичний центр України. У столиці працюють Президент України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, багато державних установ. У Києві розташовані іноземні посольства, адже наша держава підтримує зв'язки з понад ста двадцятьма країнами світу.

Київ — великий науковий центр України. У столиці працюють Національна академія наук України (НАНУ), науково-дослідні інститути, десятки відомих в усьому світі вищих навчальних закладів, як-от: Національний університет ім. Тараса Шевченка. У місті близько п'ятисот шкіл.

Київ — культурний центр України. Тут творили видатні письменники, музиканти, композитори, художники, архітектори, актори, співаки.

Наш Київ — одна з найдревніших і найкрасивіших столиць світу (*За кн. «Мій Київ»*).

II. Прочитайте текст «ланцюжком». Зверніть увагу на написання власних назв.

♦ **Назви вищих державних посад (Президент України), установ (Верховна Рада, Кабінет Міністрів) та організацій (Національна спілка письменників України) пишуться з великої букви.**

III. Поясніть поділ на абзаци тексту «Київ — столиця України». Визначте теми — текст у цілому і кожного абзацу. Знайдіть у кожному абзаці ключове речення, яке передає його основний зміст, і випишіть. У вас вийде план тексту.

Пригадайте імена видатних діячів¹ культури, які творили в Києві, і замініть у четвертому абзаці загальні назви власними, виходячи з його змісту.

51. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис власних назв.

(Н,н)аціональний (Б,б)анк України, (Г,г)олова (В,в)ерховної (Р,р)ади, (П,п)рем'єр-міністр, (А,а)кадемія (М,м)едичних (Н,н)аук, (Н,н)аціональний (А,а)віаційний (У,у)ніверситет, (І,і)нститут української мови.

52. З-поміж поданих сполучень слів випишіть лише ті, які слід брати в лапки. Поясніть орфограми.

Досвідчені бондарі², село Бондарі; планета Юпітер, магазин Юпітер; повноводий Дніпро, футбольний клуб Дніпро, готель Дніпро; русявий Руслан, літак Руслан; Людмила Чайка, п'єса Чайка, спорткомплекс Чайка; лебедине озеро, балет Лебедине озеро; діти капітана Гранта, кінофільм Діти капітана Гранта; розцвів червоний мак, цукерки Червоний мак; ресторан Хрещатик, вулиця Хрещатик, морозиво Хрещатик, станція метро Хрещатик; напій Росинка, вранішня росинка.

¹ Д і я ч — той, хто відзначається своєю активністю в якійсь галузі життя (*рос. деятель*).

² Б о н д а р — майстер, який виготовляє з дерева діжки, відра тощо.

§8 Стили мовлення. Офіційно-діловий стиль

Ви виявилися свідком дорожньої пригоди...

Уявіть розмову двох приятелів:

— Де ти був?

— Сьогодні, 12 жовтня, о восьмій годині ранку за київським часом я вийшов із будинку № 15 по вулиці Індустріальній, де мешкаю з батьками, і попрямував до школи № 7, яка знаходиться на тій самій вулиці в будинку № 29. Там я перебував 4 години 50 хвилин, упродовж яких був присутній на п'яти уроках.

Ви скажете: зазвичай так не говорять! Справді, ця розмова не відповідає мовленнєвій ситуації. Один із співрозмовників скористався невідомим поки що вам **офіційно-діловим стилем мовлення**, проте не врахував умов спілкування. Така надмірна точність і «суха» мова фактів були б доречними, приміром, під час надання свідчень¹ про пограбування квартири, де мешкає хлопчик, або іншу пригоду, свідком якої він був.

Тож навчімося грамотно й доречно використовувати **стили мовлення**.

Залежно від ситуації і сфери спілкування використовують один із **п'яти стилів мовлення**: розмовний, науковий, художній, публіцистичний або офіційно-діловий.

53. Користуючись таблицею, пригадайте вивчене про стилі мовлення. Від чого залежить стиль висловлювання? В яких сферах спілкування використовують кожен із стилів мовлення? Назвіть основні види (жанри) висловлювань, які належать до кожного стилю.

Стили мовлення

Стиль	Де використовується	Мета висловлювання	Види висловлювань
Розмовний	У побуті	Обмін інформацією, думками з різними людьми	Розмова на побутові теми, листи до знайомих і близьких
Науковий	У науці, техніці, освіті	Передача наукових знань	Правила в підручнику, лекція, доповідь, стаття, інформація в науковій літературі
Художній	В художній літературі	Поповнення знань, вплив на думки, почуття й емоції	Вірш, оповідання, повість, роман, п'єса

¹ С ві д ч е н н я — факт, обставина, які підтверджують щось.

♦ **Офіційно-діловий стиль** мовлення використовується у спілкуванні між державами, установами, організаціями, громадянами. Він вживається у двох формах — усній (під час проведення зборів, нарад*, засідань) і писемній (у документах*: законах*, постановах*, договорах*, наказах*; ділових паперах: заявах*, розписках*, довідках*, звітах, інструкціях, оголошеннях*, планах роботи тощо).

♦ **Мета офіційно-ділового стилю** — точно передати інформацію, відомості, вказівки*, рекомендації.

♦ Для цього стилю характерні **точність, ясність, чіткість, стислість, аргументованість, уживання слів тільки в прямому значенні, стилістична однорідність** (відсутність інших стилів), **використання мовних штампів¹, дотримання прямого порядку слів.**

54. І. Прочитайте текст. Якби на дошці оголошень ви побачили подібний документ, як ви його оцінили б? Яких норм у ньому не дотримано?

ОГОЛОШЕННЯ

Якщо хто надумає із завтрашнього дня прийти до школи без змінного взуття, нехай нарікає на себе². Він узнає, де раки зимують.

Директор

ІІ. Чому в текстах та усних висловлюваннях офіційно-ділового стилю не прийнято виражати емоції й почуття?

♦ **Оголошення** — документ, який повідомляє, сповіщає про щось. В оголошенні треба враховувати такі важливі моменти:

- в заголовку виражається закличність;
- текст містить стислий виклад ділової інформації;
- визначено суть події (заходу);
- вказано точну дату, місце і час події чи заходу³;
- названо адресата (до кого звернене повідомлення, кого воно стосується);
- зазначено адресанта (хто оголошує, від чийого імені складено оголошення).

55. І. Прочитайте оголошення. Чи всіх наведених вище вимог дотримано в ньому?

ОГОЛОШЕННЯ

У п'ятницю, 5 вересня, о 14⁰⁰ в кабінеті 210 відбудуться збори учнів 6-А класу з порядком денним⁴:

1. Про початок нового навчального року.
2. Про розподіл обов'язків серед учнів класу.
3. Про роботу гуртків.

Присутність усіх учнів обов'язкова.

Класний керівник

* Див. словничок ділової мови наприкінці підручника.

¹ **М о в н и й ш т а м п** — загальноприйнятий зразок, вираз тощо, який наслідують; трафарет.

² **Н а р і к а т и н а с е б е** — рос. пенять на себя.

³ **З а х і д** — рос. мероприятие.

⁴ **П о р я д о к д е н н и й** — певна послідовність розгляду питань.

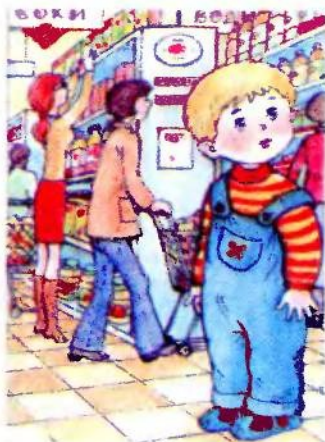

П. За цим зразком складіть оголошення про туристичний похід (екскурсію до музею, до іншого міста, про шкільний вечір тощо).

56. Уявіть ситуацію. У великому магазині загубилась дитина. Про це треба оголосити по радіо. Складіть кілька словосполучень за малюнком, щоб назвати прикмети¹ хлопчика, за якими його легко буде впізнати. Складіть повний текст оголошення за поданим планом.

П л а н

1. До кого звертаємось?
2. Про що повідомляємо?
3. Про що просимо?

57. Складіть оголошення, в якому повідомлялося б про те, що призначену раніше екскурсію відкладено. Вкажіть причину. Це саме повідомте своїм однокласникам в усній формі. Чим оголошення відрізнятиметься від усного повідомлення?

58. Прочитайте. Що являє собою довідка?

ДОВІДКА

Видана Приймаченку Ростиславу Юрійовичу про те, що він дійсно є учнем 6-Б класу загальноосвітнього навчального закладу № 273 м. Києва.

Довідку видано для подання в Державну дитячу бібліотеку України.

Директор

Підпис

- ◇ Довідка — документ зі стислими відомостями про когось, щось: посвідка, свідоцтво.

59. Пригадайте, коли, де і для чого вам доводилось отримувати й надавати довідку. Чи зумієте ви її написати?

60. Уявіть ситуацію. Ви вирішили вступити до музичної (спортивної) школи. Який документ вам для цього знадобиться? Складіть його за поданим вище зразком.

61. Уявіть, що ви стали свідком дорожньої пригоди. Як ви розкажете про те, що бачили: а) в компанії своїх однолітків; б) у міліції, де за вашими свідченнями буде складено протокол²? Яким стилем мовлення ви скористаетесь у першому і в другому випадках? Складіть усно дві розповіді, продумавши обставини й деталі дорожньої пригоди. Використовуйте опорні слова і словосполучення.

Раптово; з-за рогу будинку; на проїжджу частину вулиці; світлофор; водій не встиг загальмувати³; переходити вулицю в належному місці; на перехресті.

¹ П р и к м ё т а — ознака, яка вирізняє когось (щось) з-поміж інших.

² П р о т о к о л — документ, який містить запис усіх відомостей, одержаних під час опитування свідка.

³ З а г а л ь м у в а т и — *рос.* притормозить.

Професій в світі є чимало

62. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *накреслив*¹, *точнісінько*, *найдавніша*, *гігантські*, *Стародавнього Єгипту*, *пам'ятники*, *височіють*, *могутністю*, *споруджується*, *годиться*, *непридатна*. Прочитайте текст.

АРХІТЕКТОР

Школа, лікарня, театр, **книгарня** спочатку з'явилися на папері. Їх придумав **архітектор** — накреслив на великих аркушах паперу, ще й зробив макет — точнісінько такі будинки, тільки маленькі.

аркуш
паперу

Архітектор — чи не найдавніша з-поміж професій. «Дивом світу» називають гігантські **піраміди** Стародавнього Єгипту — надгробні пам'ятники фараонів. Тисячі років височіють ці споруди над пустелями Африки, вражаючи своєю красою, могутністю...

пустеля

І в наші дні жодна будівля не з'являється без участі архітектора. Перш ніж розпочати роботу, архітектор повинен знати, яку саме споруду слід будувати. Адже проект², який підходить для школи, не годиться для заводу. Будівля театру непридатна³ для бібліотеки чи лазні⁴. Важливо ще враховувати, де будуватиметься нова споруда — у місті чи в селі (За Г. Юрміним).

II. Чому професію архітектора вважають однією з найдавніших? Яку пам'ять залишили по собі давні архітектори? Що повинен знати архітектор, перш ніж розпочати роботу?

III. Чи можна замість слова *пам'ятники* у другому абзаці вжити слово *пам'ятки*? Обґрунтуйте свою думку. Знайдіть у тексті синоніми до слів *будівля*, *будувати*. Доберіть синоніми до слова *гігантський*.

IV. Поясніть правопис слів *професій*, *зробив*, *гігантські*, *пам'ятники*. Складіть усно речення зі словами в рамці.

63. Випишіть із тексту «Архітектор» виділені іменники, визначте їх рід. За якими ознаками ви визначили рід іменників? Для чого слугує в мові рід?

Кожен іменник належить до одного з трьох родів: чоловічого, жіночого або середнього; за допомогою роду розрізняють стать і вік істот: *кіт* — *кішка* — *кошеня*.

Рід іменників в українській та російській мовах здебільшого збігається. Проте є іменники, які в обох мовах мають однакове значення, але різний рід: *різкий біль* (ч. р.) — *резкая боль* (ж. р.), *безмежний степ* (ч. р.) — *бескрайняя степь* (ж. р.), *гіркий полин* (ч. р.) — *горькая полынь* (ж. р.).

¹ Креслити — рос. чертить; накреслити — рос. начертить.

² Проект — план побудови споруди, креслення.

³ Непридатний — який не підходить, не годиться для чогось.

⁴ Лазня — рос. баня.

64. І. До поданих іменників доберіть прикметники з довідки, запишіть словосполучення.

Біль, степ, живопис, посуд, собака, тополя, путь, тюль, ярмарок, нежить¹.

Д о в і д к а: злий, ажурна, нестерпний, пейзажний, дальня, сильний, святковий, порцеляновий², струнка, неозорий.

ІІ. Зіставте рід іменників в українській та російській мовах і зробіть висновки.

65. Перекладіть і запишіть речення українською мовою; користуйтеся словничком наприкінці підручника.

1. Нелёгким был путь. 2. Вокруг раскинулась широкая степь. 3. Он поднялся, преодолевая невыносимую боль. 4. Он вернулся в родную Сибирь.

- До якого роду належить іменник *архітектор*? Чи може бути архітектором жінка?

- ◇ Назви осіб за професією чи посадою³ (*інженер, лікар, педагог, суддя, професор*) означають осіб як чоловічої, так і жіночої статі, але належать до іменників чоловічого роду. В такому разі **означення-прикметники вживаються тільки у формі чоловічого роду: Перша жінка-професор Софія Ковалевська — видатний математик. Відомий архітектор Воронова розробила оригінальний проект. Прийом вела досвідчений лікар Вербівська.**

- Чому в словосполученні *перша жінка-професор* слово *перша* вжито в жіночому роді?

66. Осіб якої статі називають виділені іменники? Визначте їх рід. Спишіть речення, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви.

1. Вечір (вести) талановит.. **конферансьє**⁴ Віталій Науменко. 2. Новини (читати) нов.. **диктор** Олена Коваленко. 3. Молод.. **лікар** Письменна (розпочати) прийом хворих. 4. Екзамен (приймати) відом.. **професор** Шляхова.

67. Складіть і запишіть по два речення з іменниками *космонавт, педагог*, щоб в одному з них ішлося про особу чоловічої статі, а в другому — жіночої.

- ◇ Від частини іменників — назв професій і посад — за допомогою суфіксів *-к-, -иц-, -иц-, -ес-* утворюються форми жіночого роду, які вживаються у всіх стилях, крім наукового та офіційно-ділового: *вихователь — вихователька, кранівник — кранівниця, інспектор — інспектриса, стюард — стюардеса.*

¹ Н е ж и т ь — рос. насморк.

² П о р ц е л ь я н о в и й — рос. фарфоровый; п о р ц е л ь я н а — рос. фарфор.

³ П о с á д а — рос. должность.

⁴ К о н ф е р а н с ь е — артист (артистка), який (яка) веде концерт.

68. Прочитайте подані слова. Чи можливо їх рід визначити поза реченням? Для характеристики осіб якої статі — чоловічої чи жіночої — вони вживаються?

Лівша. Білоручка. Плакса. Роззява.

- Деякі іменники належать до так званого *спільного роду*. У реченні вони означають осіб як чоловічої, так і жіночої статі: *Єгор такий роззява! Настя така роззява!*

У якому роді вживаються займенники-означення при іменниках спільного роду?

69. І. Замініть подані тлумачення іменниками спільного роду з довідки за зразком. Запишіть і запам'ятайте ці слова.

Зразок. Людина, яка любить поспати, багато і довго спить, — сплюха.

1. Той, хто часто плаче без видимої причини. 2. Неуважна¹ людина. 3. Дуже зла, сердита людина. 4. Ледар. 5. Надміру² скупа, жадібна людина. 6. Людина, яка сама чогось навчається. 7. Той, хто задається. 8. Людина, яка багато і беззмістовно говорить.

Довідка: скнара, плакса, злюка, базіка, самоучка, нероба, роззява, задавака.

ІІ. В якому стилі мовлення вживаються іменники спільного роду? Чи виражають вони ставлення мовця до особи, про яку йдеться?

70. І. Прочитайте речення, додаючи закінчення.

1. «Максимко знову плакав?» — «Авжеж, він так.. плакса».
2. «Оксанко, піди погуляй з Іванком». — «З так.. злюкою я нікуди не піду». 3. Костя кругл.. сирота. 4. Антон Іванович виявився так.. скнарою! 5. «Ніяк.. я не білоручка», — ображено³ сказав Сергій.

ІІ. Замініть усі чоловічі імена жіночими і навпаки. Які закінчення слід додати тепер? Поясніть.

71. Користуючись словником наприкінці підручника, перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. Зіставте рід іменників в обох мовах.

Старинная летопись, молодой картофель, железнодорожная насыпь, горькая полынь, ценная рукопись, нечёткая запись, сельскохозяйственная ярмарка, портретная живопись, породистая собака, дорожная пыль.

72. І. Слідкуючи за текстом, прослухайте продовження розповіді про професію архітектора. Відпрацюйте вимову слів *багатоповерхові, справжній, забудовано, з місця на місце, по-іншому, пересінь, перевіривши*. Прочитайте текст.

Одного разу мені довелося побувати у дивному місті, де я відчув себе велетнем. Переді мною стояли будинки, хоч і *багатоповерхові*,

¹ Неува́жний — рос. невнимательный.

² Надмі́ру — дуже (рос. чрезмерно).

³ Обра́жено — рос. обиженно.

а заввишки не більші від ... олівця. Таке іграшкове місто з будинками з гіпсу чи пластмаси, озерцем зі шматочка скла і гайочком із зеленого паперу **називається** макетом. Навіщо потрібен макет?

Коли справжній¹ міський район уже забудовано, в ньому, на жаль, нічого не можна **змінити**. Справді, багатопверхові будинки з місця на місце не переставиш, вулиці по-іншому не прокладеш.

*переставити
з місця на місце
затуляти*

А в іграшковому місті — чому б і ні? Хоч сто разів переставляй будинки. Бачиш, що вони **розташовані** густо, **затуляють**² сонце іншим — пересунь. Якщо не зовсім вдало прокладено вулицю — не біда. На макеті можна змінити її **напрям**. Все можна виправити і, ретельно³ перевіrivши на кресленні (схемі), приступати до **справжнього** будівництва великого міста (За Г. Юрмінім).

II. Що таке макет? Для чого він потрібен? Чи можна без нього обійтись у справі містобудування? Обґрунтуйте висловами з тексту.

Що в тексті виявилось для вас новим?

III. Чи можна слово *місті* у першому реченні замінити словом *місці*? Обґрунтуйте. З'ясуйте різницю в значенні слів *будувати*, *збудувати*, *забудувати*. У разі потреби скористайтеся тлумачним словничком наприкінці підручника.

IV. Поясніть правопис виділених слів. Як утворилося слово *багатопверхові*? Складіть усно речення зі словами у рамці.

V. Визначте рід іменників *район*, *озерце*, *вулиця*.

73. Спробуйте визначити рід іменника *метро*. До яких іменників — змінюваних чи незмінюваних — він належить?

◆ Слово *метро* належить до **незмінюваних іменників**, групу яких складають здебільшого слова іншомовного походження, що не змінюються: *столичне метро*, *у столичному метро*, *над столичним метро*, *без столичного метро*.

◆ Незмінювані іменники — назви неістот, як правило, належать до середнього роду: *цікаве кіно*, *затишне кафе*, *широке шосе*.

74. I. Визначте усно рід іменників у словосполученнях.

Французьке кіно, дороге авто, смачне ескімо, цікаве хобі, зелене ківі, жовте таксі, залізничне депо, чоловіче ательє, чотиримісне купе, солодке какао, концертне фортепіано.

II. Складіть і запишіть речення з трьома словосполученнями на вибір; іменники вживайте у непрямих відмінках (усіх, крім називного).

75. Визначте рід іменників і допишіть закінчення прикметників.

Звучн.. піаніно, заміськ.. шосе, тепл.. кашне⁴, місцев.. радіо, ресторанн.. меню⁵.

¹ С п р а в ж н і й — рос. настоящий.

² З а т у л я т и — рос. закрывать.

³ Р е т е л ь н о — рос. тщательно.

⁴ К а ш н е — хустка або шарф, які надягають на шию.

⁵ М е н ю — листок із переліком страв і напоїв.

76. Спробуйте визначити рід незмінюваних іменників.

Мосє, міс, місіс, леді, мадам, фрау, ханум.

Назви людей відносяться до чоловічого або жіночого роду залежно від того, особу якої статі вони позначають: *відомий політик Фідель Кастро, популярна кіноактриса Вероніка Кастро, чарівна леді, літня мадам, знайома міс, поважний мосє.*

Незмінювані іменники — назви тварин і птахів — належать до чоловічого роду: *із симпатичним шимпанзе, на яскравому какаду.*

77. I. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Визначте рід незмінюваних іменників. Спишіть, додаючи замість крапок потрібні закінчення.

Вчора діти були в зоопарку. Спочатку вони каталися на гарненьк.. пон.. . Потім розглядали птахів: милувались чубат.. какад.. і були в захопленні від малюсінк.. колібр.., завбільшки з бджілку. У вольєрі зі штучним озером гордовито походж.. рожев.. фламінг.. . Та найбільший інтерес виклик.. незграбн.. кенгур.. . З-поміж мавп приверну.. увагу африканськ.. шимпанз.. (З журналу).

II. Поясніть, як утворилося слово *зоопарк*. Розкажіть про свої враження від екскурсії до зоопарку.

Рід незмінюваних іменників — власних назв — визначається за родом їх загальних назв: *місто Баку* (середній рід); *острів Хоккайдо* (чоловічий рід); *країна Монако* (жіночий рід); *газета «Юманіте»* (жіночий рід).

78. I. Визначте рід виділених слів. Спишіть, додаючи пропущені закінчення і розкриваючи дужки.

1. Повновод.. *Міссісіпі* (текти) серед тропічних лісів Північної Америки. 2. Древн.. *Тбілісі* — столиця Грузії. 3. Святков.. *Осло* (сяяти) вогнями. 4. Живописн.. *Онтаріо* — (один) з найбільших озер Північної Америки. 5. На столі (лежати) свіж.. *«Юманіте»*.

II. Зробіть синтаксичний розбір п'ятого речення.

Рід складноскорочених слів, утворених від початкових букв, визначається за родом головного слова. Наприклад: іменник *МЗС* — це *Міністерство закордонних справ*. Основне слово *Міністерство* — середнього роду, отже, і складноскорочене слово *МЗС* — середнього роду.

79. Визначте рід іменників; поясніть правопис власних назв.

ЄС (Європейський Союз), РЄ (Рада Європи), СНД (Співдружність Незалежних Держав), ООН (Організація Об'єднаних Націй), НАН (Національна академія наук), ЗНЗ (загальноосвітній навчальний заклад).

80. Прочитайте. Знайдіть помилки, визначте їх суть і запишіть відредаговані речення.

1. На сніданок було свіже сулугуні¹ з омлетом. 2. Найсмачніший з-поміж ковбас був салямі. 3. На блюді з зеленню лежало івасі². 4. В сотейнику парував смачний рагу. 5. Мама вкинула в суп свіжоморожене кольрабі³. 6. Найсмачнішим виявився приготований звечора желе.

§10 Правила поведінки в школі та в громадських місцях

*Куди ж поділася культура?
Коли повернеться до нас?*

81. І. Прослухайте, потім прочитайте вірш Марії Хоросницької. Визначте тип і стиль мовлення.

Моя бабуса пам'ятає,
яким був Львів у давнину.
Коли вона розповідає,
я навіть оком не змигну!
— Чистенькі, рівні тротуари...
Щоб десь папірчик а чи скло...
Щоб хтось когось штовхнув⁴ чи вдарив —
такого бути не могло!
Молодші поважали старших:
знімали шапку з голови
і говорили не інакше,
як через «прошу», через «ви»...
Поганих написів на мурах⁵
не зустрічалось в ті часи.
В людей тоді була культура
й велика тяга до краси.
Наслухаюсь — бере зажура...
А що це з нами сталося враз?..
Куди поділася культура?
Коли повернеться до нас?!

М. Хоросницька

II. Про які негативні явища в житті суспільства йдеться у вірші? Наведіть свої приклади. Що, на вашу думку, включає в себе поняття «людська культура»? Що означає бути культурною людиною?

III. Що ви відповіли б на запитання наприкінці вірша? Що під силу зробити кожному з вас, щоб у суспільстві панувала культура?

¹ Су л у г у н і — сорт сиру.

² І в а с і — вид оселёдка (о с е л ё д е ц ь — рос. селёдка).

³ К о л ь р а б і — сорт капусти.

⁴ Ш т о в х н у т и — рос. толкнуть.

⁵ М у р — кам'яна огорожа.

◆ Кожен член суспільства повинен додержуватись загально-
◆ прийнятих норм і правил поведінки. Це правила для пішоходів
◆ і водіїв, пасажирів різних видів транспорту, правила поведінки
◆ в театрі, у бібліотеці, за столом тощо. Є, нарешті, правила для
◆ учнів.

82. І. Прочитайте «Кодекс¹ честі гімназиста», яким керуються в одній із київських гімназій.

КОДЕКС ЧЕСТІ ГІМНАЗИСТА

Гімназист зобов'язаний:

1. Поважати старших.
2. Приділяти достатньо часу навчанню та освіті.
3. Брати активну участь у житті гімназії.
4. Берегти шкільне майно.
5. Позбуватися шкідливих звичок (якщо вони є).

Гімназист не повинен:

1. Кривдити будь-кого.
2. Підвищувати голос, порушувати дисципліну.
3. Зупинятись у своєму розвитку, відмовившись від творчості і підкорившись стандартам.
4. Зловживати довірою людей.

ІІ. З яких частин складається «Кодекс честі гімназиста»? Чим вони різняться? Кому адресовано текст? Яку мету в ньому поставлено? Визначте тип і стиль мовлення, знайдіть у тексті найістотніші ознаки стилю.

83. І. Прочитайте правила для учнів вашої школи. Вкажіть ознаки офіційно-ділового стилю. Проаналізуйте колективно кожне правило і скажіть, чи всі сторони багатогранного шкільного життя враховано.

ІІ. Порадившись, запропонуйте свої доповнення до правил і запишіть їх у вигляді окремих пунктів. Дотримуйтеся вимог офіційно-ділового стилю мовлення.

84. Ви зацікавилися новою грою (певним видом спорту — футболом, хокеєм, баскетболом, тенісом, грою в шахи, боулінгом тощо). Як і де ви з нею ознайомились? Чим вона сподобалась? Чим ця гра цікавіша за ваше попереднє захоплення? Розкажіть про все це та опишіть нову гру друзі. Повідомте йому правила цієї гри. Якими стилями мовлення ви скористаетесь?

85. Поділіться одне з одним своїми враженнями від поїздки в київському метрополітені. Чи має метро якісь переваги² над іншими видами транспорту — автобусом, трамваєм, тролейбусом, маршрутним таксі? Обґрунтуйте свою думку. Запишіть назви двох станцій київського метрополітену, складіть із ними речення (письмово). Поясніть правопис.

¹ К ó д е к с — сукупність правил поведінки; збірник законів.

² П е р е в á г а — якість, що вигідно відрізняє щось від чогось (рос. преимущество).

86. І. Для проїзду в метро існують певні правила. Прослухайте деякі з них.

ПРАВИЛА КОРИСТУВАННЯ МЕТРОПОЛІТЕНОМ

Пасажири повинні:

1. Під час руху ескалатора стояти справа, тримаючись за поручень.
2. ...

Пасажирам забороняється:

1. Бігати по ескалатору, платформах і залах метрополітену.
2. Кидати сторонні предмети на балюстради та східці ескалатора.
3. Притулятися до рухомих частин ескалатора.
4. Спускатися на колії і ходити по них.

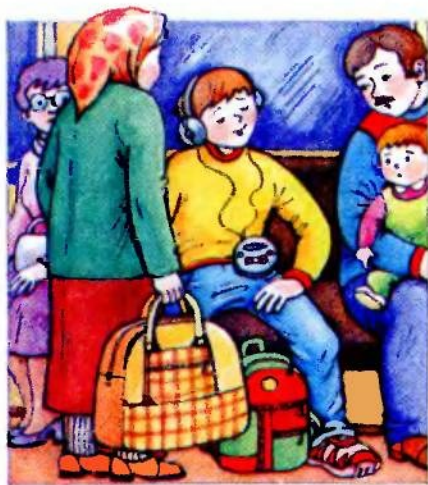
II. Відпрацюйте вимову виділених слів і прочитайте правила.

III. Визначте стиль мовлення, знайдіть істотні ознаки стилю в тексті. Схарактеризуйте будову тексту.

IV. З'ясуйте значення слова *балюстрада* за тлумачним словничком.

87. Уявіть ситуацію. Ваш ровесник прослизнув між людьми, що виходили з вагона метро, захопив сидіння на двох і закричав: «Тату, йди швидше, я зайняв тобі місце!» Батько підійшов, нахилився і сказав синові на вухо: ... . Що саме?

88. І. Розгляньте малюнки, прокоментуйте їх.

II. За малюнками сформулюйте кілька правил користування метрополітеном, знайдіть їм місце в загальному переліку¹ правил (вправа 86). Яким стилем мовлення ви скористаєтесь?

89. Складіть письмово перелік десяти найважливіших правил поведінки, якими ви керуєтесь у своєму житті.

¹ Перелік — список, реєстр (рос. перечень).

Перша підзорна труба

90. I. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *звичайнісінькі, про́даж, крамні́чці, хлоп'ята, кілька скеле́ць, близькі́м, вдоскона́лили, сконстру́юва́ли*. Прочитайте текст.

ВИНАХІД ДВОХ ХЛОП'ЯТ

Першу підзорну трубу зробили *звичайнісінькі*¹ хлопці. Мешкали вони в Голландії. Їхній батько, Ганс Ліпперсгей, виготовляв окуляри. Зрозуміло, що в його крамничці було багато різних за розміром скелець.

Якось діти залишилися у кімнаті самі. Знайшли хлоп'ята мідну трубу, покрутили її туди-сюди та й втулили в неї кілька скелець від окулярів. Тоді старший брат подивився крізь трубу у вікно і вигукнув: «Я бачу все, що робиться аж у долині! Все бачу так, ніби це відбувається під самими нашими вікнами». «Покажи,— попросив молодший і вихопив² у брата трубу.— І справді, це якесь диво: все далеке видається³ близьким...»

різні за розміром

Отак під час гри двоє хлопців зробили першу в світі підзорну трубу. Звичайно, вона була дуже простою. Згодом її вдосконалили⁴: у трубу вставляли все складніші скельця, які давали змогу побачити предмети на відстані багатьох кілометрів.

стати в пригоді

Тепер жоден⁵ капітан не виходить у море без цього приладу. **Винахід** підзорної труби став у пригоді й ученим, які завдяки хлопчикам сконструювали телескоп і тепер можуть вивчати не лише Місяць, а й далекі зірки (З кн. «Дитяча Академія»).

II. Усно складіть запитання до першого, другого і третього речень; поставте їх сусідові по парті.

III. Перегрупуйте решту запитань до тексту в тій послідовності, яка відповідає змісту, і запишіть. Дайте стисло відповідь.

Якою була перша підзорна труба?

Що було в крамничці Ганса Ліпперсгея?

Де і кому прислужився винахід хлопців?

Як її вдосконалювали?

Як звичайним хлопцям вдалося винайти підзорну трубу?

IV. Складіть усно речення з висловами у рамці. Поясніть правопис слів *Голландія, хлоп'ята, скельця, телескоп, Місяць*.

V. У якому числі вжито виділені іменники? Пригадайте, які форми числа мають іменники і яка частина слова передає змінювання за числами.

¹ Звичайнісінький — рос. самый обыкновенный.

² Вихопити — рос. выхватить.

³ Видаватися — здаватися (рос. казаться).

⁴ Вдосконалити — рос. усовершенствовать.

⁵ Жоден — рос. ни один.

В українській мові іменники змінюються за числами. Більшість іменників може мати форму як *однини* (рос. единственного числа), так і *множини* (рос. множественного числа): *інженер — інженéри, лáстівка — ластівкí, комп'ютер — комп'ютери*.

Множина іменників утворюється від однини зміною закінчення, а іноді й наголосу: *мóре — моря́, зірка — зіркí*.

91. I. До кожного з іменників, виділених у тексті «Винахід двох хлоп'ят», доберіть парну форму числа (до однини — множину і навпаки) і запишіть за зразком: *лимóн — лимóн[и]*.

II. Яке фонетичне явище спостерігається при творенні форм числа від деяких іменників?

92. Утворіть форму множини від поданих іменників і запишіть за зразком. Позначте закінчення і поставте наголос. Запам'ятайте правильне наголошування слів.

Зразок. *Пбі́зд□ — пої́зд[и́]*.

Професор, лікар, директор, сторінка, читанка, шофер, інженер.

93. Спробуйте утворити множину від іменника *скло*.

Частина іменників має форму тільки однини. Лише в однині вживаються:

а) **збірні іменники** (рос. собирательные имена существительные), які означають сукупність¹ істот або предметів, яку ми сприймаємо як єдине ціле: *дітвора, молодь, волосся, листя, птаство*;

б) **іменники — назви речовин і матеріалів**: *скло, вода, мідь, нафта, порцеляна, бавовна*²;

в) **назви почуттів**: *радість, гордість, дружба*;

г) **назви дій, ознак**: *чекання, врода, сміливість*;

г) **власні імена та географічні назви**: *Меркурій, Ігор, Павло Тичина, Чернігів*.

94. Прочитайте. Від яких іменників можна утворити форму множини, а від яких — не можна і чому? Визначте усно рід іменників. Поясніть правопис виділених слів.

Мурашня, **варення**, повітря, переляк³, віск, жнива, молоко, серп, міль, **людство**, Луганськ, **цемент**, **збіжжя**, валіза.

95. I. Утворіть множину і збірні назви від поданих іменників.

Промінь, листок, гілка, корінь, осика, комахка, павутина.

II. З утвореними збірними іменниками складіть і запишіть три речення на тему «Золота осінь».

96. Спробуйте утворити форму однини від іменників *окуляри, ножиці*.

¹ Суку́пність — рос. совокупность.

² Бава́вна — рос. хлопко́к.

³ Переля́к — рос. испуг.

Деякі іменники мають форму тільки множини:

- а) *назви парних предметів*: брюки, сани, ворота, груди;
- б) *деякі збірні назви*: вершки¹, солодощі, дріжджі, меблі;
- в) *назви станів, почуттів*: лінощі, веселощі, пахощі, заздрощі²;
- г) *деякі географічні назви*: Черкаси, Суми, Карпати.

Іменники, що вживаються тільки у множині, не розрізняються за родами.

97. Згрупуйте подані іменники у два стовпчики: а) які вживаються тільки в однині; б) які вживаються тільки у множині.

Рідня, заздрощі, бавовна, сум³, гнів, граблі, сходи, воля, Альпи, солодощі, мед, шорти, сміливість.

98. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. З'ясуйте різницю у вживанні форми числа в українській та російській мовах.

Длинные волосы, крутые ступени, мягкая мебель, бронированная дверь, модные очки, чёрная зависть.

Деякі іменники в українській мові вживаються тільки у множині, а в російській — тільки в однині, і навпаки: *меблі* — *мебель*, *ті́рса* — *опилки*, *доба́* — *сутки*, *годинник* — *часы*, *чорнило* — *чернила*, *клопіт* — *хлопоты*.

99. Знайдіть і виправте помилки у вживанні числа іменників. Запишіть відредаговані речення.

1. Весняний ліс наповнився щебетом птаств. 2. Ми купили нову меблю. 3. Вікна ми пофарбували білилами. 4. Вороги склали всі свої зброї. 5. У ручці закінчились чорнила, і я не зміг дописати заяву. 6. Нам сподобались мамині варення.

§12 Відмінки іменників

Які ми в сім'ї?

100. І. Прослухайте, потім прочитайте оповідання Анатолія Алексіна.

У бабусі чотири дочки. Але тільки моя мама живе в одному місті з бабусею. Під Новий рік бабуся завжди чекала, що діти, які жили в інших містах, покличуть її до себе. Вона навіть приглядала в магазинах іграшки, які повезе своїм онукам.

Дочки прислали вітальні листівки, писали, що дуже скучають. Вони любили матір, а запросити, мабуть, просто не здогадувалися.

Наприкінці року шості класи мали піти до театру. За три дні до цього я дізнався, що учні шостого «Б», тобто ми, взяли квитки в

¹ В е р ш к и́ — рос. сливки.

² З а́ з д р о щ і́ — рос. зависть; з а́ з д р и т и́ — рос. завидовать.

³ С у м — рос. грусть, тоска.

партері¹, а шостий «А» — в бельетажі². У шостому «А» вчилася Галя Козлова.

На виставу дитячого театру я купив два квитки. «Піду до Галі,— думав я,— і скажу: «В мене є зайвий квиток. У партері краще сидіти, ніж у бельетажі. Візьми, якщо хочеш...» І всю виставу я сидітиму поруч із нею. Так закінчиться рік... Це буде найрадісніший і найщасливіший рік у моєму житті».

Напередодні³ Нового року прийшли листівки від усіх маминих сестер. Вітали бабусю, маму з татом і мене. Писали, що скучають і чекають зустрічі.

«Чекати теж приємно,— все ще попереду...» — тихо сказала бабуса (вона того дня була у нас). Мама з татом почали говорити, як вони не хочуть іти в гості, але просто не можуть не піти. І я сказав: «А ми з класом ідемо до театру».

Бабусі дуже не хотілось залишатися самій під Новий рік, тому вона засмутилася. Щоб ми не побачили її сумного обличчя, бабуса почала щось шукати у своїй сумці. І тоді я сказав їй: «Ми йдемо разом, бабусю. Я купив для тебе квиток».

Мої батьки дуже зраділи. А бабуса все шукала щось у сумці, ледве стримуючи сльози, але тепер, як мені здалося, від радості.

II. Для кого головний герой оповідання (назвемо його Олесем) купував квитки в театр? Чому він вирішив запросити бабусю?

Шестикласники, прочитавши оповідання, висловили різні думки. Обґрунтовуючи їх, вони вказали на різні обставини.

Які з нижче поданих тверджень видаються вам неправомірними? Чому? Яка з-поміж цих обставин головна? Обґрунтуйте свій вибір.

1. Олесь просто передумав.
2. Онук не байдужий до того, як живе його бабуса.
3. Він хотів догодити бабусі.
4. Онук добре відчуває настрій бабусі.
5. Олесь іноді жаліє бабусю.

III. Дайте оцінку вчинкові Олеса. Чи завжди ви ставитесь до своїх рідних так, як вони того заслуговують?

IV. Визначте основну думку оповідання. Вона сформульована в тексті чи впливає з його змісту? Доберіть заголовок до тексту, який відбивав би його основну думку.

V. Знайдіть у тексті такі частини: 1) початок; 2) розвиток дії; 3) точка найвищої напруги — кульмінація; 4) розв'язка.

101. Випишіть із тексту вправи 100 виділене слово в різних формах. Визначте, чому воно змінюється, в яких відмінках уживається.

¹ П а р т е р — нижній поверх театрального залу з місцями для глядачів.

² Б е л ь е т а ж — нижній ярус лож над партером.

³ Н а п е р е д о д н і — рос. накануне.

Для зв'язку з іншими словами в реченні іменники змінюються за **відмінками** (рос. по падежам). Наприклад: *світить* (щ о?) *сонце*; *немає* (ч о г о?) *сонця*; *осіяні* (ч и м?) *сонцем*.

Змінювання іменників за відмінками називається **відмінюванням**.

- 102.** Прослухайте, потім прочитайте виразно вірш Оксани Довгань; до кожного з виділених іменників поставте питання, визначте відмінок. Якого відмінка бракує? Утворіть його форму й запишіть.

В УСІХ ВІДМІНКАХ

Н. **Берег.** Річка голуба.
Біля них живе **верба**.
Р. Од **верби** іду до **річки**
І до **берега**. Бо зичу¹
Д. **Жити берегу, вербі**
Й чистій **річці** голубій.
Зн. Здавна я люблю **вербу**,
Берег, річку голубу.
Ор. Є між **річкою й вербою**,
Берегом і поміж мною
М. Спільне: в **річці** голубій
Я купалась, **на вербі** —
Колихалась і малá
Я на **березі** росла.

О. Довгань

В українській мові **сім відмінків**, кожен з яких відповідає на певне питання.

Називний (рос. именительный) — **х т о? щ о?**

Родовий (рос. родительный) — **к о г о? ч о г о?**

Давальний (рос. дательный) — **к о м у? ч о м у?**

Знахідний (рос. винительный) — **к о г о? щ о?**

Орудний (рос. творительный) — **к и м? ч и м?**

Місцевий (рос. предложный) — **н а к о м у? н а ч о м у?**

Кличний

Іменник у кличному відмінку виступає як звертання: *Петре! Україно!*

Називний відмінок вважається прямим, усі інші — непрямі.

? Які відмінки в українській та російській мовах збігаються? Який відмінок не властивий російській мові?

- 103.** Простежте на матеріалі вірша Оксани Довгань (вправа 102), яке значення має кожен відмінок і як це значення виражається граматично.

Кожен відмінок має певне значення, яке виражається закінченням або закінченням і прийменником.

¹ З і ч и т и — бажати.

В яких відмінках іменники вживаються з прийменниками, а в яких — без прийменників?

Деякі відмінкові форми можуть уживатися паралельно: *писати лист і писати листа, пасти кози і пасти кіз, зварити борщ і зварити борщу, твого ім'я і твого імені*.

104. Спишіть, підкресліть члени речення. Якими членами речення є виділені іменники? Визначте їх відмінок. Поясніть зв'язок між відмінком іменника та його належністю до істот чи неістот.

1. **Архітектор** спроектував будинок. 2. **Підліток** дивиться **телевізор**. 3. **Тато** зустрів друга. 4. **Мама** заколисує дитину.

105. Провідмініайте іменники *кімната, стеля, кінь* (усно).

106. І. Спишіть речення, замінюючи іменники в родовому відмінку іменниками в давальному відмінку однини.

Зразок. Денис насипав для синички пшонця. — Денис насипав синичці пшонця.

1. Дідусь приніс подарунок для внучки. 2. **Модельєр** пошила сукню для співачки. 3. **Мама** купила книжку для дочки.

ІІ. Визначте рід виділеного іменника. Поясніть звукові зміни у словах.

107. Прочитайте вірш, правильно інтонуючи речення. Поясніть особливості вживання відмінкових закінчень в українській та російській мовах.

Росіяни скажуть вам:
«Мы живём по городам,
Деревням и сёлам,
Летом ходим по лесам,
По дорогам и лугам,
По полям весёлым».

Українці кажуть так:
«Живемо ми по містах,
Селищах і селах,
Влітку йдемо по лісах,
По дорогах і лугах,
По полях веселих».

А. Свашенко

В українській мові після прийменника *по* іменник уживається в місцевому відмінку: *по морях, по класах, по кімнатах, по лісах* (на відміну від російської мови, де іменник уживається в давальному відмінку).

108. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Визначте відмінки іменників, підкресліть відмінкові закінчення.

По серед.. вивчаю мову,
по понеділк.. і субот..
у радіогуртку робота.
По четверг.. я мию квіти,
ну, а по п'ятниц.. мій тато
мене навчає в шахи грати.
І по вівторк.. і неділ..
я не нудьгую від безділля.

А. Свашенко

109. Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. З'ясуйте відмінність у відмінкових закінченнях в українській та російській мовах.

Любовь к родителям, тяга к знаниям, интерес к истории, забота о детях, мечты о будущем.

110. І. Спишіть, розкриваючи дужки; ставте іменники в потрібному відмінку. Яких розділових знаків бракує? Розставте їх, де слід.

1. Здрастуй (сонце) і здрастуй (вітер)! Здрастуй (свіжість) нив!
2. Чую (земля) твоє дихання (В. Симоненко). 3. (Зоря) моя вечірняя зійди над горою (Т. Шевченко).

ІІ. До якого художнього прийому вдаються письменники, утворюючи форму кличного відмінка від іменників — загальних назв?

111. Розкрийте дужки й допишіть початок або закінчення речень.

1. ... , і пасажери розсілись по (місця). 2. Ми спускалися по (сходи), тому що ... 3. ... , і гості розійшлися по (домівки). 4. По (сліди) злочинця ... 5. На (балкони) цвіли ... 6. На першому і другому (поверхи) ... 7. По (вихідні) Олена відвідувала ...

§13 Опис приміщення. Докладний і вибіркоковий перекази художнього тексту з описом приміщення

Українська світлиця¹

112. Пригадайте й повторіть за таблицею вивчене про типи мовлення.

Типи мовлення

Типи мовлення	На яке питання дається відповідь у висловлюванні	Про що йдеться у висловлюванні
Розповідь	Що відбувається? Що робить особа (предмет)? Що сталося?	Про події, дії
Опис	Яким є предмет? Якою є особа?	Про ознаки
Роздум	Чому особа така (предмет такий)? Чому вона чинить так, а не інакше?	Про причини

113. Пригадайте й назвіть ознаки опису як типу мовлення. Коли ми звертаємось до опису?

Ви вже знаєте, що текст-опис розкриває основні ознаки предмета, явища, особи. Щоб достовірніше їх змалювати, важливо уміти спостерігати. Об'єктом спостережень та описів можуть бути різні речі, процеси, істоти. Опис природи називається **пейзажем**, опис зовнішності людини — **портретом**, а опис приміщення — **інтер'єром**.

¹ Світлиця — рос. горница.

114. Прослухайте, потім прочитайте текст. Що таке інтер'єр? Запишіть назви різних видів приміщень.

Слово **інтер'єр** запозичене з французької мови і означає архітектурно і художньо оздоблену внутрішню частину будинку, приміщення.

Розрізняють два основні типи інтер'єру: житловий і громадський (театр, концертний зал, музей, станція метрополітену, крамниця, ресторан тощо).

Опис приміщення може бути діловим і художнім, мати різну мету.

Діловий опис дає максимально точну, докладну інформацію про розміри приміщення, його освітленість, тип меблів та їх розміщення. Слова вживаються тільки у прямому значенні. Автор не висловлює оцінки, особистого ставлення ні до зображуваного, ні до господаря помешкання. Діловий опис — ніби путівник¹, для якого досить точного, ділового, інформативного викладу.

Опис інтер'єру в художньому творі має іншу мету — передати враження від приміщення і предметів, які в ньому знаходяться, за допомогою епітетів, порівнянь та інших засобів виразності, разом з іншими художніми засобами розкрити характер дійових осіб, дати читачеві уявлення про їхній спосіб життя. Адже дім зазвичай стає схожим на своїх господарів.

Опис інтер'єру, як правило, є частиною розповіді чи міркування.

115. І. Прослухайте, потім прочитайте текст. Які типи мовлення в ньому поєднано? Визначте стиль мовлення, знайдіть його ознаки в тексті.

ОКРАСА КИЄВА

Справжня окраса Києва — будинок архітектора Владислава Городецького, створений за його власним проектом. Споруда прикрашена зображеннями екзотичних² тварин, фантастичних істот, за що вона дістала назву «будинок із химерами»³.

Владислав Городецький багато мандрував, побував навіть в Африці. Архітектор захоплювався полюванням і привозив зразки тварин з усього світу (*Л. Масол, Е. Белкіна*).

II. Розгляньте фотоілюстрацію на с. 44. У яких словах передається загальне враження від архітектурної споруди? Чому будинок Городецького вважається окрасою української столиці? Чим вирізняється він з-поміж інших?

¹ П у т і в н і к — довідник, який допомагає орієнтуватись у незнайомій місцевості (рос. путеводитель).

² Е к з о т і ч н и й — дивовижний; незвичний для цієї місцевості.

³ Х и м е р а — витвір уяви, фантастичний образ.

Окраса Києва — «будинок із химерами»

116. Розгляньте таблицю. Що включає опис інтер'єру?

Побудова опису приміщення

Особливості опису	Приклади
Перелік ознак приміщення і предметів, які в ньому знаходяться, — основа опису	<i>Велика світла кімната з одним широким вікном. Письмовий стіл. Стілець. Книжкова шафа. Комп'ютер. Телевізор. Музичний центр. Два крісла. Журнальний столик. Торшер.</i>
Перелік предметів може супроводжуватися вказівкою на їх місцезнаходження	<i>Велика світла кімната з одним широким вікном. Зліва від нього — письмовий стіл, справа — комп'ютер. Поруч — стілець. Під правою стіною — журнальний столик, два крісла, торшер.</i>
Кожен предмет можна описати	<i>Під лівою стіною — книжкова шафа. Більшу її частину займають твори української та світової літератури...</i>

Опис приміщення (як і будь-який інший) може бути стислим і докладним, його можна «згорнути» і, навпаки, поширити, «розгорнути».

Опис приміщення включає опис місця та предметів.

Великий мисник, різьблений вправним майстром, що знався на геометричному візерунку, бо ним були прикрашені бильця, планки-поперечники. Мисник був заставлений **череп'яним** посудом — тарілками, тарілочками і глеками, виставленими наче для невеликої виставки.

На вбитому поряд із мисником цвяшку звисала **цяцькована** мідяними головками-півкульками шкіряна ташка¹. Навіть ремінь на ній був оздоблений зубчастою строчкою. Під стіною на долівці стояла добряча скриня. Верх і боки її були різьблені не таким розкішним візерунком, як мисник, та в орнаменті все ж відчувалася рука талановитого майстра гір...

вправний
майстер

цвях

оздоблений

Від скрині Куглицький повів очима на дерев'яне, теж різьблене ліжко. Воно було таким же давнім, як і мисник, як і стіл серед хати, як і чотири стільці з високими спинками. Гість задивився на кошлату² товсту ковдру, якою було застелене ліжко. Потім підступився ближче і став обмацувати ковдру. «О, справжній скарб!»... Задивився на портрет Шевченка у **візерунчастій** рамі з черешневого дерева, обвитий щедро гаптованим рушником.

талановитий

Калина махнув рукою: «Вибирайте, що вам любо. Для музею мені не шкода. Най цілий світ видить, яка наша зелена Верховина! Най всі знають, що ми з добрими руками, з добрими очима та й зміємо щось красне зробити...» (За І. Чендеєм).

II. Визначте тему й основну думку тексту. Доберіть заголовок. Які типи мовлення поєднано в тексті? Обґрунтуйте свою думку.

III. Як будується опис? Знайдіть початок (передається загальне враження від світлиці), власне опис та закінчення опису інтер'єру. Чому деякі деталі в описі привертають особливу увагу? Що можна сказати про господаря помешкання і спосіб його життя? Яке враження справив на вас опис?

IV. До якого стилю мовлення належить текст? Чи всі використані в уривку слова належать до загальноновживаних? З'ясуйте за тлумачним словником наприкінці підручника значення незнайомих слів. Доберіть і запишіть загальноновживані синоніми до слів *цяцькована* (ташка), *найліпша* (окраса), *видить*, *красне*. Розгляньте фотоілюстрацію на с.45. Як ви розумієте вислови *майстер, що знався на геометричному візерунку; в орнаменті відчувалась рука талановитого майстра гір?*

V. Сформулюйте інакше думку, висловлену в першому реченні тексту і в першому реченні четвертого абзацу. Складіть усно речення зі словами і виразами у рамці. Поясніть правопис слів *сільського, опинився, череп'яний, невеликої, звисала, розкішний*.

VI. Закінчіть складний план тексту. Який варіант плану вам видається більш досконалим і чому? Чим вони різняться?

¹ Т а ш к а — шкіряна сумка, яку носили на ремені через плече (військ., застар.).

² К о ш л а т и й — рос. косматий.

Простий план

1. Гість у світлиці.
2. Інтер'єр гуцульського житла.
3. Щедрa пропозиція¹ господаря.

Складний план

I. Гість, вражений красою світлиці.

II. Незвичайна мистецька світлиця.

1. Майстерно різьблений мисник.
2. Череп'яний посуд, зроблений справжнім майстром.
3. Шкіряна ташка, оздоблена міддю.
4. Добротна різьблена скриня з орнаментом.
5. Дерев'яне різьблене ліжко.
6. Старовинний стіл посеред кімнати.
7. ...
8. ...
9. ...

III. Пропозиція гостеві вибрати будь-що для музею.

VII. Опишіть усно окремі елементи інтер'єру (мисник, скриню тощо).

VIII. Перекажіть уривок спочатку стисло (див. перший варіант плану), потім докладно (див. другий варіант плану). Будуйте опис так, щоб відчувалося ваше ставлення до помешкання та його господаря.

IX. Підготуйтеся переказувати уривок близько до тексту за складним планом.

§14 Відміни іменників.

Відмінювання іменників I відміни

Володимир Великий

- 119.** I. Прослухайте текст. Зробіть звуковий запис слова *розширив*. Відпрацюйте вимову слів *дбати*, *володіння*, *Хрестителем*, *іменували*, *Десятинною*, *князювання*, *вікарбуваний*, *правителями*. Прочитайте текст.

КНЯЗЬ КИЇВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ

На високому пагорбі над Дніпром стоїть пам'ятник: **князь** Володимир із хрестом. **Пагорб** зветься Володимирською гіркою.

Князь правив у Київській Русі понад тридцять років. Було це тисячу років тому. А пам'ятник йому поставили сто років тому.

За що така **шана**?

Володимир першим із київських князів почав дбати про добробут у своїх володіннях. Люди називали його князь **Красне Сонце**.

*дбати про
добробут*

Володимир зміцнив кордони Київської Русі, будуючи укріплені міста. Його володіння були найбільшими у Європі. Здобув ім'я Володимира Великого — утврдив міцну і справді велику державу.

¹ Пропозиція — рос. предложение.

Пам'ятник Володимиру Великому в Києві

У дев'ястот вісімдесят восьмому році він охрестив себе і свій народ у Дніпрі — і став Володимиром Хрестителем. Він велів зводити церковні храми по всій Україні, і на його **честь** було збудоване місто Володимир-на-Волині.

За його князювання з'явилися перші срібні українські гроші, на яких був викарбуваний¹ з одного боку образ Володимира на престолі, а з другого — герб тризуб.

Князь мав дружні стосунки² з правителями сусідніх держав і намагався жити з усіма в мирі й злагоді (За В. Цвєтковим).

II. Якими іменами називали князя Володимира? За що він одержав кожне з них?

III. Визначте тип і стиль мовлення. Знайдіть те з у, яку доводить автор. Які аргументи наводяться для її підтвердження?

IV. Поясніть правопис власних назв, слів *воло-*

діння, зміцнив, охрестив, збудував, престол, з'явилися.

V. Зверніть увагу на виділені в тексті слова. До якої частини мови вони належать? Визначте рід іменників. Провідміняйте в однині по одному іменнику чоловічого, жіночого і середнього роду, позначте закінчення. Спробуйте пояснити, чому вони різні.

За відмінковими закінченнями іменники поділяються на **чотири відміни** (рос. склонения).

120. Розгляньте таблицю. З'ясуйте, які іменники належать до кожної з чотирьох відмін.

Типи відмін іменників

Відміна	Рід	Закінчення у називному відмінку однини	Приклади
I	жіночий чоловічий спільний	-а (-я) -а (-я) -а (-я)	країн[а], земл[я], мрі[я] Микол[а], дяд[я], Ілл[я] базик[а]
II	чоловічий середній	□, -о -о, -е, -а (-я)	стіл□, кін[ь]□, батьк[о] вікн[о], мор[е], гілл[я]
III	жіночий	□ мати	любов□, сіль□
IV	середній	-а (-я)	лош[а] (лош[а]ті), тел[я] (теляті), ім'я (імені)

¹ Викарбувати — рос. отчеканить.

² Стосунки — рос. отношения.

? Іменник *гроші*, який уживається тільки у множині, не належить до жодної з відмін. Поясніть, чому.

Які іменники належать до I відміни?

До **першої відміни** належать іменники переважно жіночого роду, а також деякі іменники чоловічого та спільного роду, що в початковій формі (у називному відмінку однини) мають закінчення **-а (-я)**: *тканина, хвиля, вежа; Микола; плакса*.

- 121.** Випишіть із тексту «Князь київський Володимир Великий» три іменники I відміни; поясніть, за якими ознаками ви віднесли їх до цієї відміни.

Іменники I відміни поділяються на **три групи** — **тверду, м'яку і мішану**. Саме від групи іменника залежить написання тієї чи іншої букви в закінченні — **о** чи **е**; **и** чи **і**; **а**, **у** чи **я**, **ю**.

До **твердої групи** належать іменники жіночого і чоловічого, а також спільного роду на **-а** з основою на твердий нешиплячий: *людина, собака, скнара*.

До **м'якої групи** належать іменники жіночого, чоловічого і спільного роду на **-я** з основою на м'який приголосний: *пісня, сім'я, Ілля, суддя*.

До **мішаної групи** належать іменники жіночого і чоловічого роду на **-а**, основа яких закінчується на шиплячий: *межа, задача, тиша, площа*.

- 122.** Визначте відміну іменників. Запишіть слова у три стовпчики за їх належністю до груп — твердої, м'якої, мішаної.

Площа, стеля, аптека, надія, калюжа, сплюха, суша, модниця, люстра.

- 123.** I. Розгляньте таблицю. Розкажіть, як відмінюються іменники твердої, м'якої та мішаної груп. Що в них спільне, а що відмінне?

II. Простежте особливості відмінювання іменників усередині м'якої групи. Спробуйте пояснити причину відмінностей.

Відмінювання іменників I відміни

О д н и н а

Від- мінок	Група				Відмінкові закінчення
	тверда	м'яка		мішана	
Н.	пóдруг-а	гривн-я	Лілі-я	дач-а	-а, -я
Р.	пóдруг-и	гривн-і	Лілі-ї	дач-і	-и, -і (-ї)
Д.	пóдруз-і	гривн-і	Лілі-ї	дач-і	-і (-ї)
Зн.	пóдруг-у	гривн-ю	Лілі-ю	дач-у	-у (-ю)
Ор.	пóдруг-ою	гривн-ею	Лілі-єю	дач-ею	-ою, -ею (-єю)
М.	(на)пóдруз-і	(на)гривн-і	(на) Лілі-ї	(на) дач-і	-і, (-ї)
Кл.	пóдруг-о	гривн-е	Лілі-є	дач-е	-о, -е (-є), -ю

Іменники **мішаної групи** в деяких відмінках мають такі закінчення, як іменники твердої групи, а в деяких — як іменники м'якої. Звідси і назва цієї групи — **мішана**.

124. І. За допомогою словничка наприкінці підручника з'ясуйте смисл невідомих вам фразеологізмів. Спишіть, підкресліть іменники І відміни, визначте групу і відмінок.

1. **Ходяча енциклопедія.** 2. Землі під ногами не чути. 3. І за холодну воду не братися. 4. Беретти як зіницю ока. 5. **Скривитися як середа на п'ятницю.**

ІІ. З виділеними фразеологізмами складіть і запишіть речення.

125. Визначте, до якої відміни та групи належать подані іменники. Використовуючи таблицю як зразок, провідмінійте письмово виділені слова.

Співачка, Микола, суддя, Марія, станція, втеча.

126. І. Поверніться до таблиці на с. 49 і зверніть увагу на відмінкові закінчення іменників усіх трьох груп у родовому відмінку однини. Чим вони різняться?

ІІ. Складіть і запишіть словосполучення, ставлячи іменники в потрібному відмінку. Позначте відмінкові закінчення іменників, поясніть їх написання.

Прихід (весна), пахопці (акація), сорт (алича), брат (дівчина), краса (мелодія), полум'я (пожежа), довжина (вулиця), цвітіння (магнолія), біля (огорожа), частина (земля).

◆ **Іменник у знахідному відмінку однини передає значення цілого: дай сіль (усю), а в родовому — лише частини: дай солі (трохи).**

❓ Поверніться до таблиці на с. 49. Які звукові зміни і в яких відмінках відбулися при творенні відмінкових форм?

◆ **У давальному та місцевому відмінках однини в іменниках І відміни перед закінченням -і звуки [г], [к], [х] чергуються із [з], [ц], [с]: Ольга — Ользі — на Ользі; дочка — дочці — на дочці; комаха — комасі — на комасі.**

127. І. Запишіть іменники у давальному та місцевому відмінках однини. Поясніть звукові зміни в словах.

Сторінка, ополонка¹, куртка, кулька, річка, лапка, нога, стінка, фольга, голка, крига, відпустка², картинка, черепаха, бідолаха, мураха.

ІІ. Перекладіть виділені слова російською мовою; зробіть висновок щодо наявності чергувань в обох мовах.

ІІІ. Складіть і запишіть речення зі словами *ополонка, відпустка* у місцевому відмінку однини.

128. Перекладіть речення українською мовою, користуючись словничком наприкінці підручника. Підкресліть іменники І відміни, визначте їх відмінок. З'ясуйте відмінність у написанні відмінкових форм іменників в обох мовах.

¹ О п о л о н к а — рос. прорубь.

² В і д п у с т к а — рос. отпуск.

1. На спортивній площадке играли в баскетбол. 2. В лампочке вспыхнул свет. 3. В печке тлели угольки. 4. Маленькой мартышке было интересно наблюдать за людьми. 5. На сосульке заиграла весення капелька. Этой капельке не терпелось сорватися вниз. 6. Мне с ним не по пути.

О р ф о г р а м а
Букви о, е, є в закінченнях
орудного відмінка однини іменників І відміни
картиною, Галею, алеєю

- 129.** Спишіть, розкриваючи дужки. Позначте відмінкові закінчення іменників, поясніть їх правопис.

1. Коли займаються¹ вогні над рідною (столиця), Дніпро ввижається² мені ясною (блискавиця) (*С. Крижанівський*). 2. Пішли не (вулиця), а через яр³ (*Б. Грінченко*). 3. Юнак ішов (алея). 4. Спочивали вони під (груша). 5. Степ оповитий (типа) (*Петро Панч*). 6. Господар пригощав нас власноруч приготованою (їжа). 7. Вони подорожували (Австрія та Іспанія).

- 130.** І. Прочитайте речення. Зверніть увагу, в якому відмінку вживаються іменники — власні назви.

1. Влітку ми відпочивали у місті Феодосії. 2. Мої знайомі живуть у містах Білій Церкві та Одесі. 3. Відомий співак Іван Козловський народився в селі Мар'янівці. 4. Торік ми побували у місті Ризі.

П. Запишіть третє й четверте речення, вилучаючи з них слова *місто, село*. Чи змінився відмінок іменників — власних назв? Сформулюйте правило.

- 131.** І. Прочитайте виразно поетичні рядочки. Яка їх основна думка? Визначте роль звертань.

1. З дитинства, **вишне**, доню України, ти — дивоцвіт і пісня солов'я! (*В. Василяшко*). 2. Ти наше диво калинове, кохана материнська мово! (*Д. Білоус*).

П. Визначте відміну і групу виділених іменників. У якому числі й відмінку їх ужито? Які в них закінчення? Чому вони різні?

♦ **У кличному відмінку однини іменники м'якої групи мають закінчення -е, -є: *пісне, земле, надіє, Маріє*.**

♦ **Пестливі форми мають закінчення -ю: *доню, бабусю, Лесю*.**

- 132.** І. Розгляньте таблицю на с. 52. Зверніть увагу на особливості відмінювання іменників твердої, м'якої та мішаної груп у множині. Які закінчення мають іменники кожної групи?

¹ За й м а т и с я — загорятися.

² В в и ж а т и с я — здаватися (рос. казаться).

³ Яр — рос. овраг.

Відмінювання іменників І відміни

Множина

Від- мінок	Група			Відмінкові закінчення	
	тверда	м'яка			мішана
Н.	пóдруг-и	гривн-і	лілі-ї	дач-і	-и, -і (-ї)
Р.	пóдруг□	гривень□	лілій□	дач□	□
Д.	пóдруг-ам	гривн-ям	лілі-ям	дач-ам	-ам, -ям
Зн.	пóдруг□	гривн-і	лілі-ї	дач-і	□, -і (-ї)
Ор.	пóдруг-ами	гривн-ями	лілі-ями	дач-ами	-ами, -ями
М.	(на)пóдруг-ах	(на)гривн-ях	(на)лілі-ях	(на)дач-ах	-ах, -ях
Кл.	пóдруг-и	гривн-і	лілі-ї	дач-і	-и, -і (-ї)

II. Зверніть увагу на закінчення іменників — назв істот і неістот у знахід-
ному відмінку. Поясніть відмінність.

- 133.** Прочитайте речення. Визначте відміну, число і відмінок виділених імен-
ників; поставте їх в однині і запишіть парами. Які звукові зміни відбули-
ся у словах при відмінюванні?

З р а з о к. Їскра — їс_кор.

1. Я привітав *сестер* зі святом. 2. Сяяли бані *церків* (С. Плачин-
да). 3. *Сосон* на ялинковому базарі не було. 4. У крамниці великий
вибір *панчіх*. 5. У Києві понад п'ятсот шкіл. 6. У саду росло кілька
вишень.

У родовому відмінку множини іменники І відміни мають
здебільшого нульове закінчення: *площа — площ, трава — трав*.
При цьому м'якість кінцевого приголосного, як правило,
зберігається: *крамниця — крамниць, земля — земель*.

Якщо в кінці основи збігаються два приголосні звуки, між ними
може з'являтися вставний [о], [е] або [йе]: *весна — весен, сім'я —*
сімей, війна — воєн.

І в цьому разі м'якість кінцевого приголосного основи
зберігається: *крапля — крапель, сотня — сотень*.

В основі деяких іменників відбувається чергування [о] з [і]:
панчоха — панчіх.

- 134.** Від поданих іменників утворіть форму родового відмінка множини.
Запишіть лише ті слова, в основі яких зберігається м'якість кінцевого
приголосного.

Танцівниця, спідниця, кухня, тарілка, каструля, піца, їдальня,
цукерка, сукня, виделка, черешня, сільниця, хвилина, лікарня.

- 135.** Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис відмінкових закінчень
іменників І відміни.

1. У книжці було багато (таблиця). 2. У вітрині стояло кілька
(пляшка) соку. 3. У хворого було запалення (легені*). 4. Хлопці
захопились виготовленням (шпаківні) і (голуб'ятні).

* Іменники *баби, губи, легені* у родовому відмінку множини мають
паралельні форми: *бабів — баб, губів — губ, легенів — легень*.

136. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Визначте відміну, число і відмінок виділених слів; порівняйте їх написання в обох мовах.

1. Мы с **одноклассницами** допоздна гуляли по **улицам** города.
2. Мы с мамой **любим** ходить по **магазинам**.

У місцевому відмінку множини іменники I відміни твердої та мішаної груп мають закінчення **-ах, м'якої — -ях**: *плавати по річках, відпочивати на дачах; в'язати на спицях*.

137. Користуючись словничком наприкінці підручника, перекладіть сполучення слів українською мовою і запишіть із ними речення. З'ясуйте особливості вживання відмінкових форм іменників I відміни в обох мовах.

Много луж; шесть чашек; пастбище для коз; ряды яблонь; работа пекарен; секреты учениц; следы лисиц; ремонт больниц.

§15 Докладний переказ тексту з описом приміщення

Кабінет Івана Франка

138. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів і прочитайте.

Зрідка я заходив до Франка додому. Він поставив собі гарний будиночок, який дуже любив і де написав свої найкращі твори.

Коли я заходив до оточеного деревцями поетового будиночка по високих кам'яних **східцях**, мені згадувався монастир.

Кімнати були **обставлені** бідно. Меблі прості. Лише кілька картин прикрашало стіни: портрети Шевченка й самого Франка, пейзаж «Вид на Дніпро». Крім згаданих картин, на стінах висіло багато картинок у **вузьеньких** рамках — із рибами.

На довгим простім столі — **сила книжок**, паперів і гарний ріг, що його подарувала поетові співачка Соломія Крушельницька. За цим столом і працював поет.

Попід стінами стояли полиці та шафи з книгами, яких було чимало. Книги стояли на полицях **в ідеальному порядку**. Іван Франко, як рідко котрий поет, завжди знав, де знайти потрібну книжку. **Брошури¹, листування та інші матеріали** оправляв в окремі книги. У невеличкій шафі зберігались рукописні матеріали. Свої вірші поет складав у звичайну паперову коробочку.

Писав Франко не на доброму гладкому папері, а на клаптиках паперу, що **потрапляли йому під руку** (За М. Мочульським).

II. Прочитайте текст. До якого типу і стилю мовлення він належить? Обґрунтуйте свою думку. Доведіть, що в тексті поєднуються розповідь та опис. Визначте тему й основну думку тексту. Які слова і вирази найкраще передають основну думку? Яка роль опису в її розкритті?

III. Знайдіть початок опису інтер'єру та його закінчення. Як будується опис? У яких словах передано загальне враження від кімнати, на які деталі і чому автор звертає особливу увагу?

IV. Поділіть текст на смислові частини за пунктами складного плану.

¹ Б р о ш у р а — невелика книжка, зазвичай у м'якій оправі.

П л а н

I. Загальний вигляд будиночка.

II. Кабінет Івана Франка.

1. Картини.

2. Меблі, їх розташування.

3. Предмети, що свідчать про різнобічні інтереси Івана Франка, його прагнення до знань, працьовитість.

III. Тут творив великий український письменник.

V. Слово *поставити* вживається в кількох значеннях. У якому зі значень ужито це слово в тексті? Перевірте себе за словничком наприкінці підручника. Складіть і запишіть 3—4 словосполучення з цим словом в інших значеннях. Поясніть значення слова *рукописні* за його будовою. Як ви розумієте вислови, виділені спеціальним шрифтом?

VI. Знайдіть у тексті синонім до слова *чимало*. Доберіть синоніми до слів *зрідка*, *обставлені*, *гарні*. Перше і друге речення третього абзацу об'єднайте в одне й запишіть. Зверніть увагу на розстановку розділових знаків у тексті.

VII. Розкажіть про деталі обстановки кабінету Івана Франка, спираючись на запитання, подані в дужках.

1. Письмовий стіл. (Які речі на ньому розміщались? Про що вони свідчать?)

2. Бібліотека. (Скільки книг було в кімнаті? Як про це сказано в тексті? Що іще знаходилося у шафах? Про що свідчить велика кількість книг і рукописних матеріалів?)

3. Паперові коробочки. (Що там зберігалось? На чому поет писав свої вірші? Про що це свідчить?)

4. Що нового про життя Івана Франка ви дізналися з тексту?

VIII. Підготуйте усне висловлювання на основі докладного переказу тексту.

С х е м а п о б у д о в и о п и с у і н т е р' е р у

1. Загальне враження (вступ).

2. Опис інтер'єру в цілому, окремих предметів та їх ознак (основна частина).

3. Заключна частина (висновок).

IX. Поясніть виділені орфограми, запам'ятайте написання і правильне наголошування слів.

Деревцями, кам'яних, монастир, портрет, невеличкій, зберігались, брошури, рукописні, листування.

X. Перекажіть письмово уривок зі спогадів близько до тексту, дотримуючись складного плану.

- 139.** Зберіть необхідні робочі матеріали за зразком таблиці на с. 44 і підготуйтеся до твору-опису приміщення на одну з тем: «Моя кімната», «Моя кімната в моїй уяві», «Кімната мого друга (моєї подруги)», «Таємнича кімната», «Клас у школі майбутнього».

Дружби дружбою шукають

140. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *навіпіл, погодився, веселіше, бриля¹, солом'яного, перехрестя, жодного*. Прочитайте текст.

АНТОН І ХАРИТОН

Жили на світі Антон і Харитон.

— Давай дружити,— сказав Харитон.— Будемо один з одним усе ділити навпіл — і **горе**, і радість.

— Давай,— погодився Антон,— коли поруч **друг**, жити легше і веселіше.

Ішли вони якимсь полем. **Сонце** пече. А сховатись ніде — ні деревця, ні кущика. Харитон без капелюха, жарко йому.

погодитися

— Дай твого бриля,— сказав Харитон.

Антон віддав Харитону свого солом'яного бриля. Сонце почало і йому пекти голову, але Антон подумав: «Нічого, потерплю. Зате Харитонові добре!»

Раптом набігла величезна хмара, линув дощ.

— Дай мені скоріше свого **плаща**! — закричав Харитон.— Хіба не бачиш, твій друг мокне?

Антон віддав свій плащ. Дощ поливав Антона. Але він думав: «Ну що ж, заради дружби і помокнути можна».

Дощ перестав. Засяяло сонечко. Харитон віддав Антону його плащ і бриля.

— Візьми,— каже,— а то мені нести важко.

Антон узяв мокрий плащ і мокрого бриля, а сам замислився. Тим часом друзі дійшли до перехрестя.

— Тобі куди? — запитав Антон.

— Мені ліворуч,— відповів Харитон.

— Ну, а мені праворуч,— сказав Антон.

— Так ми ж хотіли разом іти! — вигукнув Харитон.— Ми друзі з тобою!

Але Антон ішов усе далі й далі. Жодного разу не озирнувся (Л. Воронкова).

II. Чому Антон і Харитон так і не стали друзями? Чого їм не вистачило для справжньої дружби?

III. До якого типу і стилю мовлення належить текст? Виділіть підумки композиційні частини в оповіданні.

IV. Поясніть правопис слів *сховатись, деревця, солом'яного, линув, віддав*. Складіть і запишіть речення зі словом у рамці.

141. Зверніться до таблиці на с. 48 і з'ясуйте, до якої відміни належать іменники, виділені в тексті «Антон і Харитон».

¹ Б р и л ь — рос. соломенная шляпа.

До другої відміни належать іменники чоловічого роду з нульовим закінченням (*кінь, іній*) або закінченням *-о* (*батько*), а також іменники середнього роду на *-о, -е, -я* (*місто, море, життя*).

Іменники II відміни поділяються на три групи: *тверду, м'яку і мішану*.

До твердої групи належать іменники:

а) чоловічого роду з основою на твердий приголосний (крім шиплячих) і нульовим закінченням: *брат, літак*;

б) чоловічого і середнього роду із закінченням *-о*: *дядько, добро*.

До м'якої групи належать іменники:

а) чоловічого роду з основою на м'який приголосний та нульовим закінченням: *півень, охоронець, герой*;

б) іменники середнього роду із закінченнями *-е, -я*: *сонце, життя*.

До мішаної групи належать іменники:

а) чоловічого роду з основою на шиплячий: *екіпаж, родич, товариш, куц*;

б) середнього роду з основою на шиплячий і закінченням *-е*: *плече, прізвище*.

- 142.** Розподіліть і запишіть іменники у три стовпчики за групами — твердою, м'якою і мішаною.

Чай, військо, коріння, вогнище, вимикач, Павло, виграш, квітець, селище, місце, сік.

- 143.** Розгляньте таблиці відмінювання іменників II відміни (чоловічий та середній рід). Чим різняться відмінкові закінчення іменників твердої групи, з одного боку, та м'якої і мішаної — з другого?

Відмінювання іменників II відміни

О д н и н а

Чоловічий рід

Від-мі-нок	Група			Відмінкові закінчення
	тверда	м'яка	мішана	
Н.	<i>брат</i> □	<i>кінь</i> □	<i>край</i> □	<i>ніж</i> □
Р.	<i>брат-а</i>	<i>кон-я</i>	<i>кра-ю</i>	<i>нож-а</i>
Д.	<i>брат-ові (-у)</i>	<i>кон-еві (-ю)</i>	<i>кра-еві (-ю)</i>	<i>нож-у</i>
Зн.	<i>брат-а</i>	<i>кон-я</i>	<i>край</i> □	<i>ніж</i> □
Ор.	<i>брат-ом</i>	<i>кон-ем</i>	<i>кра-єм</i>	<i>нож-ем</i>
М.	<i>(на) брат-ові (-і)</i>	<i>(на) кон-еві (-і)</i>	<i>(у) кра-ї (-ю)</i>	<i>(на) нож-і</i>
Кл.	<i>бра́т-е</i>	<i>ко́н-ю</i>	<i>кра́-ю</i>	<i>но́ж-е</i>
				□, -о -а (-я), -у (-ю) -ові, -еві (-єві), -у (-ю) -а (-я), □ -ом, -ем (-єм) -ові, -еві (-єві), -у (-ю), -і (ї) -е, -у (-ю)

- 144.** Порівняйте за таблицею відмінкові закінчення у називному й знахідному відмінках іменників чоловічого роду, що позначають назви істот і неістот. У якому відмінку вони мають однакові закінчення, а в якому — різні, чому?

Середній рід

Від-мі-нок	Група					Відмінкові закінчення
	тверда	м'яка		мішана		
Н.	міст-о	сонц-е	житт-я	плеч-е	вогнищ-е	-о, -е, -я
Р.	міст-а	сонц-я	житт-я	плеч-а	вогнищ-а	-а, -я
Д.	міст-у (-ові)	сонц-ю	житт-ю	плеч-у	вогнищ-у	-у (-ю), -ові (-еві)
Зн.	міст-о	сонц-е	житт-я	плеч-е	вогнищ-е	-о, -е, -я
Ор.	міст-ом	сонц-ем	житт-ям	плеч-ем	вогнищ-ем	-ом, -ем, -ям
М.	(у) міст-і	(на) сонц-і	(у) житт-і	(на) плеч-і	вогнищ-і	-і (-ї), -у (-ю), -ові
Кл.	міст-о	сонц-е	житт-я	плеч-е	вогнищ-е	-о, -е, -я

145. Провідмініайте в однині іменники *сон, продавець, водій, гараж* (письмово).

146. І. Подані в дужках іменники поставте в потрібному відмінку. Поясніть уживання відмінкових закінчень.

1. Автомобіль перевозив (пасажир; вантаж). 2. Я впізнав (старий дім; давній друг).

II. Чи можна в другому реченні поміняти місцями прикметники? Перевірте себе за тлумачним словничком наприкінці підручника.

 Які закінчення мають іменники — назви істот і неістот?

Іменники чоловічого роду — *назви неістот* у родовому відмінку однини можуть мати закінчення *-а (-я)* або *-у (-ю)*. Це залежить від того, що означає слово, іноді — від наголосу.

Закінчення *-а (-я)* мають іменники чоловічого роду II відміни — *назви істот і казкових героїв: журналіста, вчителя, Андрія, голуба, лебедя, Діда Мороза*.

Назви міст і населених пунктів, виражені іменниками чоловічого роду II відміни, у родовому відмінку однини мають закінчення -а (-я): Харкова, Канева, Сімферополя.

У разі утруднень треба звертатися до **орфографічного словника**, де подаються деякі відмінкові закінчення іменників.

О р ф о г р а м а

Букви *а, я, у, ю* в родовому відмінку однини іменників II відміни
юнака, охорóнця, граду, краю

147. Поставте іменники у родовому відмінку однини (усно). Поясніть уживання відмінкових закінчень.

Космонавт, Василь, Павло, помічник, горобець, Лис.

148. І. Спишіть сполучення слів, розкриваючи дужки. Поясніть правопис відмінкових закінчень іменників II відміни та звукові зміни в деяких словах.

Каптани (Київ), вулички (Париж), бухти (Севастополь), передмістя (Лондон), палаці (Санкт-Петербург), хмарочоси (Нью-Йорк), готелі (Лодзь), крамнички (Марсель), притока (Інгулець), русла річок (Тетерів та Ірпінь).

Місто Самбір на Львівщині

П. Розгляньте фотоілюстрацію. Складіть речення, в якому назва міста стояла б у родовому відмінку.

- ◆ Назви **мір, днів, місяців**, виражені іменниками чоловічого роду
- ◆ П відміни, мають у родовому відмінку однини закінчення **-а (-я)**:
- ◆ *кілометра, вівторка, липня* (але: *року, віку*).

149. Прочитайте сполучення слів, розкриваючи дужки. Поясніть правопис відмінкових закінчень. Складіть і запишіть речення з утвореними сполученнями слів.

Бракує одного (метр); святкують дев'ятого (травень); відбудеться наступного (четвер); з минулого (рік).

- ◆ Назви **речовин і матеріалів**, виражені іменниками чоловічого роду П відміни, у родовому відмінку однини мають закінчення
- ◆ **-у (-ю)**: *піску, ситцю, шовку, металу* (але: *вівса*).

150. І. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис відмінкових закінчень іменників.

Склянка (цукор); півтора (метр) (гіпюр); виробництво (метал), зокрема (чавун) і (свинець).

П. Перекладіть усно сполучення слів російською мовою і порівняйте вживання відмінкових закінчень іменників в обох мовах. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

151. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис відмінкових закінчень іменників.

1. Ясне намисто з (кришталь) грає і ряхтить усюди (*Леся Українка*). 2. Ложка (дьоготь) зіпсує бочку (мед) (*Нар. творчість*).

- ◆ Іменники чоловічого роду П відміни, що означають **назви явищ природи**, мають закінчення **-у (-ю)**: *дощу, снігу, буревію*.

152. Запишіть подані іменники в родовому відмінку однини. Поясніть правопис відмінкових закінчень та звукові зміни в деяких словах.

Грім, град, суховій, смерч, землетрус, прибій.

153. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис відмінкових закінчень. Як ви розумієте наведені прислів'я?

1. Після (доц) гостріше пахнуть квіти (*В. Сосюра*). 2. Я ж (мороз) не боюсь (*В. Малик*). 3. Зима без (сніг) — літо без хліба. 4. (Дим) без (вогонь) не буває (*Нар. творчість*). 5. Посивіла від (іній) вишня чекала морозів (*Я. Гоян*).

Закінчення -у (-ю) в родовому відмінку однини мають назви:

а) *почуттів, дій, ознак і станів*: болу, настрою, суму;

б) *місця, простору*: майдану, луку, яру;

в) *ігор, танців*: футболу, вальсу;

г) *деякі географічні*: Криму, Єнісею.

154. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис відмінкових закінчень іменників.

1. Поранений стогнав від (біль). 2. Його серце стислося від (жаль). 3. Ми не чули ніякого (шум). 4. Посеред (майдан) обладнали сцену. 5. До (Київ) з'їхались українці з усього (світ). 6. З (Кавказ) до (Крим) ми дістались літаком.

Деякі іменники II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини можуть мати паралельні закінчення: -а (-я) або -у (-ю). Вибір закінчення залежить від наголосу (*мостá* і *мóсту*, *столá* і *стóлу*, *дворá* і *дво́ру*) або від значення (*каменя* (шматка гірської породи) і *каменю* (будівельного матеріалу), *листá* (поштового) і *ліс-ту* (на дереві), *листопада* (місяця) і *листопаду* (опадання листя), *дзвона* (предмета) і *дзвону* (звуку)).

155. Спишіть речення, вибираючи з-поміж поданих варіантів потрібний за змістом іменник. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Білява хвиличка до побережного (каменя, каменю) горнеться (*Леся Українка*). 2. Корчма¹ була збудована з сірого піскуватого (каменя, каменю) (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Був кінець (листопаду, листопада), і ліс стояв голий (*О. Донченко*). 4. Такого казкового (листопада, листопаду) я давно не бачив.

156. І. Прослухайте, сліdkуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *якнайхитріше*, *гордіїв вузол*, *важче*, *посперечатися*, *впрóголодь*, *найнадійніший*, *безпомилково*. Прочитайте текст.

НЕ ГАВКАЄ, НЕ КУСАЄ, А В ДІМ НЕ ПУСКАЄ

Першим замкам ключ був не потрібен: двері не замикали, а зав'язували мотузком. Щоб їх не відкрили чужі, кожен господар намагався затягти вузол якнайхитріше. До наших днів дійшла легенда про гордіїв вузол. Цей вузол не вдавалося розв'язати доти,

¹ Кóрчмá — рос. трактир.

поки Олександр Македонський не розрубав його мечем. Таким самим способом почали розправлятися з мотуззяними запорами і грабіжники.

Важче було відмикати «живі замки». Спробуйте-но посперечатися з добре навченим сторожовим собакою. А один древній володар велів зробити у палаці басейн з **острівцями**. Багатства склали на **острівцях**, а у воду запустили зубатих **крокодилів**. Щоб «живі замки» не розучились кусатися, їх тримали впроголодь.

До теперішнього часу замків і ключів придумано безліч. Є й такі, що відмикаються... пальцем. Не дивуйтеся — це найнадійніший замок. Адже візерунок на шкірі кінчиків **пальців** ні в кого не повторюється. Тому спеціальний пристрій¹ безпомилково відрізняє вставлений в отвір² для замка палець господаря від чужого. І відімкнути замок може тільки той, хто його замкнув (За М. Шпагиним).

грабіжник

зубатий

тримати
впроголодь

отвір

II. Поставте запитання до першого речення (усно). Що означають вислови *розрубати гордий вузол; тримати впроголодь*? Перевірте себе за фразеологічним словничком наприкінці підручника.

III. Зачитайте місце в тексті, де йдеться про найсучасніший замок. Чому цей замок вважають надійним? У чому полягає його секрет?

Запропонуйте свій спосіб захисту оселі чи майна від грабіжників.

IV. Чи можна замість слова *замикати* у першому реченні вжити слово *зачиняти* або *закривати*? Обґрунтуйте свою думку. Поясніть правопис слів *мечем, посперечатися, басейн, багатства, пальцем*.

V. До якої відміни і групи належать виділені іменники? Поставте їх в орудному відмінку однини. Чому вони мають різні закінчення?

157. Прочитайте слова. Чи в російській мові залежить написання закінчень іменників II відміни в орудному відмінку однини від місця наголосу? Перекладіть слова українською мовою і з'ясуйте, чи властива їй така залежність.

Мячѳм, пловцѳм, плечѳм, зрѳлищем, пляѳжем, чижѳм.

158. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис відмінкових закінчень іменників.

1. Син відімкнув двері своїм (ключ). 2. Він справді виглядав (велетень). 3. Ми подарували татові годинник з (ремінець). 4. Юнака пригостили смачним (борщ) і (калач). 5. Так минав день за (день). 6. Під (лікоть) у нього лежав портфель (М. Коцюбинський).

Орфограма

Букви **о, е, є** в закінченнях давального та орудного відмінка однини іменників II відміни
президентѳві, князеѳві, краєѳві; президентѳм, князем, краєѳм

¹ Пристрій — рос. прибор.

² Отвір — рос. отверстие.

? Іменник II відміни *господар* закінчується на твердий приголосний, проте в знахідному відмінку однини має закінчення *-я*: *господаря*. Чим це можна пояснити?

Іменники чоловічого роду на *твердий приголосний [р]* можуть належати до твердої, м'якої та мішаної груп.

До твердої групи належать іменники чоловічого роду, що закінчуються на *твердий приголосний [р]* (*актор, банкір, касир, боксер, пасажир, інженер, звір**) і при відмінюванні мають такі закінчення: (немає) *фунікулера*, (завдяки) *фунікулеру*, (цим) *фунікулером*; (два) *фунікулери*.

До мішаної групи належать іменники — назви людей за професією чи діяльністю з наголошеним суфіксом *-яр* (*школяр, малляр, скляр¹, кресляр², каменяр*) і при відмінюванні мають такі закінчення: (покликав) *скляра*, (подякував) *скляреві*, (разом зі) *склярем, склярє*; (ці) *склярі*.

Іменники з ненаголошеними *-яр* відносяться до твердої групи.

До м'якої групи належать іменники з суфіксами *-ар, -ир* і наголошеним закінченням у множині: *лікар (лікарі), воротар (воротарі), димар (димарі), пухир³ (пухирі)*. При відмінюванні вони мають такі закінчення: (відвідав) *лікаря*, (подякував) *лікареві*, (зустрівся з) *лікарем, (шановний) лікарю*.

У російській мові ці слова закінчуються на м'який приголосний [р']: *вратарь, пузырь, букварь*.

До м'якої групи належать **винятки**: слова з основою на твердий [р] і постійним наголосом: *Ігор (-ор); токар, аптекар, бібліотекар, слюсар, лицар (-ар); козир (-ир)*, а також односкладове слово *цар*.

159. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Ставте іменники в потрібному відмінку однини залежно від змісту речень. Поясніть правопис відмінкових закінчень.

1. Магічне слово подіяло на (школяр) (*М. Стельмах*). 2. Я попросив (перукар) зробити мені модну стрижку. 3. (Воротар) («Шахтар») вдалося відбити м'яч. 4. Юнак мріє стати (лікар).

160. Перекладіть подані сполучення слів українською мовою, користуючись словничком наприкінці підручника. Визначте групу і відмінок іменників II відміни; порівняйте написання відмінкових закінчень в українській та російській мовах.

Послушать выступление хора и оркестра; выйти из театра после спектакля; наградить конькобежца; открыть дверь из коридора; стоять в глубине двора; защитит от ветра; пить чай без сахара; спросит у хозяина; поговорит с хозяином.

* Іменники твердої групи *комар, снігур, звір* у називному відмінку множини мають закінчення *-і*: *комарі, снігурі, звірі*.

¹ С к л я р — рос. стекольник.

² К р е с л я р — рос. чертёжник.

³ П у х и р — рос. пузырь.

161. Запишіть іменники у місцевому відмінку однини. Поясніть звукові зміни, що відбулися при творенні відмінкових форм.

Берег, рік, поріг, луг, бік, горіх, рух, око, вухо, попіл, стіг.

У місцевому відмінку однини перед закінченням **-і** приголосні [г], [к], [х] чергуються із [з], [ц], [с]: *різ — на розі, бік — у боці, горіх — у горосі*.

Перед закінченням **-у** чергування не відбувається: *сніг — на снігу, вік — на віку, дах — на даху*.

162. I. Розкажіть про чергування голосних звуків під час творення відмінкових форм іменників II відміни; наведіть власні приклади.
II. Спишіть, розкриваючи дужки і користуючись орфографічним словником. Поясніть чергування голосних і приголосних звуків у коренях слів.

1. Защебече соловейко в (луг) на калині (Т. Шевченко). 2. На-крапав перший у цім (рік) дощик (Іван Ле). 3. В її (око) зблиснула сльозинка. 4. У кожному (пиріг) інша начинка. 5. На (поріг) стояв незнайомец у (капелюх). 6. В (універмаг) людно.

163. I. Прочитайте. Усно визначте відмінок виділених іменників. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, користуючись словничком наприкінці підручника.

1. Лодка пристала к **берегу**. На **берегу** ростут кустарники. 2. Он подошёл к **порогу**. На **пороге** стояла дочь.

II. Порівняйте відмінкові форми іменників II відміни в українській та російській мовах. Чим вони різняться?

164. Прочитайте. Знайдіть іменники у кличному відмінку. Яку роль у реченні вони виконують? Чому мають різні закінчення? Поясніть розстановку розділових знаків.

1. Світе тихий, краю милий, моя Україно! (Т. Шевченко). 2. Я для тебе горів, український народі (В. Симоненко). 3. Чуєш, брате мій, товаришу мій (Б. Лепкий).

165. I. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на особливості відмінювання іменників II відміни чоловічого роду твердої, м'якої та мішаної груп у множині.

Відмінювання іменників II відміни

Множина

Чоловічий рід

Від- мін- нок	Група			Відмінкові закінчення
	тверда	м'яка	мішана	
Н.	стол-и	кон-і	кра-ї	ключ-і
Р.	стол-ів	кон-ей	кра-їв	ключ-ів
Д.	стол-ам	кон-ям	кра-ям	ключ-ам
Зн.	стол-и	кон-ей	кра-ї	ключ-і
Ор.	стол-ами	кін-ми	кра-ями	ключ-ами
М.	(на) стол-ах	(на) кон-ях	(у) кра-ях	(на) ключ-ах
Кл.	стол-и	кон-і	кра-ї	ключ-і

П. Зверніть увагу на іменники, що позначають істот і неістот. Які відмінкові форми збігаються, а які — розходяться і чому?

166. І. Запишіть іменники у формі родового відмінка множини. В разі утруднень зверніться до орфографічного словника.

Зразок. Черевик[ів].

Апельсини, помідори, огірки, кілограми, батьки, сусіди, росіяни, румуни, італійці, солдати, офіцери, сторожі, чоботи.

П. Об'єднайте тематично виділені слова, складіть і запишіть речення. Стежте за правильною розстановкою розділових знаків.

167. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на особливості відмінювання іменників II відміни середнього роду твердої, м'якої та мішаної груп у множині.

Відмінювання іменників II відміни

Множина

Середній рід

Від- мін- нок	Група			Відмінкові закінчення	
	тверда	м'яка	мішана		
Н.	міст-а	місц-я	промінн-я	прізвищ-а	-а, -я
Р.	міст□	місць□	промінн-я	прізвищ□	□, -я
Д.	міст-ам	місц-ям	промінн-ю	прізвищ-ам	-ам, -ям, -ю
Зн.	міст-а	місц-я	промінн-я	прізвищ-а	-а, -я
Ор.	міст-ами	місц-ями	промінн-ям	прізвищ-ами	-ами, -ями
М.	(у) міст-ах	(на) місц-ях	(у) промінн-і	(у) прізвищ-ах	-ах, -ях, -і
Кл.	міст-а	місц-я	промінн-я	прізвищ-а	-а, -я

168. Запишіть іменники у родовому відмінку множини. Простежте за фонетичними змінами під час творення відмінкових форм.

Вікно, сонце, полотно, дерево, верховіття, хвилювання.

169. І. Користуючись словничком наприкінці підручника, перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. З'ясуйте відмінності у вживанні форм родового відмінка множини в обох мовах.

Цвет глаз. Побережья морей. Письма сыновей. Забота братьев. Лишиться перьев. Рота солдат. Нет свободных мест. Продажа чулок и носков. Стрижка волос. Пляски цыган.

П. З виділеними сполученнями слів складіть і запишіть речення українською мовою.

170. Спишіть, розкриваючи дужки. Ставте іменники в потрібному відмінку однини чи множини залежно від змісту речень. Поясніть правопис відмінкових закінчень іменників II відміни. Як ви розумієте четверте і п'яте речення?

1. З цих (змагання) спортсмени привезли кілька медалей. 2. «По (коні)!» — гукає нам Заболотний (О. Гончар). 3. Отак швидко написала кілька нових (оповідання) (О. Іваненко). 4. Він на (поріг) дуже важливих (відкриття) (М. Трублаїні). 5. Без працьовитості немає ні (таланти), ні (генії) (За Д. Менделєєвим).

Микола Лисенко

171. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *старовинного, шляхетних, неабіякі, наполегливістю, пам'яттю, музикальністю, фортепіанні, Лейпцизької консерваторії, диригент*. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок.

Микола Лисенко народився у тисяча вісімсот сорок другому році. Він походив зі старовинного козацького роду.

Займатися музикою Микола почав із п'яти років і виявив неабіякі здібності¹. Його талант розкрився завдяки **матері**. Годинами хлопчик підбирав різні мелодії на роялі. Микола працював із великою **наполегливістю**² і швидко опановував техніку гри на фортепіано. Всі були здивовані його чудовою музичною **пам'яттю** і смаком. Дорослих вражало, з якою **музикальністю** і технічною **легкістю** виконував Микола складні для його віку фортепіанні п'єси.

Лисенко був здібний до науки взагалі. Гімназію він закінчив зі срібною медаллю. Був успішним випускником Лейпцизької консерваторії.

З-під пера композитора вийшло безліч музичних творів — від мініатюр до опер. Він поклав на музику понад дев'яносто творів із «Кобзаря» Тараса Шевченка. Микола Лисенко уславив себе як піаніст світового рівня, диригент, організатор професійних хороших колективів, яких на той час не було.

Він був і є **гордістю України** (За Л. Архимович, М. Гордійчуком).

музичний

рос. музыкальный
пов'язаний із музикою, той, що використовується для музики: *музичні інструменти, музичний вечір*.

музикальний

рос. музыкальный
схильний до музики, здібний у музиці: *музикальний слух, музикальний талант*.

II. Сформулюйте і запишіть запитання до першого і другого речень. Що вам було відомо про Миколу Лисенка, а про що ви вперше дізналися з тексту?

III. Як ви розумієте вислови *покласти на музику, вийти з-під пера*? В якому значенні тут ужито виділені слова? Свої міркування звірте зі словничком наприкінці підручника.

Поясніть правопис слів, *Лейпцизька* (консерваторія), *мелодії, диригент*.

IV. Випишіть із тексту виділені слова, позначте закінчення. Користуючись таблицею на с. 48, визначте відміну іменників.

Іменники жіночого роду з нульовим закінченням у називному відмінку однини (*любов, радість, подорож, Січ*), а також іменник *мати* належать до **третьої відміни**.

Іменники третьої відміни на *групи* не поділяються.

¹ Неабіякі здібності — рос. необыкновенные способности.

² Наполегливість — рос. настойчивость.

172. І. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на особливість відмінювання іменника *мати* в однині.

Відмінювання іменників III відміни

О д н и н а

Відмінок	Приклади			Відмінкові закінчення
Н.	ніч□	швидкість□	мат-и	□, -и
Р.	ноч-і	швидкост-і	матер-і	-і
Д.	ноч-і	швидкост-і	матер-і	-і
Зн.	ніч□	швидкість□	матір□	□
Ор.	нічч-ю	швидкіст-ю	матір'-ю	-ю
М.	(у) ноч-і	(на) швидкост-і	(у) матер-і	-і
Кл.	ноч-е	швидкост-е	мат-и	-е, -и

В іменнику *мати* при відмінюванні з'являється суфікс *-ер-* (*-ір-*).

П. Користуючись таблицею, поясніть особливості відмінювання іменників III відміни в орудному відмінку однини, а також розбіжності відмінкових форм в українській та російській мовах.

В орудному відмінку однини іменники третьої відміни мають лише закінчення *-ю*: *сіль* — *сіллю*, *кмітливість* — *кмітливістю*.

173. Прослухайте, потім прочитайте речення. Випишіть за зразком іменники III відміни. Зверніть увагу на подовження приголосних у вимові та подвоєння букв на письмі перед закінченням *-ю*.

З р а з о к. *Голубінь*□ — *голубінн*ю (Ор. в. одн.).

1. Небо було високе, із сліпучою голубінню, без жодної хмаринки (*Григор Тютюнник*). 2. У теплий вечір міддю зблисне просо (*А. Малишко*).

Перед закінченням *-ю* м'які зубні й пом'якшені шиплячі звуки, що позначаються буквами *д, т, з, с, ц, л, н, ж, ч, ш*, між голосними у вимові подовжуються (на письмі — подвоюються): *маз* — *маззю*, *суміш*¹ — *сумішшю*, *подорож* — *подорожжю*.

174. Запишіть подані слова в орудному відмінку однини. Поясніть звукові зміни у словах та їх позначення на письмі.

Блакить, відповідь, даль, емаль, молодь, біль, піч, осінь, оже-ледь, пам'ять, розповідь, розкіш, здобич², мішень.

175. Прослухайте, потім прочитайте речення. Випишіть за зразком іменники III відміни. Зверніть увагу на чергування голосних в основі.

З р а з о к. *Цікавість*□ — *цікавост*ї (Р. в. одн.) — *цікавіст*ю (Ор. в. одн.).

¹ С у м і ш — рос. смесь.

² З д ó б и ч — рос. добыча.

1. З-поміж інших учнів Петро вирізнявся¹ цікавістю і кмітливістю, а Оленка — скромністю. 2. Мороз тисне з якоюсь веселою, іскристою злістю (В. Козаченко). 3. Швидкісний трамвай рухається з такою самою швидкістю, як і поїзд метро.

В орудному відмінку однини в основі іменника зберігається той самий голосний, що й у називному та знахідному: *радість* — *радістю* (хоч *радості*).

Якщо в кінці слова збігаються два різні звуки, то немає подовження у вимові і подвоєння на письмі: *хитрість*, *хитрістю*.

Орфограма

Одна і дві букви перед закінченням орудного відмінка однини іменників III відміни

Россю, миттю, честю, любов'ю

176. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть орфограми.

1. Його сірі з (просинь) очі світилися (лагідність) і (доброта) (Ю. Збанацький). 2. Весь світ плив перед ним, дихаючи весняною (свіжість), вилискуючи (зелень) і (блакить) (О. Гончар). 3. (Паморозь) взявся Чумацький Шлях (П. Дорошко). 4. Своєю (радість) й (печаль), як (хліб-сінь), поділись (М. Сингаївський).

Відмінювання іменників III відміни

Множина

Відмінок	Приклади			Відмінкові закінчення
Н.	<i>ноч-і</i>	<i>радост-і</i>	<i>матер-і</i>	-і
Р.	<i>ноч-ей</i>	<i>радост-ей</i>	<i>матер-ів</i>	-ей, -ів
Д.	<i>ноч-ам</i>	<i>радост-ям</i>	<i>матер-ям</i>	-ам, -ям
Зн.	<i>ноч-і</i>	<i>радост-і</i>	<i>матер-ів</i>	-і, -ів
Ор.	<i>ноч-ами</i>	<i>радост-ями</i>	<i>матер-ями</i>	-ами, -ями
М.	(у) <i>ноч-ах</i>	(у) <i>радост-ях</i>	(на) <i>матер-ях</i>	-ах, -ях
Кл.	<i>ноч-і</i>	<i>радост-і</i>	<i>матер-і</i>	-і

177. Розгляньте таблицю. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть орфограми.

1. Князь Святослав разом з (мати) спускався з ганку (С. Скляренко). 2. Вона замінила йому (мати) (Григорій Тютюнник). 3. Бережіть своїх (мати)!

178. Перекладіть усно подані слова, користуючись словничком наприкінці підручника. Запишіть українською мовою тільки іменники III відміни. Порівняйте правопис відмінкових закінчень в обох мовах і зробіть висновок.

Вещью, ленью, вестью, смелостью, изгородью, сельдью, верфью, скатертью, смертью, Сибирью, степью, честностью.

¹ Вирізня́тися — рос. выделя́ться.

179. Перебудуйте речення, замінюючи називний відмінок іменників III відміни орудним. Зміні речення запишіть. Підкресліть і поясніть орфограми.

Зразок. Ніч оповила землю. — Земля була оповита ніччю.

1. У її очах сяяла радість. 2. З моря віє свіжість і приємна воگیсть. 3. Багата рослинність вкрила Австралію. 4. Ми насолоджувались, бо осінь була тепла.

§18 Іменники IV відміни, їх відмінювання.

Відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині

Перша у світі жінка-лікар

180. I. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *свідчать, сумлінно, безкорісливо, властивості, виготовлення, крапель*. Зробіть звуковий запис слова *зцілювали*. Прочитайте текст.

ЄВПРАКСІЯ

Як лікувалися наші предки? І чи збереглися відомості про прадавніх лікарів з їхніми іменами? Відповідь на ці запитання знаходимо в літописах, на стародавніх малюнках, виробах із бронзи, каменю. Вони свідчать: медицина досягла значного рівня ще в часи Київської Русі у IX—XIII століттях. Тодішні «лечці» робили операції, зокрема вирізали пухлини¹, лікували нервові, шкірні та інші хвороби. До нас дійшли імена видатних лікарів: Антонія, Агапіта, Пимена, які безкорисливо

зцілювати

з-поміж імен відоме і жіноче — Євпраксія. Онука київського князя Володимира Мономаха росла ніжним, допитливим дитинчам. Та раптова смерть годувальниці, яка доглядала її ще немовлям, вразила дівчинку. І вона вирішила присвятити своє життя зціленню людей.

Євпраксія вивчала назви і властивості рослин. Згодом вона опанувала науку виготовлення порошків, напоїв, крапель, мазей. Слава про її успіхи в лікуванні поширилась за межі Київської Русі. Вона стала першою в світі жінкою-лікарем. Люди ж нарекли її іменем Добродія — та, що діє в ім'я добра. Її перу належить книжка про лікування травами, яка стала першою в Київській Русі медичною працею (За М. Слабошпицьким).

поширитися за межі

медичний

шкірний

рос. ко́жный
пов'язаний зі шкірою людини (тварини): *шкірні хвороби*.

шкіряний

рос. ко́жанный
виготовлений зі шкіри тварин: *шкіряні рукавички*.

¹ Пухлі́на — рос. опухоль.

II. Що вплинуло на життєвий вибір Євпраксії? Ким стала київська князівна? Сформулюйте основну думку оповідання.

III. Визначте тип і стиль мовлення.

Як називаються слова *лечці, нарекли*? Замініть їх загальнозовживаними словами. Чи можна замість форми іменника *каменю* в першому абзаці вжити форму *каменя*? Обґрунтуйте свою думку. Поясніть правопис слів *століттях, нервові, операція, безкорисливо, лікарем, медичною, працею*. Складіть усно речення зі словами у рамці.

IV. Випишіть із тексту виділені слова разом із початковою формою (називним відмінком однини). Користуючись таблицею на с. 48, визначте, до якої відміни вони належать.

Іменники середнього роду із закінченнями *-а, -я*, в яких при відмінюванні з'являються суфікси *-ат-, -ят-, -ен-* (*лоша — лоша́ти, горня́¹ — горня́ти, ім'я — імє́ні*), належать до четвертої відміни.

Чи є четверта відміна іменників у російській мові?

Іменники IV відміни на групи не поділяються.

181. I. Розгляньте таблиці.

Відмінювання іменників IV відміни

О д н и н а

Відмі- нок	Приклади				Відмінкові закінчення
Н.	лош-а	тел-я	хлоп'-я	ім'-я	-а, -я
Р.	лоша́т-и	теля́т-и	хлоп'я́т-и	імє́н-і, ім'-я	-и, -і (-я)
Д.	лоша́т-і	теля́т-і	хлоп'я́т-і	імє́н-і	-і
Зн.	лош-а	тел-я	хлоп'-я	ім'-я	-а, -я
Ор.	лош-ам	тел-ям	хлоп'-ям	ім'-ям, імє́н-ем	-ам, -ям (-ем)
М.	(на) лоша́т-і	(на) теля́т-і	(на) хлоп'я́т-і	(в) імє́н-і	-і
Кл.	лош-а	тел-я	хлоп'-я	ім'-я	-а, -я

М н о ж и н а

Від- мі- нок	Приклади				Відмін- кові закін- чення
Н.	лоша́т-а	теля́т-а	хлоп'я́т-а	імє́н-а	-а
Р.	лоша́т□	теля́т□	хлоп'я́т□	імє́н□	□
Д.	лоша́т-ам	теля́т-ам	хлоп'я́т-ам	імє́н-ам	-ам
Зн.	лоша́т□ (лошат-а)	теля́т□ (телят-а)	хлоп'я́т□	імє́н-а	□, -а
Ор.	лоша́т-ами	теля́т-ами	хлоп'я́т-ами	імє́н-ами	-ами
М.	(на) лоша́т-ах	(на) теля́т-ах	(на) хлоп'я́т-ах	(в) імє́н-ах	-ах
Кл.	лоша́т-а	теля́т-а	хлоп'я́т-а	імє́н-а	-а

¹ Горня́ — рос. горшочек.

II. У якому числі та в яких відмінках однини і множини іменники IV відміни мають суфікси *-ат-, -ят-, -ен-*? Який суфікс уживається тільки після шиплячих?

Які закінчення знахідного відмінка множини для назв: а) істот; б) неістот?

- 182.** До поданих іменників доберіть назви малих за віком істот і запишіть у називному й давальному відмінках однини; позначте суфікси.

Зразок. Лев — левеня, левеняті.

Корова, кінь, ведмідь, коза, свиня, кролик, галка.

- 183.** Доповніть речення іменниками IV відміни у знахідному відмінку множини. Пам'ятайте, що назви істот і неістот мають різні відмінкові форми.

1. У зоопарку ми бачили ... , а також ... . 2. У молодій парі тигрів народилось двійко ... . 3. Семеро ... грали в футбол. 4. У списку мешканців будинку ми знайшли незнайомі ... .

- 184.** Прочитайте слова. До якої відміни у російській мові належать назви малюють тварин? Користуючись словничком наприкінці підручника, перекладіть слова українською мовою і запишіть за зразком; визначте відміну іменників. З'ясуйте спільне й відмінне у написанні таких назв в обох мовах.

Зразок. Медвежонок — ведмежа, ведмежата.

Жеребёнок, волчонок, тигрёнок, совёнок, орлёнок, галчонок, скворчонок, утёнок, гусёнок, цыплёнок.

- 185.** Знайдіть помилки і визначте їх вид. Запишіть відредаговані речення; поясніть свої дії.

1. Сергій годував коненя і коровенят сіном. 2. Мавп'яті було цікаво з дітьми. 3. Подекуди на поросях поприлипали мокрі листочки. 4. Сусідові сумно було без свого цуценя. 5. Дитині ведмедя ми приносили всілякі ласощі.

Чи можна визначити відміну іменників типу *двері, ножиці, окуляри, іменини, канікули, Альпи, Суми* тощо? Поясніть.

- 186.** I. Розгляньте таблицю. В чому полягає особливість відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині? Зверніть увагу на правильне наголошування слів.

Відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині

Відмінок	Приклади			Відмінкові закінчення
Н.	штан- <i>и</i>	ножиц- <i>и</i>	двер- <i>и</i>	-и, -і
Р.	штан- <i>ів</i>	ножиц- <i>□</i>	двер- <i>ей</i>	-ів, □, -ей
Д.	штан- <i>ям</i>	ножиц- <i>ям</i>	двер- <i>ям</i>	-ям
Зн.	штан- <i>и</i>	ножиц- <i>и</i>	двер- <i>и</i>	-и, -і
Ор.	штань- <i>ми</i> (штан- <i>ями</i>)	ножиц- <i>ями</i>	двер- <i>ми</i> (двер- <i>има</i>)	-ми, -ями, -има
М.	(на) штан- <i>ях</i>	(на) ножиц- <i>ях</i>	(на) двер- <i>ях</i>	-ях
Кл.	штан- <i>и</i>	ножиц- <i>и</i>	двер- <i>и</i>	-и, -і

II. У яких відмінках деякі іменники мають паралельні форми? Чи властиве таке явище російській мові?

187. Користуючись таблицею на с. 69 як зразком, провідмініняйте іменники (за варіантами). Прочитайте, правильно наголошуючи слова.

1. Карпати, гроші, груди. 2. Східці, ворота, сіни.

188. Запишіть іменники в родовому відмінку.

Шахи, вершки, консерви, Суми, Чернівці, Черкаси, Альпи, Гімалаї.

189. I. Прочитайте текст мовчки.

ЛЮБОВЬ

В природе заложено много любви. Это можно видеть, когда дети зверей **разлучаются** с родной матерью и её место занимает чужая.

Маленького слепого **лисёнка** вынули из норы, дали воспитывать молочной кошке. Она любила его, как своего **котёнка**, и он ласкался к ней, как к родной матери.

Окотилась кошка, её лишили котят. Вскоре окотилась другая, ей оставили одного. Тогда обе кошки стали кормить и ласкать одного котёнка.

И **волчонок**, и **тигрёнок** будут с нежностью смотреть в глаза человеку, если он вырастит их и станет им вместо матери (За М. Пришвиним).

II. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, користуючись словничком наприкінці підручника. Зверніть увагу на відмінкові форми іменників IV відміни, підкресліть їх, позначте суфікси. Поясніть написання виділених слів в українській мові.

§19 Усний опис інтер'єру за картиною

Картини Костянтина Юона

190. I. Розгляньте репродукцію картини Костянтина Юона «Серпневий вечір». Дайте відповіді на запитання.

1. Що зображено на картині? Це інтер'єр міського чи заміського будинку?

2. Як художник показав природу на картині?

3. Що зображено в центрі композиції?

4. Як умебльовано кімнату? Які фарби використовує художник для опису інтер'єру?

5. Як характеризує кімната її господарів?

6. Яким настроєм перейнята картина? Як передав його художник засобами живопису?

7. Яке враження справляє¹ картина?

II. Продумайте, в якій послідовності ви описуватимете картину. Колективно складіть простий план майбутнього висловлювання.

¹ С п р а в л я т и в р а ж е н н я — рос. производит впечатление.

К. Юон. Серпневий вечір

III. Опишіть картину усно. Використайте, по можливості, подані слова і словосполучення.

Колорит, передній план, правий план, лівий план, задній план; знаходитися, розташовуватися, розміщатися, стояти; зображувати, показувати, малювати; художник, живописець, майстер пензля; впадати у вічі; не можна не помітити; справляти приємне враження; створювати гарний настрій.

§20 Творення іменників

Вінайдення парашута

191. I. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *відношення, льотної, звідки, олов'яний, креслення, відхилів, пошкодженні, напризволяще*. Зробіть звуковий запис слова *хусточці*. Прочитайте текст.

ПАРАШУТ ДЛЯ ЛЬОТЧИКА

Гліб Котельников був артистом і не мав жодного відношення до льотної справи. Але саме він узявся робити парашут для **льотчиків**.

Якось приходить до Гліба сестра в шовковій хусточці. Побачив хустинку Котельников і вирішив: парашут буде шовковий. Тоді його легко можна буде скласти в сумку.

Але як його звідти дістати? Коли дме вітер — усе заплутується. Замість сумки Котельников пристосував¹ шматок брезенту, складений на́впіл. Усередині парашут, а краї сумки прихв́ачені мотузкою з кільцем. Смикнеш за нього — мотузка вискочить і сумка розкриється.

Перший парашут Гліб Котельников змайстрував із хусточки сестри. А першим парашутистом був олов'яний солдатик. Тільки після того, як солдатик навчився вдало приземлятися з парашутиком, винахідник послав креслення у Всеросійське авіаційне товариство.

Начальник-генерал, великий князь і родич самого царя — винахід відхилив². Він вважав, що при найменшому пошкодженні літака льотчики будуть рятуватися на парашутах, кидаючи дорогі машини напризволяще³. Тому парашути потрапили до льотчиків, аж коли почалася війна.

Багато тисяч людей урятував парашут Гліба Котельникова (За М. Беденком).

II. Чим цінний для людства винахід Гліба Котельникова? Чому його парашут стали використовувати не відразу? Поміркуйте, завдяки чому артистові вдалося зробити технічний винахід світового значення. Доберіть свій заголовок до тексту.

III. Визначте тип і стиль мовлення, вкажіть найважливіші засоби зв'язності тексту. Поясніть правопис слів *льотної, змайстрував, кільцем, олов'яний, приземлятися*.

IV. Спробуйте визначити, від яких частин мови і за допомогою яких засобів мови утворилися виділені слова.

192. Розгляньте таблицю. Пригадайте, якими способами і за допомогою яких засобів мови утворюються нові слова.

Способи творення іменників

Назва способу	Приклади
Префіксальний	<i>внук</i> → <i>п^равнук</i> <i>ліс</i> → <i>п^раліс</i>
Суфіксальний	<i>плавати</i> → <i>п^лавец^ь</i> <i>виноград</i> → <i>виноград^ник</i>
Префіксально-суфіксальний	<i>двері</i> → <i>о^двіро^к</i>
Безафіксний	<i>бігти</i> → <i>біг</i>
Складання основ або слів	<i>книга, любити</i> → <i>книголюб</i>
Складання скорочених основ	<i>Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка</i> → <i>КНУ ім. Тараса Шевченка</i>
Перехід прикметників в іменники	<i>луговий дзвіночок</i> → <i>Володимир Луговий</i> <i>душова кабіна</i> → <i>душова</i>

¹ Пристосува́ти — рос. приспособить.

² Відхи́лити — рос. отклонить.

³ Напризволя́ще — без догляду (рос. на произвол судьбы).

193. До яких частин мови належать слова, виділені у тексті «Парашут для льотчика»? За допомогою яких словотворчих засобів і яким способом вони утворені? Запишіть за зразком.

Зразок. *Парашут* → *парашути́ст* (суф. сп.).

194. Вкажіть у поданих словах словотворчі засоби. Користуючись таблицею, визначте спосіб творення іменників.

Прибій, вимикач, узбережжя, рух, бал-маскарад, чорнослив, УТ, хворий.

195. Прочитайте пари слів. Яким способом і за допомогою яких словотворчих засобів утворене кожне друге слово? Поясніть звукові зміни у словах.

Довгий — довжина, пекти — печиво, дикий — дичина, пасіка — пасічник, лити — лійка.

◆ При творенні нових іменників у їх основі можуть відбуватися чергування голосних і приголосних звуків, що позначається на письмі: *ходити* — *похід*, *сніг* — *сніжинка*, *текти* — *течія*.

196. Подані тлумачення замініть словами з довідки. Запишіть ці іменники, вкажіть спосіб творення.

Зразок. *Музикант, який грає на скрипці, — скрипаль* (суф.).

1. Людина, яка любить мріяти. 2. Мудра людина. 3. Красивий чоловік. 4. Несмілива, ляклива людина. 5. Споруда, на якій гоїдаються. 6. Майстер, який робить зачіску. 7. Дім, оселя. 8. Місце, де переживають зиму.

Довідка: боягуз, мрійник, зимівля, гоїдалка, мудрець, перукар, житло, крiсеня.

197. Від поданих слів утворіть іменники суфіксальним способом. Поставте наголос. Простежте, як суфікси змінюють лексичне значення слів.

Зразок. *Мак* — *мачи́ння*.

1. Картопля, цибуля, буряк, павутина, насінина.

◆ У збірних іменниках уживається суфікс *-инн(я)*. В іменниках *каміння, насіння* — суфікс *-інн(я)*.

2. Горіти, гасити, садити, терпіти, лагодити, попереджати, отруїти, озброювати.

◆ В іменниках, утворених від дієслів, під наголосом уживається суфікс *-інн(я)*, без наголосу — *-енн(я)*: *служіти* — *служі́ння*, *сходити* — *сходже́ння*.

Орфограма

Букви *е, є, и, і* в суфіксах іменників
ліплення, озброєння, квасоління, солі́ння

198. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми.

Гарбуз..ння, кам..ння, пробач..ння, опал..ння, пал..ння, отру..ння, поверн..ння, створ..ння, створ..ння.

199. Користуючись словником наприкінці підручника, перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. Підкресліть і поясніть орфограми.

Цветение вишен, приземление корабля, вооружение армии, тушение пожара, тушение капусты, возвращение домой, соленье огурцов.

200. Від назв міст утворіть і запишіть назви їх жителів — осіб чоловічої та жіночої статі.

Зразок. *Суми — сумчанин, сумчанка.*

Львів, Одеса, Харків, Луцьк, Донецьк, Луганськ.

201. Від поданих слів утворіть іменники, що означають назви жінок за національністю. Користуючись словником наприкінці підручника, з'ясуйте різницю в значенні виділених слів; складіть із ними речення (усно).

Зразок. *Англієць — англійка.*

Італієць, росіянин, німець, француз, словак, індієць, індіанець.

202. Прочитайте ланцюжки слів, правильно наголошуючи їх. Зверніть увагу на словотворчі суфікси. Простежте, якого відтінку значення вони надають словам. У яких стилях мовлення використовуються?

Собака — собачка — собацюра.

Хлопець — хлопчина — хлопчик — хлопчисько.

За допомогою деяких суфіксів утворюються іменники, які виражають ставлення мовця до особи, предмета чи істоти. Це суфікси зі зменшувально-пестливим, збільшувальним чи згрубілим і зневажливим значенням — суфікси оцінки:

-к-, -ик-, -ок-: *ягідка, ротик, лісок;*

-ц-: *слівце;*

-очк-, -ечк-, -єчк-: *білочка, блюдечко, Софієчка;*

-ичок-, -ичк-: *метеличок, вуличка;*

-очок-, -ечок-, -єчок-: *будиночок, пучечок, краєчок;*

-оньк-, -еньк-: *рибонька, личенько.*

203. Укажіть у поданих іменниках суфікси оцінки. Якого значення вони надають словам?

Кімнатка, гайочок, морозець, невісточка, містечко, золотце, платтячко, пташечка, оселедчик.

Орфограма

Букви *е, є, и* в суфіксах іменників
зі зменшувально-пестливим значенням
-ичк-, -ичок-, -ечк- (-єчк-)
криничка, парничок, донечка, копієчка

204. Спипіть, вставляючи пропущені букви. Позначте суфікси. Поясніть орфограми.

Пал..чка, Марі..чка, квітн..чок, горл..чка, горл..чко,
Наді..чка, відер..чко, дощ..чок, Ол..чка, стеж..чка, ліні..чка.

205. Від поданих слів утворіть і запишіть іменники із суфіксами *-ичк-*, *-очк-*, *-ечк-* (*-єчк-*).

Трава, ложка, гуска, майка, земля, кришка, Анастасія, смужка, свічка, гайка.

206. Перекладіть і запишіть слова українською мовою. Позначте суфікси. Якого відтінку значення надають вони словам?

Хозяюшка, доченька, горлышко, зёрнышко, пирожочек, печенъице, картопечка, ножичек, стёклышко, ремешочек.

207. Від поданих дієслів утворіть і запишіть іменники із суфіксами *-ев-*, *-ив-*.

Марити, плести, варити, місити, пекти.

О р ф о г р а м а
Букви *е, и* в суфіксах іменників
марево, паливо

208. Від яких словотвірних частин утворено подані іменники (в кожному з пунктів)? Визначте спосіб їх творення; поясніть написання складних слів.

1. Слова зі з'єднувальними голосними *о, е, є*: газонокосилка (газон), землетрус (земля), краєвид (край), життєлюб (життя).

2. Слова з першою частиною *авіа-, авто-, вело-, мото-, кіно-, фото-, радіо-, гідро-* та ін.: авіапереліт, автопробіг, велотрек, кіноактор, фотомодель, радіоприймач, гідропарк.

3. Слова з першою частиною *пів-, напів-, полу-*: півроку, піввагона, пів-Європи, півапелсьина, пів'ящика, напівсон, полумисок.

4. Слова з першою частиною *віце-, екс-, міні-, максі-* та ін.: віцепрем'єр, екс-президент, міні-спідниця.

5. Близькі за значенням іменники типу *диван-ліжка*: хліб-сіль, джаз-окрестр, дочки-матері.

6. Слова типу *століття*: стосімдесятиріччя.

О р ф о г р а м а
Написання складних іменників
разом і через дефіс
життєлюб, пів-Польщі

209. І. З'ясуйте, що означають складні слова, які пишуться через дефіс: назви державних посад; військові звання; географічні назви; назви професій; слова, що означають одне, близькі чи протилежні поняття; назви рослин; назви казкових персонажів.

Прем'єр-міністр, генерал-майор, Володимир-Волинський,

лікар-стоматолог, місто-герой, Свят-вечір, купівля-продаж, сон-трава, Соловей-розбійник.

П. Кожен випадок написання складних іменників через дефіс проілюструйте власними прикладами.

210. І. Прочитайте прислів'я. Як ви їх розумієте?

1. **Сміливого** й куля не бере. 2. **Письменний** бачить поночі більше, ніж **неписьменний** удень. 3. У **невмілого** руки не болять. 4. Не **святі** горшки ліплять. 5. **Лихий** доброго псує. 6. **Ледачий** і на печі мерзне.

П. До яких частин мови належать виділені слова? Яким способом вони утворені?

211. З кожним зі слів складіть по два речення, щоб це слово було: а) прикметником; б) іменником.

Зразок. Молода мати колисала немовля. — Молода запрошувала на весілля.

Незнайомий, варенична, мудрий, учительська.

§21 Не з іменниками

Для чого людям гроші?

212. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *прівід, позбавляти, розпоряджатися, неприпустімо, висококваліфікованим, нехтування, непорозуміння, перешкоджають*. Зробіть звуковий запис слова *розкіш*. Прочитайте текст.

ЧИ ЗМОГЛИ Б ЛЮДИ ЖИТИ БЕЗ ГРОШЕЙ?

Гроші — це **необхідність** чи **розкіш**?

Дорослі заробляють гроші власною працею. Гроші потрібні їм для того, щоб купувати їжу, одяг, взуття, побутову техніку, автомобілі, квартири, меблі, сплачувати за комунальні послуги — газ, воду, опалення, електроенергію.

Дехто з дорослих вважає, що дітям гроші зовсім не потрібні. Це **неправда**. Діти люблять солодощі, хочуть купувати диски, фломастери та багато іншого. Однак вимагати гроші у батьків неприпустимо. Завжди треба враховувати потреби родини, зважати на рівень добробуту сім'ї. І **невміння** дітей розумно витрачати гроші — **не привід**¹ позбавляти² їх різних задовольень. Уміння правильно розпоряджатися грошима прийде згодом.

Щоб у майбутньому добре заробляти, потрібно наполегливо вчитися, здобути спеціальність і стати висококваліфікованим фахівцем. **Неук і непосида** багато грошей не зароблять, тому що серйозну роботу їм ніхто не довірить. **Неуважність, незібраність,**

¹ П р і в і д — причина.

² П о з б а в л я т и (чогось) — забороняти (щось).

нехтування¹ загальноприйнятими правилами поведінки, недовіра до людей, неприязнь до них ведуть до всіляких непорозумінь і перешкоджають успішній професійній діяльності, а отже, і зростанню добробуту людини.

Чи змогли б ми жити без грошей? Я гадаю — ні. А як вважаєте ви? (З газети).

II. Визначте тип мовлення. Яку тезу доводить автор? Які аргументи наводить на її підтвердження? Чи погоджуєтеся ви з автором? Підтвердіть відповідь прикладами з власного досвіду.

Чому неприпустимо вимагати гроші у батьків, родичів?

III. Поясніть правопис слів *взуття, працюю, здобути, серйозну*. Провідмініайте усно іменник *гроші*.

213. I. Випишіть із тексту «Чи змогли б люди жити без грошей?» слова з *не*, згрупувавши їх у три стовпчики: а) слова, які без *не* не вживаються (*негода*); б) слова, які можна замінити близькими за значеннями синонімами без *не* (*нещастя — горе, біда*); в) слова з *не*, які заперечують щось (*він не друг, а знайомий, сусід, стрічний, просто перехожий, ворог*).

II. Якою значущою частиною є *не* в цих словах? Спробуйте сформулювати правило із трьох пунктів про написання *не* з іменниками разом і окремо; проілюструйте його власними прикладами.

Слід розрізняти префікс *не-*, який завжди пишеться разом, і заперечну частку *не*, яка завжди пишеться окремо.

Не з іменниками пишеться разом:

а) якщо без *не* іменник не вживається: *не́мовля, не́біж*²;

б) якщо до іменника з *не* можна дібрати синонім: *небезпе́ка — загро́за*;

в) якщо в іменнику є префікс *недо-*: *недо́лік, недо́гляд*.

Не з іменниками пишеться окремо, якщо в реченні є заперечення чи протиставлення: *не глибина, а мілина*.

Орфограма

Не з іменниками

не́мовля; неправда; не друг, а ворог

214. З-поміж слів випишіть тільки ті, які без *не* не вживаються. Значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словничком наприкінці підручника.

Незалежність, незнайомка, невістка, нещастя, нездара, неухага, **нежить**, недуга, необхідність, **нечепура**, невидимка, невагомість, негідник, **нечема**.

215. З'ясуйте значення слів із префіксом *недо-*; запишіть, поясніть їх правопис.

Недоук, недолік, недосіл, недовіра, недопалок³.

¹ Нехтувати — не брати до уваги, не надавати значення.

² Небіж — рос. племянник.

³ Недопалок — рос. окурок.

- 216.** До поданих тлумачень доберіть слова з довідки. Запишіть ці іменники, поясніть правопис.

З р а з о к. Трав'яниста рослина з дрібними голубими квітками — *незабудка*.

1. Племінник. 2. Малоосвічена, незнаюча людина. 3. Хвороба, слабкість. 4. Ледар. 5. Раб. 6. Той, хто багато їсть, кого важко нагодувати. 7. Людина, якій не щастить у чомусь або яка робить щось не так, як треба. 8. Померла людина, покійник. 9. Можливість якогось лиха, загроза.

Д о в і д к а: невіглас, невдаха, невольник, нероба, небіж, ненаjera, недуга, небіжчик, небезпека.

- 217.** Уявіть ситуацію. Ваш друг пропонує піти в кіно. Висловіть інтерес до пропозиції товариша або неможливість її прийняти через певні обставини. Вживайте слова з *не*.

- 218.** Замініть виділені вирази синонімами з *не* й запишіть. У разі необхідності перебудуйте речення. Поясніть написання іменників з *не*.

1. **Син батькового брата** цього літа вперше побував за кордоном. 2. Мисливець любив розповідати **про те, чого не було**. 3. **Дитина, яка не може всидіти на одному місці**, завдавала клопоту батькам.

- 219.** I. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Поясніть написання *не* з іменниками.

1. Правда і з дна моря виринає, а (не) правда потопає. 2. Краще на волі на вітці, ніж у (не) волі в золотій клітці. 3. Згода будує, а (не) згода руйнує. 4. У (не) роби завжди (не) врожай. 5. (Не) статки гонять з хатки.

II. Як ви розумієте прислів'я? На протиставленні яких слів вони побудовані?

- 220.** Доповніть речення так, щоб з'явилося протиставлення. Поясніть написання *не* з іменниками.

1. Не погода, а ... перешкодила мандрівці. 2. Не щастя, а ... допомогло йому досягти успіху. 3. Він не другом мені був, а ...

- 221.** Розгляньте схему розбору іменника як частини мови.

Розбір іменника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови. Загальне значення.
2. Морфологічні ознаки:
  - а) початкова форма (називний відмінок однини);
  - б) назва предмета (істоти чи неістоти; власна чи загальна);
  - в) рід, число, відмінок;
  - г) відміна, група (якщо є).
3. Синтаксична роль.

Зразок усного розбору

Спить озеро, спить ліс і очерет (Леся Українка).

Озеро — іменник, означає предмет. Стоїть у початковій формі. Назва неістоти, загальна. Середній рід, називний відмінок однини. Друга відміна, тверда група. У реченні виступає підметом.

Зразок письмового розбору

Озеро — імен., означає предмет; поч. ф. — *озеро*, неіст., заг., серед. р., Н. в., одн., II відм., тв. гр.; підмет.

- 222.** I. Складіть і запишіть пари речень, у яких подані іменники писалися б із не разом і окремо. Поясніть орфограми.

Зразок. Бабусі несила нести важку сумку. — Не сила, а розум приносить успіх.

1. Неволя — не воля. 2. Незгода — не згода. 3. Неправда — не правда. 4. Необережність — не обережність.

II. Виділений іменник розберіть як частину мови (письмово).

§22 Написання прізвищ, імен та імен по батькові

Чим ми завдячуємо вчителям

- 223.** I. Прослухайте, потім прочитайте текст.

МОЯ МАМА

У школі нам дали завдання написати твір про батьків. Я замислилася над зошитом... Раптом — дзвінок. Мама відчинила двері — і здивувалася:

— Володя? Яременко?..

А на порозі стрункий¹ льотчик із букетом квітів.

¹ Стрункий — який має гарну статуру (рос. стройный).

— Так, це я, Оксано Семенівно,— сказав він, поцілував маму і дав їй квіти.

— Який же ти дорослий став,— каже мама і запрошує в кімнату.— А слово «знання» тепер із двома «н» пишеш, чи з одним?

— З двома,— сміється льотчик.— Ви мене не тільки цього навчили. Очі на світ розкрили, дали путівку в життя!..

Потім ми сиділи за столом, пили чай із печивом. Вони все згадували... Мама розпитувала про **Степана Кучеренка**, який плаває на риболовному судні, медсестру **Валю Чайку**. А Володя розповідав про **Петра Дорошенка**, що вчиться на програміста, незмінного лідера класу **Ігоря Скляра**, який мріє стати дипломатом. Згадували і відмінницю **Олю Матяш**, яка з подругою **Лілією Шовкуненко** вчиться в педагогічному. **Антону Завірюсі** й **Оксані Балозі** пощастило вступити до Києво-Могилянської академії. А нещодавно мама зустріла майбутнього лікаря **Аліну Коваль**, яка навчається в одному університеті з **Валерієм Грабарем**.

Послухавши їхню розмову, я збагнула, що вчитель навчає не тільки мови, історії, географії, а й любові до професії. Дає путівку в життя, як моя мама. Ось про це й треба написати у творі (За сюжетом Д. Ткача).

вступити до
університету

збагнути

II. Визначте тип мовлення. Від чийого імені ведеться розповідь?

Як ви розумієте вислів *дати путівку в життя*? Яка основна думка оповідання? Доберіть свій заголовок, який відображав би основну думку тексту, обґрунтуйте його переваги.

III. Зверніть увагу на вжиті в тексті імена та прізвища. Розгляньте малюнок. Коли могла відбутися така зустріч? Назвіть імена та прізвища колишніх учнів Оксани Семенівни, зображених на малюнку.

Випишіть імена учнів Оксани Семенівни так, як їх ужито в тексті; визначте відмінок. Як відмінюються чоловічі й жіночі імена?

Імена відмінюються як іменники:

Марія — як іменник I відміни м'якої групи *мрія*;

Микола — як іменник I відміни *сестра*;

Павло — як іменник II відміни *батько*;

Андрій — як іменник II відміни м'якої групи *водій*.

224. I. Розгляньте таблицю.

Відмінювання чоловічих імен

Відмінок	Приклади		
Н.	<i>Іван</i> □	<i>Федір</i> □	<i>Віталій</i> □
Р.	<i>Іван-а</i>	<i>Федор-а</i>	<i>Віталі-я</i>
Д.	<i>Іван-ові(-у)</i>	<i>Федор-ові(-у)</i>	<i>Віталі-єві(-ю)</i>
Зн.	<i>Іван-а</i>	<i>Федор-а</i>	<i>Віталі-я</i>
Ор.	<i>Іван-ом</i>	<i>Федор-ом</i>	<i>Віталі-єм</i>
М.	<i>(на) Іван-і(-ові)</i>	<i>(на) Федор-і(-ові)</i>	<i>(на) Віталі-ї(-єві)</i>
Кл.	<i>Іван-е</i>	<i>Федор-е</i>	<i>Віталі-ю</i>

П. Які звукові зміни відбулися при творенні відмінкових форм одного з імен? Зверніть увагу на паралельні відмінкові форми. У яких відмінках вони вживаються? Яка їх роль у мовленні?

Паралельні відмінкові форми використовуються задля збереження милозвучності мови. Наприклад, краще сказати: *голкіперу Федорові Маляренку*, ніж *голкіперові Федорові Маляренкові* або *голкіперу Федору Маляренку*.

225. Спишіть, розкриваючи дужки. З-поміж паралельних відмінкових форм вибирайте ту, яка не порушувала б милозвучності мови.

1. (Мій сусід Петро Савчук) завтра виповнюється шістнадцять років. 2. (Генеральний директор центру Олександр Іщенко) запропонували виступити на форумі.

226. І. Розгляньте таблицю.

Відмінювання жіночих імен

Відмінок	Приклади		
Н.	<i>Ольг-а</i>	<i>Одарк-а</i>	<i>Анастасі-я</i>
Р.	<i>Ольг-и</i>	<i>Одарк-и</i>	<i>Анастасі-ї</i>
Д.	<i>Ольз-і</i>	<i>Одарц-і</i>	<i>Анастасі-ї</i>
Зн.	<i>Ольг-у</i>	<i>Одарк-у</i>	<i>Анастасі-ю</i>
Ор.	<i>Ольг-ою</i>	<i>Одарк-ою</i>	<i>Анастасі-єю</i>
М.	<i>(на) Ольз-і</i>	<i>(на) Одарц-і</i>	<i>(на) Анастасі-ї</i>
Кл.	<i>Ольг-о</i>	<i>Одарк-о</i>	<i>Анастасі-є</i>

П. Простежте, у яких відмінках відбуваються звукові зміни у словах.

Як у звичайних іменниках, в іменах при відмінюванні можуть відбуватися **чергування** голосних (*Федір — Федора*) і приголосних перед закінченням *-і* (*Ольга — Ользі, Тетянка — Тетянці, Явдоха — Явдосі*).

? Чи властиві такі явища російській мові?

227. Зверніть увагу на слова, виділені в тексті «Моя мама». Простежте різницю в уживанні відмінкових форм однотипних чоловічих та жіночих прізвищ (*Степан Кучеренко — Лілія Шовкуненко, Ігор Скляр — Оксана Коваль*).

228. Розгляньте таблицю (продовження на с. 82). Зробіть висновок про різницю у відмінюванні чоловічих та жіночих прізвищ на *-енко* та на приголосний.

Зразки відмінювання імен та прізвищ

Відмінок	Жіночі	Чоловічі
Н.	<i>Дорошенко Галина</i>	<i>Клименко Віталій</i>
Р.	<i>Дорошенко Галини</i>	<i>Клименка Віталія</i>
Д.	<i>Дорошенко Галині</i>	<i>Клименку Віталієві(-ю)</i>
Зн.	<i>Дорошенко Галину</i>	<i>Клименка Віталія</i>

Ор. М. Кл.	Дорошенко Галиною (на) Дорошенко Галині Дорошенко Галино	Клименком Віталієм (на) Клименку Віталієві(-ю) Клименко Віталію
Н. Р. Д. Зн. Ор. М. Кл.	Орлюк Наталія Орлюк Наталії Орлюк Наталії Орлюк Наталію Орлюк Наталією (на) Орлюк Наталії Орлюк Наталіє	Стогній Микола Стогнія Миколи Стогнієві(-ю) Миколі Стогнія Миколу Стогнієм Миколою (на) Стогнієві(-ю) Миколі Стогнію (Стогній) Миколо

На відміну від чоловічих прізвищ на *-енко* та на приголосний, які відмінюються як іменники II відміни відповідної групи, **жіночі прізвища не відмінюються: Вікторіві Петренку — Ользі Петренко; з Юрієм Мариничем — з Юлією Маринич.**

- 229.** Провідмініайте усно імена і прізвища Дмитро Скибенко, Лідія Зайченко, Валерій Присяжнюк, Вікторія Лук'янець, Федір Кисіль. Поясніть звукові зміни у словах.

- 230.** I. Імена і прізвища поставте у давальному й місцевому відмінках однини; запишіть у такій послідовності: Н. — Д. — М.

Олександр Солодуха, Олена Нудьга, Світлана Сорока.

II. Поясніть звукові зміни, що відбулися під час відмінювання.

Як в іменниках та іменах людей, у прізвищах також відбувається чергування голосних і приголосних звуків: *Кривоніс — Кривоноса, Кочерга — Кочерзі.*

- 231.** I. Яку роль у спілкуванні виконують імена по батькові? Яка інформація закладена в них? До кого звертаються лише по імені, а до кого — і по батькові?

II. Запишіть одне чоловіче й одне жіноче ім'я по батькові. Від яких слів та яким способом вони утворені?

Чоловічі імена по батькові створюються за допомогою суфікса *-ович*: *Сергій — Сергійович, Василь — Васильович.*

Для творення жіночих імен по батькові використовується суфікс *-івна(а)*, а якщо основа закінчується на [й], то *-ївна(а)*: *Володимир — Володимирівна, Віталій — Віталіївна.*

- 232.** Від поданих імен утворіть чоловіче та жіноче імена по батькові, позначте суфікси.

З р а з о к. Андрій — Андрій^{ович} — Андрі^{ївна}.

Ігор, Сергій, Василь, Валерій, Павло.

Чоловічі та жіночі імена по батькові відмінюються як іменники відповідної відміни.

Відмінювання імен по батькові

Відмі- нок	Чоловічі		Жіночі	
Н.	Андрі́йови́ч	Васи́льови́ч	Петрі́вна	Сергі́ївна
Р.	Андрі́йови́ча	Васи́льови́ча	Петрі́вни	Сергі́ївни
Д.	Андрі́йови́чу	Васи́льови́чу	Петрі́вні	Сергі́ївні
Зн.	Андрі́йови́ча	Васи́льови́ча	Петрі́вну	Сергі́ївну
Ор.	Андрі́йови́чем	Васи́льови́чем	Петрі́вною	Сергі́ївною
М.	(на) Андрі́йови́чу	(на) Васи́льови́чу	(на) Петрі́вні	(на) Сергі́ївні
Кл.	Андрі́йови́чу	Васи́льови́чу	Петрі́вно	Сергі́ївно

 Від деяких імен імена по батькові утворюються інакше: Ілля — Ілліч — Іллівна; Лука — Лукич — Луківна; Кузьма — Кузьмич — Кузьмівна; Сава — Савич — Савівна; Хома — Хомич — Хомівна.

- 233.** Слова в дужках замініть іменами по батькові, запишіть власні імена у давальному, орудному та кличному відмінках. Користуйтеся таблицею.

З р а з о к. Одарці Іллівні, Одаркою Іллівною, Одарко Іллівно.

Юрій (Георгій), Поліна (Кузьма), Нестор (Хома), Тимофій (Лука).

- 234.** Запишіть імена та імена по батькові українською мовою.

Алексей Дмитриевич, Сергей Юрьевич, Пётр Ильич, Екатерина Петровна, Евгения Георгиевна, Николай Витальевич, Елена Фомина, Зиновий Ефимович, Анастасия Филипповна.

- 235.** Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте в потрібному відмінку прізвища, імена та імена по батькові.

1. Учні щиро вдячні (їхня перша вчителька Сердега Ольга Сергіївна). 2. Дідусь любить грати в шахи зі (свої сусіди Котенко Анатолій Данилович, Ставнійчук Геннадій Павлович та Палій Юрій Олексійович). 3. Тридцятирічному (киянин Горобець Костянтин Олександрович) вдалося виграти джек-пот¹.

§23 Твір-опис інтер'єру

Школа майбутнього

- 236.** Сусід по парті цікавиться, чи є в тебе окрема кімната і як вона умебльована. Опиши свою кімнату, розкажи про все, що цікавитиме співрозмовника.

- 237.** I. Опишіть свою квартиру чи дім, у якому ви живете.
II. Визначте задум майбутнього твору, його основну думку.

Як будується опис інтер'єру?

 На початку опису передається загальне враження, потім називаються предмети та їх ознаки, місцезнаходження, призначення.

¹ Д ж е к-п ó т — виграш усіх грошей у лотереї або монет у гральному автоматі.

Яким буде зміст висловлювання?

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чи про все, що є в приміщенні, ви писатимете? Чи потрібно все писати і про саме приміщення?

2. Уважно розгляньте приміщення. Велике воно чи мале? Яке його призначення? Темне воно чи світле? Скільки в ньому вікон, дверей? Як вони розташовані?

3. Висока чи низька стеля? Якого кольору стіни? Що можна сказати про підлогу?

4. Які меблі є в приміщенні? Як вони розміщені?

IV. Складіть простий план твору. Відберіть і запишіть до кожного пункту відповідні матеріали за зразком, поданим у таблиці.

Опис інтер'єру

Складові інтер'єру	Слова і вирази
Розмір кімнати	<i>велика, простора, невелика, тісна</i>
Освітленість	<i>світла, темна, сонячна</i>
Вікна	<i>два великих вікна виходять у сад; кремовий прозорий тюль на металевих карнизах; яскраві квіти в горщиках на підвіконні</i>
Стіни	<i>обклеєні світлими шпалерами золотистого кольору з ніжним візерунком; картина в позолоченій рамі; настінний годинник</i>
Стеля	<i>висока; побілена; підвісна; зі стелі звисає кришталева люстра</i>
Підлога	<i>блискуча лакована; паркетна; ламінована; на підлозі палас бежевого кольору</i>
Двері	<i>дерев'яні; пластикові; зі вставленим фігурним склом</i>
Меблі	<i>темна (світла) стінка; овальний; круглий; квадратний стіл посеред кімнати; м'які стільці; диван пісочного кольору; диванні подушечки; візерунчасте покривало; зручні крісла; торшер</i>
Побутова техніка	<i>кольоровий телевізор; відеодвійка; музичний центр</i>

V. Зумійте знайти перехідні «місточки» від вступної частини до основної та окремих її складових. Використовуйте подані вирази.

1. Меблів у кімнаті небагато. 2. Затишок¹ створюють ... .
3. У кімнаті тісно від надміру² речей. 4. Кімната заставлена ... .

¹ З а т и ш о к — рос. уют.

² Н а д м і р — рос. избыток, чрезмерное количество.

VI. Для уникнення повтору дієслів *стояти, висіти* вживайте подані вирази.

1. Більшу частину кімнати **займає**... 2. В центрі (посередині) **розміщено** ... 3. Зліва від дверей (ліворуч) міститься ... 4. А справа (праворуч) — ... 5. У правому (лівому) кутку **розташовано** ...

VII. Правильно вживайте слова і сполучення слів, що означають місцезнаходження меблів: *посередині; в центрі; поряд з; поруч із; біля; поперек; у кутку; справа; зліва від; між вікнами; у простінку; навпроти; навколо; біля протилежної стіни*.

VIII. Уникайте помилок у написанні слів із орфограмами.

Прекрасна квартира, балкон, лоджія, портьєра, диван, телефон, телевізор, комп'ютер, письмовий стіл, палас, торшер, настінний календар.

IX. Не забувайте замість пропущеного присудка ставити тире: *Зліва від дверей — крісло, а справа — стінка*.

238. Опишіть свою кімнату чи вітальню, використовуючи складений вами план і дібрані матеріали. Скористайтеся таблицею на с. 84.

239. Опишіть з уяви приміщення, де вам хотілось би жити або вчитися, займатися улюбленою справою («Про яку квартиру я мрію», «Школа майбутнього»).

§24 Узагальнення й систематизація вивченого про іменник

Хто і як змінює обличчя Землі

240. I. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Прочитайте виразно.

СКУЛЬПТОРИ ПРИРОДИ

В Узбекистані, в горах Каратау, можна побачити кам'яні фігури. Вони створені без **участі** людських рук. Тут і Велетень-дід, і Собака, і Баба-Яга, і жахлива¹ тварина з кінською головою, і величезна голова Дракона, у **пащі** якого можуть розміститися декілька осіб.

Учені пояснюють це тим, що вітер — один із **скульпторів** природи. Він невтомно працює, змінюючи **обличчя** Землі. Мороз і спека доповнюють старанну роботу вітру. Різкі коливання температури (вдень — спека, вночі — холод) руйнують навіть каміння. З часом **камінь** укривається тріщинами, в які потрапляє вода.

розміститися
руйнувати

Вода впливає також і на форму каміння. Недаремно виникло прислів'я: «Вода камінь точить».

впливати на
щось

¹ Ж а х л і в и й — рос. ужасный.

Скульптори природи — вітер, вода, мороз і спека — змінюють обличчя Землі упродовж багатьох віків. Природні **явища** ще приходять багато **таємниць** (3 кн. «Цікаве. Дивовижне. Таємниче»).

II. З'ясуйте значення слова *скульптор* за словничком наприкінці підручника. У якому значенні ужито це слово в тексті? Кого і чому називають скульпторами природи? Як ви розумієте вислови *змінювати обличчя Землі; вода камінь точить*?

III. Визначте тип і стиль мовлення. Знайдіть у тексті характерні ознаки стилю.

IV. Поясніть правопис власних назв та слів *природи, обличчя, маси, каміння*. Складіть і запишіть речення зі словами у рамці.

V. Розберіть як частину мови слово *участі* (друге речення). До яких відмін належать виділені іменники? За якими ознаками іменники розподіляють на чотири типи відмін? Розкажіть про це.

241. До кожного слова з лівого стовпчика доберіть слово з правого, яке підходить за смыслом. Утворені сполучення слів запишіть, поясніть правопис відмінкових закінчень іменників.

розсада	борщ
зубчик	часник
чашка	оцет
півметра	перець
пляшка	чай
миска	ситець

242. З'ясуйте значення незнайомих слів за словничком наприкінці підручника. Допишіть речення, розкриваючи дужки. Прочитайте вголос. Поясніть звукові зміни у словах.

1. Відомій (артистка) ... 2. На барвистій (хустка) ... 3. ... порадила своїй (невістка) свекруха. 4. У цій (поїздка) ... 5. На срібному (перстень) ... 6. ... найкращій (студентка).

243. Як краще сказати: *Я не читав цієї книжки* чи *Я не читав цю книжку*? Обґрунтуйте свою думку.

244. Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. Зверніть увагу на прийменник, якого потребує відмінок іменника. З виділеними сполученнями слів складіть і запишіть речення українською мовою.

Отдыхать у моря; подъехать к тротуару; мечтать о будущем; обратиться к родственникам; получить оценку по истории; пропустить из-за болезни; учиться пению; сделать по образцу.

245. Перекладіть речення українською мовою. Скористайтесь словничком наприкінці підручника.

1. Рыбак едет на рыбалку. 2. Мы отдыхали целую неделю и всё воскресенье. 3. На свадьбе царю веселье. 4. Чтобы хорошо учиться язык, нужна среда общения. 5. Движение поездов на железной дороге расписано по минутам.

246. Підготуйте усну розповідь про недільну поїздку на природу (на дачу). Використайте записані вами сполучення слів. Уведіть в оповідання невеликий опис природи.

Що ми не робили б, де не були б, завжди прагнемо не лише назвати предмет, а й дати йому оцінку, визначити його якісний бік. Нас усюди супроводжують питання *я к и й? ч и й?* Відповідаючи на них, ми називаємо різні ознаки, якими наділено предмет: *людина я к а? — чесна, добра, чуйна, уважна, зла, розумна і т. п.; кімната я к а? ч и я? — велика, простора, маленька, тісна, братова, мамина і т. п.* Такі слова вживаються для вираження різних ознак або властивостей предмета і називаються **прикметниками**.

§25 Прикметник як частина мови

Природа рідного краю

247. І. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте. Визначте тип і стиль мовлення тексту. Доберіть заголовок.

Нинішнього зимового ранку дерева зацвіли. Зацвіли інеєм. Убравшись¹ його шовковими пелюстками, вони видаються казковими. Таку казку може створити тільки зима. «Ага,— каже вона деревам і кущам,— хай вам про весну мріється, але ж ніяка весна не подарує вам такого цвіту, як я».

пелюсткі

Інеєм порозцвітали дерева, кожне — наче велика квітка, хай і холодна. Таж не може зима похвалитись теплими квітами, що грають яскравими барвами.

Квітки інею на деревах сріблясті. Такі не схожі між собою. Особливо пишні вони на сосні, де хвоя нагадує хризантеми завбільшки з кулак.

Вранці, коли палає сонце і весь простір заповнив іній, навколишній світ здається картиною, де художник використав тільки білий колір.

І вже ополудні зимовий цвіт із дерев опав (За Є. Гуцалом).

заполоніти

ІІ. Які слова надають текстові образності, виразності та допомагають уявити картину зимового ранку? Назвіть серед них прикметники. За якими ознаками ви їх вирізняєте?

¹ У б р а т и с я — рос. нарядиться.

III. Пригадайте вивчене про прикметник на уроках російської мови і дайте відповіді на запитання: *Що означає, як змінюється та яким членом у реченні виступає прикметник?*

IV. Назвіть прикметники у виділених реченнях, визначте їх рід, число, відмінок та синтаксичну роль.

Прикметником (рос. именем прилагательным) називається частина мови, яка виражає ознаку предмета і відповідає на питання **я к и й? ч и й?** Наприклад: *Однісі теплої літньої ночі звідкілясь налетіла люта буря* (М. Ярмолюк).

Прикметники змінюються за родами, числами та відмінками.

У реченні прикметники **найчастіше** бувають **означеннями** (Дятли міцними дзьобами цюкають по корі стовбурів і гілляк (Є. Гуцало), рідше — присудками (День сонячний та прозорий (Є. Гуцало).

Прикметники **збагачують** наше мовлення, роблять його точнішим, виразнішим, образнішим.

248. I. Прочитайте виразно уривок із вірша Андрія Малишка. Яка роль прикметників у творі?

Тихі води дніпрові	Там береза висока
Я стрічав у дорозі,	Зводить голову тихо,
Сині хмари, діброви,	Ліс обмірює оком
Спілі ранки та грози...	Сизокрила дроздиha...

II. Випишіть із вірша словосполучення прикметника з іменником. Визначте рід, число, відмінок кожного слова. Поясніть, як узгоджується прикметник з іменником.

я к і?
└───┘
З р а з о к: *Води дніпрові* — мн., Н. в.

У словосполученні прикметник найчастіше буває **залежним словом**:

я к е?   я к и й?   ч и я?
└───┘   └───┘   └───┘
тихе озеро; кінь вороний; солов'їна пісня.

Прикметник ставиться у тому ж роді, числі й відмінку, що й іменник, з яким він узгоджується.

249. Утворіть словосполучення, дібравши до прикметників відповідні іменники з правого стовпчика. Позначте закінчення в словах. Визначте рід, число, відмінок прикметника та іменника. Поясніть, чим ви керувались, утворюючи словосполучення.

залізна	кінь
старий	годинник
золотий	повітря
свіже	воля
нове	історія
давня	взуття

бабусині	прибій
морський	окуляри
зоряне	відповідь
правильна	небо

250. І. Прочитайте текст. Подумайте, від чого залежить забарвлення тварин. Назвіть прикметники та визначте їх роль у тексті.

ТВАРИНИ-НЕВИДИМКИ

Не всі тварини мають фізичну силу, швидкі ноги, гострі пазури. Та природа наділила їх **особливим** умінням маскуватися.

На півночі тварини переважно білі. У теплих країнах — **строкаті**¹. Забарвлення залежить від поєднання кольорів навколишнього середовища.

Добре маскується плоска риба камбала. Верхня частина її тіла забарвлена під колір ґрунту. Серед сірого каміння ховається такий самий сірий хамелеон. У траві він зелений (За А. Давидовим).

ІІ. Доберіть синоніми до виділених слів.

251. Утворіть словосполучення, в яких подані прикметники вживалися б у прямому та в переносному значеннях. Складіть речення зі словосполученнями.

З р а з о к: *Солодка кава.* — *Вранці я люблю пити солодку каву.*
Солодкі слова. — *І від солодких слів буває гірко.*

Червоний, гострий, пухкий, срібний, сонячний, твердий.

252. І. Прослухайте текст. Чи не нагадує він вірш? Прочитайте текст, додержуючись інтонації римованої прози.

СОЛОВЕЙ

Солов'я стривожив трепет яблуневих віт. Як же йому вищебетать на деревах цвіт! **Тьохнув** раз — поколихнулись у саду гілки. Вдруге тьохнув — затріщали там і там бруньки².

І зайшовся, і залився буйним співом птах. І щораз ставало більше цвіту на гілках. Сад стояв уже під сонцем, як рожевий дим, вже на вітах стало тісно **гронам** восковим.

Обібравшись меду, **бджоли** не могли злетіть. Солов'я ж не стало — весь він перелівсь у цвіт (І. Вирган).

цвіт	колір
рос. цвет, цветение	рос. цвет
липовий цвіт, цвіт яблуні.	фарба зеленого кольору.

ІІ. Яку пору року і які почуття описує автор, які художні засоби при цьому вживає? Визначте роль прикметників у тексті. Які з них ужито в переносному значенні?

ІІІ. Поясніть правопис виділених слів.

¹ Строкáтйй — рос. пёстрый.

² Бру́нька — рос. почка (растения).

- 253.** І. Прочитайте текст із пропущеними словами. Чи можна визначити його стиль і зрозуміти, про що йдеться? Чому?

Сонце пригрівало, понад ... лугом слався ... димок ... випарів. Навколо все було таке ..., таке ..., ... й ... .. сережки так ніжно тремтіли на ... вільхах, що здавалося, прислухайся трохи і відразу почуєш ... .. дзвін (За Григорієм Тютюнником).

Д о в і д к а: зеленим, синеньким, весняних; зелене, урочисте, свіже й пахуче; минулорічні, чорні; старих; тихий, хрустальний.

П. Відновіть текст, уживаючи замість крапок прикметники з довідки. Визначте їх роль у реченнях. Запишіть відновлений текст.

ІІІ. Назвіть у тексті однорідні й неоднорідні означення, поясніть уживання розділових знаків при них.

- 254.** Складіть діалог на тему «Літній (зимовий) відпочинок — найцікавіший». Щоб ваша розповідь була цікавою, захоплюючою, точно добирайте і правильно вживайте прикметники.

- 255.** І. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок, перекладіть і запишіть текст українською мовою.

Лес молчал. Лишь чуть-чуть играли золотые листья берёзы, будто купались в блёстках солнца. Притихли молодые дубки рядом с величавым исполином-дубом. **Бесшумно** трепетали немногочисленные серебряно-серенькие осиновые листья.

Выстрел!

Лес встрепелся. Ответил недовольным, обиженным эхом. Вздрогнула испуганная берёза. Дубы охнули как **богатыри**. Осина посыпала последними листьями (За Г. Троєпольським).

Чуть-чуть — ледь-ледь. Будто — нібито. Блётка — бліскітка. Притихнуть — притіхнути. Исполин — вѣлетень. Трепетать — тріпотіти. Немногочисленный — нечислѣнный. Осиновый — осіко-вий. Выстрел — постріл. Встрепелются — стрепенуться. Недовольный — незадоволений. Обиженный — ображений. Вздрогнуть — затремити. Испуганный — зляканий.

П. Яку пору року описано в тексті? Визначте роль прикметників в описі зміни стану природи. Порівняйте вимову виділених слів в обох мовах.

§26 Якісні, відносні та присвійні прикметники

Скарбниці минулого

- 256.** І. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте. Визначте тему тексту, доберіть заголовок.

славѣтний
близькій

Літо 1037 року. Ярославів час. Саме тоді сла-
ветний князь київський заклав місто велике, біля того міста —
Золоті ворота. Вони стали головним парадним в'їздом до столиці.

Київ завжди гостинно відчиняв двері перед купецькими карава-
нами, посольствами близьких і далеких країн. Через Золоті ворота
проходили послы французького короля просити руки старшої кня-

зевої доньки Анни. Але для ворогів Золота брама залишалася неприступною.

Археологи провели численні розкопки, відкрили для нас Золоті ворота, віднайшли давній фундамент, залишки цегляних стін. На окремих цеглинах видно відбитки людських рук, дитячих ніжок, сліди кішки, кози, собаки.

численний
цегляний

Не загубились у віках Золоті ворота. Ярославова гордість, поема у камені, яку створив талановитий народ (За О. Ємченком).

II. Яку роль в історії Києва відігравали Золоті ворота? Чому автор називає Золоті ворота *поемою у камені*? Що ви знаєте про минуле свого міста (села)?

III. Доберіть синоніми до слова *давній*. Яка це частина мови? Визначте роль прикметників у тексті.

IV. Пригадайте вивчене на уроках російської мови про розряди прикметників. Випишіть із тексту прикметники, розподіляючи їх за розрядами. Звертайтеся до теоретичного матеріалу, поданого нижче.

Якісні прикметники (рос. качественные) називають ознаку предмета, яка може виявлятися більшою чи меншою мірою, і відповідають на питання *я к и й? я к а? я к е?*: *великий* — *більший, найбільший*; *близький* — *ближчий, найближчий*.

Відносні (рос. относительные) прикметники називають ознаки предмета за його відношенням до інших предметів і відповідають на питання *я к и й? я к а? я к е?*: відношення до матеріалу, з якого зроблено предмет: *дерев'яні двері; ситцеве плаття*; до місця і часу: *паркова зона; осінній день, вечірня година*; до національності: *російський громадянин, французька мова* тощо.

Присвійні (рос. притяжательные) прикметники позначають належність чого-небудь особі чи предмету і відповідають на питання *ч и й? ч и я? ч и є?*: *Андріїв телефон; князева дочка; заячий слід*. Порівняйте: *телефон Андрія; дочка князя; слід зайця*.

257. Прочитайте прикметники, визначте їх розряд за значенням (якісні, відносні чи присвійні). Запишіть лише ті прикметники, до яких можна дібрати антоніми. Складіть із ними 4—5 речень.

З р а з о к. *Темний* — *світлий*. *Стіни краще фарбувати не в темний, а у світлий колір*.

Дорогий, твердий, сталевий, дерев'яний, іспанський, добрий, веселий, тихий, камінний, пшеничний, Ігорів, гарячий, морський, ячмінний, шахтарський, курячий, тітчин, кислий, вовчий, телевізійний.

258. Доберіть до поданих прикметників іменники, запишіть словосполучення. Назвіть ті, в яких прикметники вживаються у переносному значенні. Визначте розряд прикметників за значенням.

З р а з о к. *Світле волосся* (якісн.); *світла голова* (якісн.). *Вовчий хвіст* (присв.); *вовчий апетит* (відн.).

Ясний, холодний, золотий, заячий, собачий, залізний, чистий, кам'яний, гарячий.

- 259.** Подані іменникові сполучення замініть словосполученнями іменників з прикметниками, запишіть їх. З'ясуйте значення словосполучень, утворених від виділених слів, за допомогою фразеологічного словничка наприкінці підручника. В якому значенні вони вживаються — прямому чи переносному?

З р а з о к. *Вироби з металу — металеві вироби.*

Події історії; полиця для книжок; каша з гречки; вулиці Києва; води Дніпра; **сльози крокодила**; ложка із срібла; посуд із порцеляни; **гніздо осі**; квіти з лісу; **сила Геркулеса**; футболка з бавовни; хвіст лиса; **серце зайця**; гніздо сови; жителі міста; **п'ята Ахіллеса**.

- 260.** Пригадайте, які форми прикметників вживаються в російській мові. Перекладіть словосполучення українською мовою. Порівняйте форми прикметників в обох мовах.

Река глибока; дуб висок и могуч; чай горяч; ребёнок привередлив; юноша строен; девушка красива; мороз трескуч; пёс голоден и тощ; зелен клён; вечер ясен.

У сучасній українській мові вживаються переважно **повні прикметники**, що мають в усіх формах відмінкові закінчення: *добрий, доброго, добрих*.

Короткі прикметники не відмінюються і їх дуже мало: *ясен, дрібен, зелен, повен, славен*.

У поетичній мові, у народній творчості прикметники жіночого та середнього роду в називному та знахідному відмінку можуть мати таку форму: *Зеленєс жито, зелене, хорошії гості у мене (Нар. творчість). Нащо літа молодії, веселі дівочі? (Т. Шевченко)*.

- 261.** Перекладіть речення українською мовою. Визначте групи прикметників за значенням. Порівняйте вживання повних і коротких форм прикметників у російській та українській мовах.

1. Человек счастлив, пока у него есть родина (В. Бєлов). 2. Мраморные статуи смотрели в зелёную воду холодных прудов. 3. На берегах Музги во время осеннего перелёта отдыхают журавлиные стаи. 4. Рыба нырнула и прошла под резиновой лодкой (З тв. К. Паустовського).

Никто — ніхто́. Мраморный — мармуровий. Пруд — ставо́к. Стая — згра́я. Нырнуть — пірну́ти.

- 262.** Виберіть із дужок потрібний прикметник і запишіть словосполучення та речення.

1. Бажаю (благополучної, щасливої) дороги. 2. Міністерство (виключних, надзвичайних) ситуацій. 3. Без (вірного, правильного) друга великая туга. 4. Мандрівники йшли тайгою, намагаючись визначити (вірний, правильний) напрям. 5. Сашко і Павлуша — (старі, давні) приятелі. 6. Молода картопля дорога, а у нас ще багато (старої, давньої).

§27 Ступені порівняння якісних прикметників

Спорт гартує тіло і характер

263. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте текст. Визначте його основну думку, стиль мовлення.

II ВЕЛИЧНІСТЬ КОРОЛЕВА СПОРТУ

Легка атлетика включає найрізноманітніші види спорту. Це і біг на різні дистанції, і стрибки. Метання молота, ядра, списа — також види легкої атлетики.

В античні часи на Олімпійських іграх спортсмени виступали в усіх видах спортивних змагань, тому їх називали атлетами.

Біг — найдавніше спортивне заняття людини. Бігуни змагаються на різних дистанціях. Найкоротша з них — стометрівка. Є середні, довгі забіги. Найдовший із них — марафон.

дистанція
стрибок
метання
найрізноманітніший

найкоротший

Знаєте, як виникло поняття низького старту в бігунів? У 1888 році американський легкоатлет Шерілл спостерігав, як стрибає кенгуру. Повернувшись з Австралії на батьківщину, спортсмен спробував стартувати по-новому. Він із силою відштовхнувся від землі, як це робить кенгуру. Результат забігу виявився набагато кращим (З дит. енци. «Я пізнаю світ»).

II. Чому легку атлетику називають королевою спорту? Коли з'явився цей вид спорту? Чим цікава історія застосування низького старту під час бігу?

III. Поясніть правопис слів *легка*, *низький*. Назвіть у тексті прикметники, які показують, що предмет має більший чи менший (найбільший чи найменший) ступінь якості. Випишіть їх разом з іменниками, позначте значущі частини прикметників.

264. Прочитайте, порівняйте форми прикметників. Яка між ними відмінність у значенні?

Швидкий — швидший — найшвидший; довгий — довший — найдовший, більш (менш) довгий — найбільш довгий; енергійний — енергійніший — найенергійніший, більш (менш) енергійний — найбільш енергійний.

265. Розгляньте таблицю на с. 94, дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Назвіть форми вищого і найвищого ступенів порівняння.
2. Як утворюються проста і складена форми вищого ступеня? Наведіть приклади.
3. Як утворюються проста і складена форми найвищого ступеня? Наведіть приклади.

Творення ступенів порівняння прикметників

Ступінь порівняння	Форма ступенів порівняння	Як утворюється	Приклади
Вищий	Проста	За допомогою суфіксів <i>-іш-, -ш-</i>	<i>ясний — ясніший</i> <i>солодкий — солодший</i>
	Складена	За допомогою слів <i>більш, менш</i>	<i>сміливий — більш сміливий</i> <i>суворий — менш суворий</i>
Найвищий	Проста	За допомогою додавання префікса <i>най-</i> до прикметників вищого ступеня	<i>швидший — найшвидший</i> <i>важчий — найважчий</i>
	Складена	За допомогою слів <i>найбільш, найменш</i>	<i>складний — найбільш складний</i> <i>помітний — найменш помітний</i>

266. Утворіть від поданих прикметників усі можливі форми ступенів порівняння. Поясніть їх творення.

Добрий, приємний, гарний, яскравий, повільний, високий.

◆ **Форми вищого ступеня порівняння деяких прикметників утворюються від інших основ:** *гарний — кращий, великий — більший.*

◆ Від деяких прикметників можна утворити форми вищого ступеня порівняння за допомогою обох суфіксів — *-ш-* та *-іш-*: *тонкий — тонший, тонкіший; тихий — тихший, тихіший; грубий — грубший, грубіший.*

267. І. Перекладіть сполучення слів українською мовою. Проведіть спостереження: порівняйте творення прикметників різних ступенів і зміну їх за родами, числами і відмінками в обох мовах.

1. Сегодня день теплее; натуральная шуба теплее; молоко теплее воды. 2. Волга длиннее Днепра; у Буратино нос длиннее; письмо получилось длиннее. 3. Более известный писатель; менее известная картина; более вкусное пирожное. 4. Сильнейший спортсмен; красивейшая женщина; добрейший человек. 5. Наиболее простое решение; самая сложная задача; наиболее способный ученик. 6. Ребёнок дороже всех; сон милее всего.

Получиться — вийти. Пирожное — тістечко. Способный — здібний.

II. Дайте відповіді на запитання.

1. У якій мові прикметники простої форми вищого ступеня змінюються за родами, числами, відмінками?

2. Пригадайте, як утворюються складені форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників. Які слова при цьому залишаються незмінними в обох мовах?

3. Чи змінюються за родами, числами, відмінками прикметники простої форми найвищого ступеня в українській та російській мовах?

4. У якій мові не вживаються слова *самий, сама, саме* для творення складеної форми найвищого ступеня?

◆ Інді прикметники **найвищого ступеня** утворюються за допомогою додавання до вищого ступеня слів *над усе, від усіх: дорожчий над усе, сильніший від усіх*.

◆ Значення вищого ступеня можна посилити префіксами *що-, як-: щонайкращий, якнайшвидший*.

268. Спишіть речення, утворюючи від прикметників у дужках вищий ступінь порівняння. Поясніть творення прикметників, позначте у них суфікси.

1. За шаховою дошкою перемагає (розумний) суперник.
2. Стрибки у висоту з жердиною — (пізній) спортивний «винахід» (З дит. енци. «Я пізнаю світ»).
3. З кожним днем осені яблука у садках видаються (яскравими) і (принадними) (Є. Гуцало).
4. Толя був сьогодні з Тихоною (ласкавий), ніж звичайно (В. Земляк).
5. Мудре слово (глибоке) від безодні, прислів'я (гостре) від голки.
6. Чим (темна) ніч, тим (ясні) зорі (Нар. творчість).
7. Рівень води в тому озерці був (високий), ніж усюди в плавнях (В. Нестайко).

 269. Уявіть ситуацію. Ви прийшли записатися до спортивної секції. Перекажіть своїм однокласникам діалог, який відбувся між вами і тренером. Намагайтеся вживати прикметники різних ступенів порівняння.

 270. Спишіть речення, виправляючи помилки у творенні форм ступенів порівняння прикметників.

1. Київ — саме давнє місто нашої країни.
2. Андрій — найбільш здібніший учень у класі.
3. Стрибки у довжину — одна з найбільш давніших навичок людини.
4. «Формула-1» — один із самих знаменитих чемпіонатів світу.
5. Найбільш престижніші автоперегони щороку проходять у невеликій державі Монако.
6. Наша команда більш дружніша за інші.

 271. Прочитайте речення, розкриваючи дужки. Поясніть творення найвищого ступеня порівняння прикметників. Запишіть речення.

1. (Довга) рослина на Землі — індійська ліана, яка досягає 3 000 метрів!
2. (Висока) трава — бамбук, який сягає висоти 40 метрів (З дит. енци. «Я пізнаю світ»).
3. Василько з дядьком хутенько добігли до (близький) лісу (М. Ярмалюк).
4. У фортецях жили тільки (хоробрі) й (відважні) козаки (М. Слабошпицький).
5. Ти, моє місто, справді для нас усіх (чудове), (красиве) (В. Земляк).

§28 Докладний переказ тексту із поєднанням різних типів мовлення

Твій друг тобі віддасть усе...

272. I. Прослухайте текст.

ЗАГУБЛЕНІ РУКАВИЧКИ

Найбільше я дружу з Ігорем. Ми сусіди і *навчаємось в одному класі*.

Коли ще ми були першокласниками, нам купили однакові вовняні¹ рукавички. М'якенькі й теплі-теплі.

вовна
вовняний

Якось на перерві ми *кидалися сніжками* і загубили рукавички: я — ліву, Ігор — праву. «Вдома *сваритимуть*», — сумував Ігор. «І мене *лаятимуть*», — журився я.

Жаль Ігоря... «А що, як *віддати* йому свою рукавичку? — подумав я. — Якраз буде пара!»

Але ж Ігор може і не взяти. Ні, треба, щоб він не знав!.. Так і зробив: *непомітно засунув* рукавичку в Ігорів ранець.

...Коли я вдома викладав зі свого портфеля книжки, то витяг і вовняну рукавичку. Стривай², рукавичка з правої руки! Ігор теж хотів мене виручити! Хапаю рукавичку і мерщій³ до Ігоря. Тільки відчинив двері — відчиняються навпроти і його. Я тримаю в руці рукавичку, і він держить таку саму... (*За Б. Комаром*).

II. Прочитайте текст. Сформулюйте основну думку, визначте тип і стиль мовлення. Який тип мовлення переважає? Знайдіть у тексті елементи опису і міркування.

III. Дайте відповіді на запитання.

1. Від чийого імені ведеться розповідь?
2. Чому герой оповідання дружить з Ігорем?
3. Звідки у хлопців однакові рукавички?
4. Як друзі загубили рукавички?
5. Що вирішив зробити герой оповідання?
6. Чому друзям не вдалося виручити один одного?
7. Що можна сказати про двох товаришів?

IV. Поділіть текст на смислові частини і запишіть пункти плану в потрібному порядку.

П л а н

1. Зустріч справжніх друзів.
2. Я виручаю друга.
3. Прикра⁴ пригода.
4. Мій найкращий друг.
5. Однакові рукавички.

¹ Вовняний — рос. шерстяной; вовна — рос. шерсть.

² Стривай — рос. стой, стой, погоди.

³ Мерщій — миттю (рос. мигом).

⁴ Прикра — неприємна (рос. досадная).

V. Поясніть розділові знаки у реченнях із прямою мовою. Зверніть увагу на мовні засоби, випишіть опорні слова.

VI. Знайдіть у тексті синоніми до слів *сумувати, лягти, тримати*. Доберіть синоніми до слова *друг*. Зверніть увагу на виділені спеціальним шрифтом слова і словосполучення. Як інакше можна назвати означені ними поняття, дії та ознаки? Змінені вами речення запишіть.

Об'єднайте виділені пари речень у другому і третьому абзацах в одне, передайте своїми словами виражену в них думку. Запишіть обидва складені вами речення.

Запам'ятайте написання слів у рамці, складіть із ними речення й запишіть. Зверніть увагу на правопис важких слів.

VII. Перекажіть оповідання усно, а потім письмово, якнайповніше відтворюючи мікротеми.

§29 Прикметники твердої і м'якої груп, їх відмінювання

Дорогих гостей зустрічають хлібом-сіллю

273. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте текст. З'ясуйте значення виділених слів за допомогою тлумачного словничка наприкінці підручника.

КОЛИ З'ЯВИВСЯ ХЛІБ

Хліб... Таке м'яке, пахуче, тепле слово, а ще й яке таємниче! Учені вважають, що слов'янські народи запозичили¹ назву хліба з якоїсь дуже давньої невідомої мови.

Як давно люди печуть хліб? Археологічні розкопки свідчать, що 7 тисяч років тому люди вже пекли в попелі коржі із зерна (його товкли в ступі). У стародавньому світі — в Єгипті, Греції, Римі — вже користувалися **дріжджами**, які робили хліб пухким і м'яким.

таємничий

Мистецтво випікання хліба особливо розквітло у середні віки. Спочатку цим займалися монастирі, а пізніше спеціальні організації пекарів — цехи. З того часу хліб у Європі майже не змінився ні за смаком, ні за формою. Вдосконалювалася лише техніка його випікання (*За А. Коваль*).

*пухкий
дріжджі*

II. Коли люди почали випікати хліб? Про що свідчать археологічні розкопки? Хто займався випіканням хліба в минулому і хто — сьогодні?

III. Назвіть у тексті прикметники. Які з них дають змогу передати авторські почуття, ставлення до хліба?

IV. Пригадайте, як узгоджуються прикметники з іменниками у словосполученні. Назвіть кілька таких словосполучень у тексті. Зверніть увагу, на який приголосний — твердий чи м'який — закінчуються основи прикметників.

Залежно від того, на який приголосний закінчується основа слова — твердий чи м'який, прикметники поділяються на **дві групи** — **тверду і м'яку**.

¹ Запозичити — рос. заимствовать.

274. Розгляньте таблицю. Випишіть прикметники з тексту «Коли з'явився хліб», розподіляючи їх за групами.

Поділ прикметників на групи

Тверда	М'яка
<p>1. З основою на твердий приголосний; у називному відмінку однини чоловічого роду закінчуються на <i>-ий</i> або мають нульове закінчення: <i>гарячий, червоний, сестрин, Марійн</i></p> <p>2. Короткі форми прикметників: <i>славен, ясен, зелен</i></p>	<p>З основою на м'який приголосний та [й]; у називному відмінку однини чоловічого роду закінчуються на <i>-ий</i>: <i>синій, верхній, справжній, безкрай</i>¹</p>

275. Прочитайте прислів'я. Випишіть прикметники, визначте їх рід, відмінок та групу, позначте закінчення. У разі потреби звертайтеся до таблиць відмінювання прикметників, поданих нижче.

1. На чорній землі біла пшениця родить. 2. Всякий двір хазяйським оком держиться. 3. Світлий розум, щире серце у дорозі не спіткнеться. 4. Зняв би з себе останню сорочку.

Відмінювання прикметників

Тверда група

Відмінок	Однина		Множина	
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н. Р. Д. Зн. Ор. М.	<i>гаряч-ий</i> <i>гаряч-ого</i> <i>гаряч-ому</i> як Н. або Р. <i>гаряч-им</i> (на) <i>гаряч-ому</i> (гаряч-ім)	<i>гаряч-е</i>	<i>гаряч-а</i> <i>гаряч-ої</i> <i>гаряч-ій</i> <i>гаряч-у</i> <i>гаряч-ою</i> (на) <i>гаряч-ій</i>	<i>гаряч-і</i> <i>гаряч-их</i> <i>гаряч-им</i> як Н. або Р. <i>гаряч-ими</i> (на) <i>гаряч-их</i>
Н. Р. Д. Зн. Ор. М.	<i>Андріїв□</i> <i>Андріюв-ого</i> <i>Андріюв-ому</i> як Н. або Р. <i>Андріюв-им</i> (на) <i>Андріюв-ому</i> (Андріюв-ім)	<i>Андріюв-е</i>	<i>Андріюв-а</i> <i>Андріюв-ої</i> <i>Андріюв-ій</i> <i>Андріюв-у</i> <i>Андріюв-ою</i> (на) <i>Андріюв-ій</i>	<i>Андріюв-і</i> <i>Андріюв-их</i> <i>Андріюв-им</i> як Н. або Р. <i>Андріюв-ими</i> (на) <i>Андріюв-их</i>

¹ Безкрай — рос. бескрайний.

М'яка група

Відмін- нок	Однина		Множина	
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н. Р. Д. Зн. Ор. М.	літн-ій літн-є літн-ь ого літн-ь ому як Н. або Р. літн-ім (на) літн-ь ому (літн-ім)		літн-я літн-ь ої літн-ій літн-ю літн-ь ою (на) літн-ій	літн-і літн-іх літн-ім як Н. або Р. літн-іми (на) літн-іх
Н. Р. Д. Зн. Ор. М.	безкра-йй безкра-є безкрай-ого безкрай-ому як Н. або Р. безкра-їм (на) безкрай-ому (безкра-їм)		безкра-я безкрай-ої безкра-йй безкра-ю безкрай-ою (на) безкра-йй	безкра-ї безкра-їх безкра-їм як Н. або Р. безкра-їми (на) безкра-їх

276. Користуючись таблицями, провідмініайте словосполучення. Позначте закінчення.

Свіжий хліб, дорога людина, давній приятель, вечірня казка, справжні друзі.

277. Складіть словосполучення, розкриваючи дужки (усно). У яких відмінку й числі вжито головне слово-іменник? Поставте його в називному відмінку. Як зміниться при цьому залежний прикметник?

На (зелений) траві; від (кращий) друга; у (синій) небі; біля (сусідній) двору; на (художній) виставці; до (найближчий) станція; серед (безкрай) степу; з (давній) приятелями; перед (великий) будинком; по (вузький) стежці; з (літній) квітів.

278. Виконайте завдання за варіантами. Спишіть словосполучення, додаючи закінчення прикметників.

1. Сонячн.. годинник, сонячн.. батарея, сонячн.. світло; золот.. обручка, золот.. дощ, золот.. сонечко; міцн.. здоров'я, міцн.. горішок, міцн.. тканина; швидк.. допомога, швидк.. поїзд, швидк.. білчення; дядьк.. кінь, дядьк.. теля, дядьк.. пташка; морозн.. погода, морозн.. повітря, морозн.. день.

2. Чуж.. собака, довг.. путь, крут.. гірка, рідн.. дитя, сір.. пил, рибн.. суп, риб'яч.. жир, ворон.. кінь, прозор.. склянка, кумедн.. ведмежата, різнокольоров.. капелюхи, жовтеньк.. курчата, безкра.. поля, дубов.. листочки, гілляст.. дерева.

279. І. Прочитайте текст на с. 100, розкриваючи дужки і ставлячи прикметники в потрібній формі. Що нового ви дізналися з тексту?

В Україні завжди віддавали перевагу (житній¹) хлібу. Із (пшеничне) борошна пекли хліб лише на (великий) святі.

Упродовж віків у народі вироблялося ставлення до хліба як до (святий) предмета. Розділити з кимось хліб означало подружитися, побрататися. Зустрічати хлібом-сіллю (дорогий) гостей — звичай, що має (глибокий) коріння (З кн. «Українська минувшина»).

П. Випишіть із тексту сполучення прикметників з іменниками. Визначте число, рід, відмінок та групу відмінювання прикметників, позначте закінчення.

280. Спишіть, на місці крапок дописуючи закінчення прикметників. Знайдіть у кожному рядку зайве словосполучення.

1. Справжн.. друг, літн.. день, нов.. костюм, суботн.. ранок.
2. Сумн.. погляд, холодн.. суп, весел.. свято, дивн.. вчинок.
3. Добр.. новина, тепл.. ковдрою, смачн.. цукеркою, гусяч.. лапкою.

Розбір прикметника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови. Що означає.
2. Морфологічні ознаки:
  - а) початкова форма (називний відмінок однини, чоловічий рід);
  - б) повна чи коротка форма;
  - в) розряд за значенням (якісний, відносний чи присвійний); для якісних — ступінь порівняння;
  - г) рід, число, відмінок, група відмінювання.
3. Синтаксична роль.

Зразок усного розбору

Між хлібом і сіллю існує значно глибший зв'язок (А. Коваль).

Глибший (зв'язок) — прикметник, називає ознаку предмета. Початкова форма — *глибокий*, повна форма, якісний, вищий ступінь порівняння, чоловічий рід, однина, називний відмінок, тверда група. У реченні прикметник виступає означенням.

Зразок письмового розбору

Глибший (зв'язок) — прикм., ознака предм.; поч. ф. — *глибокий*, повн. ф., якісн., вищий ст. пор., чол. р., одн., Н. в., тв. гр.; означ.

281. Прочитайте друге речення тексту «Коли з'явився хліб». Випишіть прикметники, розберіть їх письмово як частину мови. Проведіть взаємоперевірку цього завдання.

282. І. Прочитайте і перекладіть текст українською мовою (усно). Визначте тип мовлення.

Была осень. День был тёплый, даже паркий.

Мне открылась небольшая поляна. Две берёзы. Под берёзами — пень. Рядом с пнём в зелёном брусничнике красная сыроежка.

¹ Ж и т н и й — рос. ржано́й.

Такая огромная, каких в жизни своей я ещё не видел. Она такая старая, что края её завернулись вверх. Она была похожа на большую глубокую тарелку. В тарелке листик — маленький, сухой, жёлтый (За М. Пришвіним).

Паркий — паркий. Поляна — галявина. Брусничник — брусничник. Сыроежка — сиріжка. Края — краї. Завернуться — загорнутися. Похожий — схожий.

П. Випишіть прикметники, визначте в них число, відмінок і групу відмінювання. Порівняйте вимову і написання прикметників в українській і російській мовах.

§30 Способи творення прикметників

Вчимося у природи

283. І. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення.

СВІТ ПІДЗЕМНИХ БУДІВНИКІВ

Сучасним будівельникам доводиться виконувати багато підземних робіт: копати величезні котловани для гаражів, прокладати тунелі для метрополітену і трубопроводів. Повчитися цього ремесла можна у підземних мешканців. Прекрасними землекопами є кроти.

Ще цікавішими підземними будівниками є африканські гризуни. Вони мешкають колоніями, разом риють ходи. Спочатку тварини вишиковуються ланцюжком. Потім перша вгризається у твердий ґрунт і розрихлює його, інші транспортують його до отвору, викидають на поверхню. Справжнісінький живий конвеєр! Ці непоказні¹ гризуни можуть своїми величезними різцями прогризти навіть бетон.

За принципом роботи тварин створено підземні машини. Однак природні землекопи поки що досконаліші за людський витвір (З дит. енци. «Таємниці природи»).

в'ишукуватися

П. Що нового ви дізналися про життя підземних мешканців? Чого люди на може у них навчитися? Визначте роль прикметників у тексті.

ІІІ. Які способи творення слів ви знаєте? Випишіть із тексту виділені прикметники, позначте у них значущі частини. Назвіть, яким способом утворений кожний прикметник, користуючись поданою таблицею.

Способи творення прикметників

Назва способу	Приклади
Суфіксальний	щастя — щасли ^{вий} , дерево — дерев'я ^{ний}
Префіксальний	зуб — беззуб ^{ий} , гарний — прегар ^{ний}
Префіксально-суфіксальний	сліпий — підсліпу ^{ватий}
Складання основ і слів	червонобокий, світло-зелений, чорноморський, молодосвідчений

¹ Непоказний — рос. неказистый.

284. І. Прочитайте текст, визначте тип мовлення.

У безвітряній тиші лісу добре чути кожен звук, кожен шерех. Раптом лунає крик сойки, різкий і неприємний. Потім бачиш і її саму поміж верхів дерев: пишна, бурувато-червона, з червонястим чубчиком на голові. Сойка летіла на короткуватих крилах, а за нею лінула друга сойка. Уже зникли птахи, вже розтанув їхній слід у повітрі, а відтак розтануло й відчуття тривоги, яке навіяли ці крикливі й метушливі птахи (За Є. Гуцалом).

II. Якою ви уявляєте сойку? Прочитайте текст без прикметників. Чи можна тепер уявити птаха, схарактеризувати його поведінку? Зробіть висновки про роль прикметників у тексті.

III. Виписіть із тексту прикметники, групуючи їх за способами творення. Виділіть твірні основи і словотворчі засоби, за допомогою яких ці прикметники утворені.

285. Виписіть прикметники, групуючи за частинами мови, від яких вони утворені. Позначте суфікси. Від яких частин мови прикметники утворюються суфіксальним способом?

Біленький, близький, вузесенький, сестрин, кам'яний, вродливий, широченний, коханий, залізний, київський, батьківський, плакучий, теперішній, морквяний, посівний, синюватий, чорнявий, давній, пізній, заячий, пекучий, загребуший.

286. І. Розгляньте таблицю. Яким способом і від якої частини мови утворюються якісні прикметники?

Прикметникові суфікси

Показують звичайну якість: -к-, -ок-, -ек-, -ик-, -н-	Вказують на ознаку, яка виявляється не повною мірою: -уват-, -юват-	Надають прикметникам здрібніло-пестливого відтінку: -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-	Надають прикметникам збільшено-згрубілого відтінку: -енн-, -езн-
солод- <u>к</u> -ий вис- <u>ок</u> -ий вел- <u>ик</u> -ий дал- <u>ек</u> -ий яс- <u>н</u> -ий	солодк- <u>уват</u> -ий темн- <u>уват</u> -ий велик- <u>уват</u> -ий син- <u>юват</u> -ий довг- <u>уват</u> -ий	худ- <u>еньк</u> -ий ясн- <u>еньк</u> -ий нов- <u>ісіньк</u> -ий мал- <u>юсіньк</u> -ий	здоров- <u>енн</u> -ий широч- <u>енн</u> -ий довжел- <u>езн</u> -ий груб- <u>езн</u> -ий

II. Наведіть власні приклади творення прикметників (у поєднанні з іменниками). Запишіть словосполучення, позначте суфікси у прикметниках.

Прикметники із суфіксами пестливості часто поєднуються з іменниками, які теж мають здрібніло-пестливий суфікс: *зелененька травичка, гарненька квіточка*.

287. І. Розгляньте таблицю «Творення відносних прикметників» на с. 103. З'ясуйте, яким способом і від якої частини мови утворено відносні прикметники. Доберіть свої приклади з кожним суфіксом.

Творення відносних прикметників

Іменники	Суфікси	Прикметники
<i>метал</i>	-ев-	<i>металевий</i>
<i>дуб</i>	-ов-	<i>дубовий</i>
<i>граніт</i>	-н-	<i>гранітний</i>
<i>орел</i>	-ин-	<i>орлиний</i>
<i>село</i>	-ськ-	<i>сільський</i>
<i>француз</i>	-зьк-	<i>французький</i>
<i>грек</i>	-цьк-	<i>грецький</i>
<i>історія</i>	-ичн-	<i>історичний</i>
<i>глина</i>	-ян-	<i>глиняний</i>
<i>віск</i>	-ан-	<i>вощаний</i>

II. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою, користуючись словничком наприкінці підручника, позначте словотвірні суфікси. Порівняйте вимову й написання прикметників в українській і російській мовах.

Физическая культура, морковный сок, зимний день, лесные ягоды, рыбный суп, гречневая каша, украинский язык, греческая ваза, яблоневый цвет, сосновый лес, песчаный пляж, космический корабль, грецкий орех, солнечный день.

 грецький
рос. греческий
грецька культура.

волоський
рос. грецкий
волоський горіх.

- 288.** I. Розгляньте таблицю. Користуючись нею, утворіть присвійні прикметники від поданих нижче слів. Доберіть до них іменники, зачитайте утворені словосполучення.

Творення присвійних прикметників

Іменники	Суфікси	Прикметники
<i>батько, брат</i>	-ів-	<i>батьків, братів</i>
<i>лікар</i>	-ів-	<i>лікарів</i>
<i>Сергій</i>	-їв-	<i>Сергіїв</i>
<i>Софія</i>	-їн-	<i>Софіїн</i>
<i>Ольга</i>	-ин-	<i>Ольжин</i>
<i>мати, дочка</i>	-ин-	<i>материн, доччін</i>
<i>Іван</i>	-ів-	<i>Іванів</i>
<i>Микола</i>	-ин-	<i>Миколин</i>
<i>ластівка</i>	-ин-	<i>ластівчин</i>
<i>лисичка</i>	-ин-	<i>лисиччин</i>
<i>лис</i>	-яч-	<i>лісячий</i>

Бабуся, Андрій, директор, Оксана, Марія, товариш, курка, соловейко, соловей, зозуля, собака, гуска.

II. Перекладіть і запишіть подані словосполучення українською мовою. Позначте словотвірні суфікси у прикметниках. Порівняйте вимову і

написання присвійних прикметників в українській та російській мовах. Користуйтеся російсько-українським словничком наприкінці підручника.

Мамино пальто, собачий нос, пчелиный мёд, дочкина игрушка, книга Андрея, сын Николая, орлиный клюв, медвежья голова, дом отца; гусиные лапки, ласточкино гнездо, лисий хвост, рыбий глаз.

	ластів'яче (я к е?) гніздо рос. ласточкино гнездо		ластівчине (ч и є?) пташеня рос. ласточкин птенец
--	---	--	---

- 289.** Прочитайте прикметники. Визначте у них словотворчі суфікси. Порівняйте прикметники в українській і російській мовах, назвіть спільне і відмінне.

У к р а ї н с ь к о ю	Р о с і й с ь к о ю
історична подія	историческое событие
металева ложка	металлическая ложка
металічний звук	металлический звук
гречаний мед	гречишный мёд
гречана каша	гречневая каша
рибний суп	рыбный суп
риб'ячий хвіст	рыбий хвост
кам'яна будівля	каменное здание
лисяче хутро	лисий мех
лисиччина нора	лисичкина нора

- 290.** До поданих слів доберіть і запишіть спільнокореневі прикметники, утворені префіксальним і префіксально-суфіксальним способами. Позначте префікси і суфікси. Використайте подані в рамці префікси.

З р а з о к. Земля — підземний; високий — невисокий.

Беликий, садиба, близький, голос, народ, гарний, місто, Дніпро, море, широкий, звук, дощ, вода, зуб.

- 291.** Складіть словосполучення, утворивши прикметники складанням слів, що в дужках. Уведіть утворені словосполучення у речення і запишіть їх.

З р а з о к. (Край, знати) музей — краєзнавчий музей. У нашому містечку відкрили краєзнавчий музей.

(Зелений, око) хлопець; (середні, віки) за́мок; (машина, будувати) завод; (Чорне, море) пляжі; (життя, радість) людина; (багато, поверх) будинок; (залізо, бетон) споруда; (білий, зуби) посмішка.

- 292.** Складіть і розіграйте діалог на одну з тем: «Я люблю садові (польові) квіти», «Мій маленький песик — відданий друг». Аргументуйте свою точку зору. Використовуйте прикметники, зокрема, із суфіксами, що означають збільшену (зменшену) міру ознаки, або прикметники з відтінком пестливості.

- 293.** І. Прочитайте і перекладіть текст українською мовою.

Вместе с потоком людей мы спускаемся с парохода на пристань. Мягкая, мышиного цвета, горячая от солнца пыль заглушает

без-
над-
пре-
при-
не-
між-
все-
під-

шаги. Мы идём вдоль набережной, под которой в тёмные от нефти камни накатывает прозрачная зыбь. На розоватой поверхности моря **чёрными** точками **рассыпаются** стайки птиц (За І. Соколовим-Микитовим).

Пристань — при́стань. Пыль — пил. Вдоль — вздовж. Заглушать — сти́шувати. Накатывать — на́кочувати. Зыбь — брижі. Поверхность — пове́рхня. Стайка — згра́йка.

II. Назвіть прикметники. Яким способом вони утворені? Порівняйте вимову і написання прикметників в українській і російській мовах.

III. Який іменник в українській і російській мовах різниться родом? Поясніть написання виділених слів українською мовою. Запишіть перекладений текст.

§31 Опис природи

Витівки Діда Мороза

294. I. Прослухайте текст, уявіть старий ліс на схилах гір.

ЛІС

На високих гривах гір, кругом яру, зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями. Глянеш з високої гори на той ліс — і здається, ніби на гори впала оксамитова зелена тканина, гарно зібгалася складками, позападала у вузькі долини тисячами оборотів та жмутів. У гарячий ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє.

Над долинами стоїть сивий легкий туман. І долини ніби дишать тобі в лице холодком, лісовою вогкістю, манять до себе в тінь густого старого лісу (І. Нечуй-Левицький).

II. За якими ознаками визначають тип і стиль мовлення? Пригадайте і назвіть характерні ознаки художнього стилю та опису як типу мовлення. Знайдіть ці ознаки в тексті.

Описи природи належать переважно до художнього стилю мовлення.

Мета опису — створити в уяві читача (слухача) яскравий художній образ, викликати певні емоції.

В художньому описі використовують емоційно забарвлену лексику і художні засоби:

а) епітети і метафори: *Гроза пройшла... зітхнули трави, квітки голівки підняли, і сонце, тепле і ласкаве, спиною погляд на землі* (Олександр Олесь);

б) порівняння: *Степ весною — наче килим...* (Олександр Олесь);

в) уособлення: *Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим* (Л. Костенко).

Оскільки епітети й порівняння відображають ознаки предмета, в реченнях опису вони є «новим».

III. Визначте тип і стиль мовлення, знайдіть їх ознаки в тексті. Що і в якій послідовності описує автор, щоб відтворити картину природи? Простежте, як чергуються «відоме» і «нове» у реченнях тексту.

Опис картини природи складається з опису окремих предметів (дерев, квітів, трави, неба, сонця та ін.) і явищ (веселка, світанок, дощ і т. ін.).

«Відоме» в описі природи — назви цих предметів і явищ та їх частин. «Нове» — їх ознаки.

Наприклад:

В   Н   Н

Повітря було чисте, прозоре (Панас Мирний).

IV. У тексті «Ліс» є порівняння. Що з чим порівнює автор? Які художні засоби допомагають яскравіше уявити картину, змальовану в описі?

295. Які прикмети зими ви помічали на прогулянці чи по дорозі до школи? Що вас особливо вражає в природі?
296. I. Прослухайте, потім прочитайте текст. Уявіть зимовий ранок у лісі.

ВИТІВКИ ДІДА МОРОЗА

Тихий зимовий ранок. Нечутно в шапці-невидимці ходить Дід Мороз і сам милується власною майстерністю. Ще з ночі почав він свою роботу, щоб ранком здивувати весь світ. Кожний кущик, кожне дерево Дід Мороз прикрасив по-різному. На куцах глоду¹ порозвішував тонке мереживо. На гілках черемхи — разки намиста. А дубовому листу, що так і не опав восени, доточив розкішні торочки². Всіх обійшов, нікого не минув.

Немало потрудився він і біля сосен. Торкнувся кожної глици і ніжним серпанком³ оповив крони. І зараз усі сосни купуються в білому мареві. Від цього кожен стовбур ще більше відливає червоним золотом, а верховіття м'яко тане в безмежному просторі тьмяно-срібного неба. Важкі сиві пасма, боячись згубити свою красу, схилились, заммерли й не поворухнуться.

Віддалік сосен берізка. Та яка берізка! Хіба скажеш, що вона гола, безлиста? На ній ніби розпустилося чудове біле листя, а на гінкому вітті розкрився весняний первоцвіт. І все на ній біле: і гілля, і листя, і кора. Хто не йде — замилюється.

Отакий-то витівник живе в наших краях (За Г. Демченко).

II. До якого типу і стилю мовлення належить текст? Які його мета й основна думка? Простежте, як розкривається думка, висловлена у першому реченні.

Яку роль у тексті відіграє опис природи? Як будується опис: у яких словах передається загальне враження від картини, як підкреслюється урочистість навколишньої природи?

Зверніть увагу на будову тексту. Виділіть у ньому структурно-композиційні частини, характерні для тексту з описом природи: а) загальне враження від побаченого; б) власне опис природи; в) узагальнення. Яка з цих частин вступна, а яка — заключна?

¹ Г л і д — колюча кущова рослина (рос. боярышник).

² Т о р о ч к и — рос. бахрома.

³ С е р п а н о к — рос. дымка.

III. Знайдіть у тексті слова, вжиті в переносному значенні. Випишіть синоніми, що входять до поданих синонімічних рядів. Простежте, в яких випадках заміна слова у тексті його синонімом (і яким саме) можлива, а в яких випадках ця заміна небажана чи неприпустима. Чому?

Тихо, нечутно, безмовно; майстерність, робота, витвір; тане, зникає, розчиняється; оповив, огорнув, закутав; купаються, стоять, потопають; сиві, білі, позбавлені кольору; глибока, повна, цілковита.

IV. Поясніть виділені орфограми.

Мереживо, черемха, розкішні, серпанком, марево, верховіття, м'яко, безлиста, розпустилось, розкрився, віддалік.

V. Колективно складіть план тексту.

VI. Перекажіть усно зміст висловлювання близько до тексту.

297. I. Прочитайте текст мовчки. Розбийте його на абзаци (умовно). Визначте тип і стиль мовлення.

Утро. Выглядываю в окно и не узнаю леса. Какое великолепие и спокойствие! Над глубокими свежими снегами, завалившими чащу елей, — синее, огромное и удивительно нежное небо. Такие яркие, радостные краски бывают у нас только по утрам в январские морозы. И особенно хороши они сегодня над свежим снегом и зелёным бором. Солнце ещё за лесом, просека в глубокой тени. В колеях санного следа тень совершенно синяя. А на вершинах сосон, на их пышных зелёных венцах, уже играет золотистый солнечный свет. И сосны замерли под глубоким небом (За І. Буніним).

II. Перекладіть текст українською мовою, користуючись словником наприкінці підручника. Запишіть, зберігаючи особливості стилю автора.

§32 Написання найуживаніших суфіксів прикметників

Пам'ятники і пам'ятні місця нашої країни

298. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів, з'ясуйте їх значення за словничками наприкінці підручника. Прочитайте текст.

ПАМ'ЯТНИК БОГДАНОВІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

Бронзовий **вершник** у військовому козацькому вбранні XVII століття є одним із символів Києва. Важко уявити сьогодні Софійську площу без пам'ятника Богданові Хмельницькому.

Творець шедевр¹ — видатний скульптор XIX століття Михайло Микешин. Працюючи над проектом пам'ятника, він вивчав портрети Богдана Хмельницького, зразки військового одягу, зброї

¹ Ш е д е в р — зразковий витвір, що є найвищим досягненням мистецтва, майстерності.

Пам'ятник Богданові Хмельницькому в Києві

XVII століття. Кінь мав бути саме такий, на якому їздив Хмельницький у воєнний час: не **випещений** красень для парадів, а **вистривалий**, сильний, відданий своєму господареві. Скульптор розшукав таких коней. Степових скакунів приводили для моделювання просто до петербурзької **майстерні** Микешина.

Нарешті скульптура була готова. Тепер її треба було відлити у бронзі і встановити на постамент.

Цей **довгожданий** день настав 11 червня 1888 року. Понад сто років на Софійській площі височить пам'ятник видатному полководцю, гетьману України — Богданові Хмельницькому (*За Д. Степовиком*).

військовий

рос. военный

прийнятий у війську, в армії: **військовий округ**, **військовий обов'язок**; **одяг і спорядження військовослужбовця**.

воєнний

рос. военный

який стосується війни, пов'язаний із нею: **воєнна перемога**, **воєнний час**.

II. Визначте тему тексту. Про що ви дізналися з нього? Що вам відомо про Богдана Хмельницького? Які пам'ятники, пам'ятні місця є у вашому місті (селищі)? Чи знаєте ви їх історію?

III. Випишіть із тексту прикметники. З'ясуйте, від яких слів і яким способом вони утворені. Позначте словотворчі суфікси. Зверніть увагу на їх написання.

- 299.** I. Прочитайте відомості про написання прикметників із суфіксами. Наведіть власні приклади.

У суфіксах пестливості *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-* після *н* та в суфіксах *-ськ-, -цьк-, -зьк-* після *с, ц, з* завжди пишеться м'який знак: *зелененький; ясененький, повнісінький, худюсінький; міський; козацький, петербурзький.*

II. Від поданих прикметників утворіть прикметники з новим значенням за допомогою суфіксів пестливості. Позначте суфікси та поясніть їх написання.

З р а з о к. *Рідний — рідненький, ріднеський.*

Малий, тонкий, білий, червоний, вузький, чистий, ніжний, добрий, гарний.

300. I. Розгляньте схему. Зверніть увагу на чергування приголосних при творенні прикметників за допомогою суфікса *-ськ-*.

[к], [ч], [ц] + *-ськ(ий)* = *-цьк(ий)* *козак — козацький*

[г], [ж], [з] + *-ськ(ий)* = *-зьк(ий)* *Буг — бугський*

[х], [ш], [с] + *-ськ(ий)* = *-ськ(ий)* *товариш — товариський*

Спрощення у звукосполученнях [ст], [нт] перед суфіксами *-ськ-, -зьк-* на письмі не передається: *студент — студентський.*

II. Від слів у дужках утворіть прикметники за допомогою суфікса *-ськ-* і запишіть словосполучення. Позначте суфікси у прикметниках. Яка особливість їх написання?

(Місто) парк, (козак) одяг, (грек) місто, (німець) мова, (товариш) матч, (ткач) верстат, (молодець) вигляд, (Полісся) природа, (ескімос) житло, (матрос) танець, (завод) прохідна, (турист) сніданок.

301. I. Із поданих груп слів утворіть і запишіть сполучення прикметника з іменником. Позначте суфікси у прикметниках, поясніть їх написання. Які з прикметників пишуться з великої букви, а які — з малої?

Кременчук, ГЕС; Черкаси, музей; Волга, береги; Київ, національний університет; Донецьк, область; Одеса, порт; Петербург, музеї; Дніпропетровськ, радіозавод; Запоріжжя, дівчата; Прага, торт; Париж, вулиці; Золотоноша, район; Харків, завод.

II. Доберіть і запишіть 3—4 словосполучення з прикметником, утвореним від назви вашого міста, селища. Поясніть написання прикметників з великої або з малої букви. Складіть і запишіть речення з утвореними словосполученнями.

302. I. Ознайомтеся з правилами вживання суфіксів *-ов-, -ев-, -єв-* у прикметниках, утворених від іменників. Наведіть свої приклади.

Суфікс *-ов-* у прикметниках пишеться:

1) якщо твірна основа прикметника закінчується на твердий приголосний (крім [ж], [ч], [ш]): *казка — казковий, береза — березовий;*

2) якщо наголос падає на закінчення: *дощ — дощовий, бій — бойовий, воля — вольовий.*

Суфікс *-ев-* у прикметниках пишеться, якщо їх твірна основа закінчується на м'який приголосний та [ж], [ч], [ш], а наголос

падає на основу: *березень* — *березне́вий*, *груша* — *груше́вий*, *овоч* — *овоче́вий*.

Суфікс -ев- пишеться у прикметниках, твірна основа яких закінчується на [й] або подовжений м'який приголосний, а наголос падає на основу: *алюміній* — *алюміні́євий*, *життя* — *життє́вий*.

Деякі прикметники мають паралельні форми: *дієвий* — *дійо́вий*, *гроше́вий* — *грошові́й*.

II. Від поданих слів утворіть прикметники за допомогою суфіксів *-ов-*, *-ев-*, *-ів-*. Поясніть написання суфіксів. Складіть словосполучення з утвореними прикметниками.

Вишня, ситець, гроші, військо, життя, сосна, нуль, гай, край, вітер.

- 303.** Розгляньте таблицю. Прочитайте присвійні прикметники, які утворюються за допомогою суфіксів *-ов-*, *-ев-* (*-ев-*), *-ів-* (*-ів-*). Простежте, як на правопис цих суфіксів впливає належність іменника до твердої, м'якої чи мішаної групи. Накресліть і заповніть таблицю прикметниками, утвореними від поданих нижче іменників.

Присвійні прикметники

Жіночий рід	Середній рід	Чоловічий рід
<i>Петро — Петрова</i> <i>сторож — сторожева</i> <i>Андрій — Андрієва</i> <i>кобзар — кобзарєва</i>	<i>Петро — Петрове</i> <i>сторож — сторожеве</i> <i>Андрій — Андрієве</i> <i>кобзар — кобзарєве</i>	<i>Петро — Петрів</i> <i>сторож — сторожів</i> <i>Андрій — Андріїв</i> <i>кобзар — кобзарів</i>

Шевченко, Ігор, скрипаль, товариш, Василь, майстер, Михайло, Дмитро, письменник, робітник.

У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після приголосних (крім [й]) пишеться суфікс *-ин-* (*Валя* — *Валин*, *Микола* — *Миколін*, *тітка* — *тітчин*), після голосних — *-ійн-* (*Софія* — *Софійн*, *Марія* — *Марійн*).

Приголосні [г], [х], [к] перед суфіксом *-ин-* змінюються на [ж], [ш], [ч] (*ц*): *Ольга* — *Ольжин*, *дочка* — *доччин*, *сваха* — *свашин*, *мураха* — *мурашин*.

У прикметниках із значенням присвійності, утворених від назв тварин, після приголосних (крім [й]) пишеться суфікс *-ин-* (*бджолиний*, *голубиний*, *орлиний*), після голосних і апострофа — *-ійн-* (*змійний*, *солов'їний*).

- 304.** Від поданих іменників утворіть і запишіть присвійні прикметники. Які зміни при цьому відбуваються?

Ластівка, свекруха, внучка, Наталка, рибалка, жінка, мачуха, Лука, кішка, муха, іволга, Маринка, сорока.

Складні суфікси *-ичн-*, *-ічн-* (*-їчн-*) пишуться у прикметниках, утворених від слів іншомовного походження. При цьому після

кінцевого приголосного основи [д], [т], [з], [с], [ц], [ч], [ш], [ж], [р] вживається *-ичн-* (правило «дев'ятки»): *історичний, класичний, фізичний*. Після решти приголосних пишеться *-ічн-*: *географічний, органічний, академічний*.

305. Спишіть подані слова, вставляючи замість крапок пропущені літери. Поясніть написання суфіксів.

Археолог..*чний*, маг..*чний*, політ..*чний*, астроном..*чний*, вулкан..*чний*, хім..*чний*, мед..*чний*, біолог..*чний*, специф..*чний*, синтет..*чний*, економ..*чний*.

Суфікс *-уват-*, а після м'яких приголосних — *-юват-*, уживається в прикметниках на позначення незначного вияву якості, схильності до чогось: *круглуватий, синюватий, злодійкуватий*.

306. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. Порівняйте написання суфіксів в обох мовах. Поясніть правопис суфіксів в українській мові. Проведіть взаємоперевірку цього завдання.

Французский язык, яблоневый цвет, полевые цветы, речная рыба, полтавский говор, польский танец, красненький цветочек, темноватый цвет, историческое событие, овощное рагу, дождевой день, тоненькая паутинка, туристическая путёвка, городской парк.

307. Значення слів у дужках з'ясуйте за словником наприкінці підручника. Оберіть правильний варіант і запишіть речення.

1. На новому масиві, наче гриби, ростуть (жилі, житлові) будинки. 2. (Пожежні, пожежники) швидко гасили вогонь. 3. Я не люблю шумних (людяних, людних) вулиць. 4. Він добрий і дуже (людний, людяний).

людний

рос. людный

про місце, де перебуває багато народу: *Є у мене звичка — ходити по вулицях і тулитися до людних місць (Ю. Яновський).*

людяний

рос. человечный

доброзичливий, гуманний, чуйний: *Вона усміхалась людяною усмішкою, простягнувши до мене обидві руки (О. Досвітній).*

308. І. Спишіть текст, уставляючи прикметники з довідки в потрібній формі. Прочитайте.

Південь України — ... низовина та півострів Крим — ... своїми містами і курортами. Одне з ... — місто Одеса, засноване на березі ... моря в 1795 році. Кожен, хто бував в Одесі, не міг не відчутти ... привабливості міста. ... бульвар, ... каштани й ... акації, споруда ... театру опери й балету і самі одесити — шанувальники ... слова і ... господарі (З дит. енци. «Я пізнаю світ»).

Д о в і д к а: гостінні, Причорноморська, найвідоміше, Чорне, відомий, гостре, особлива, білі, Одеський, Приморський, широколісті.

ІІ. Розкажіть про визначні місця вашого міста (селища). Яку роль у розповіді відіграють прикметники?

§33 Докладний письмовий переказ тексту з описом природи

Зимова казка

309. І. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів *обважнілі*, *стрепенівся*, *неперевершеними*, *неприступні*, *захоплення*, *спостережливе*, *непосильна*, *розтиняли*. Прочитайте текст.

Вирвавшись із обіймів¹ гамірливого² міста, трамвай легко біг лісовим коридором до **Пущі-Водиці**.

Обабіч стояли замріяні ялинки, опатні сосни. Бились об шибки вагона обважнілі гілки, й тоді з них пурхали, поблискуючи, рої сніжинок.

У вагоні тиша. Люди повертаються з роботи.

«Ви тільки гляньте, наче казка!» — стрепенувся чийсь голос.

«І справді!» — спалахнули радістю десятки очей, мовби побачили таку красу **вперше**.

«А ялинки все-таки найкращі».

Стрункі зелені ялинки в білих пухнастих шубках здавалися **неперевершеними** красунями. Їх колюча зелень виділялась на білому тлі надзвичайно яскраво. Замріяні. Горді. **Неприступні**.

Кілька разів трамвай зупинявся, висаджував пасажирів і знову біг і біг далі.

висаджувати

Біле лісове царство

¹ Обійми — рос. объяття.

² Гамірливий — шумний, галасливий.

Зачаровані лісовою красою, яку відкрив для всіх той дзвінкий голос, люди ще довго чудувалися. Кожен по-своєму висловлював своє захоплення.

А спостережливе око вже відкривало щось нове.

«Дивіться, старі сосни навіть не гнутья, а в молоденьких верхівки надламані».

Не витримуючи ваги дорогих зимових шат, деякі **сосни-підлітки** схилилися аж до землі.

«Непосильна для них ноша».

«Так-так, так-так», — вистукували колеса. А рейки двома холодними лезами **розтинали** біле лісове царство на дві половини — ліву й праву (За І. Складанням).

р́ейка

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Яким видався зимовий пейзаж спостережливому пасажирові?

2. Що незвичного бачив (бачила) ти у зимовій природі?

III. Яка мета й основна думка висловлювання? Чи може бути друге речення третього абзацу заголовком до всього тексту? До якого типу і стилю мовлення належить текст? Знайдіть їх ознаки в тексті.

IV. Яку роль у тексті відіграє опис природи? З чого складається опис? Як він будується, що і в якій послідовності описується? В яких словах і за допомогою яких художніх засобів передається загальне враження від картини, як підкреслюється величність природи, як розкривається ставлення пасажирів до побаченого?

V. Знайдіть у тексті й випишіть синоніми до слів *дивуватися, захоплюватися, розрізати*. Поясніть правопис слів *легко, радістю, зупинявся, пасажирів, захоплення, схилилися, розтинали*; запам'ятайте написання виділених слів і слів у рамці.

Обґрунтуйте постановку розділових знаків у реченнях із прямою мовою.

VI. Визначте у тексті мікротеми і колективно складіть план переказу (складний).

VII. Перекажіть текст усно, а потім письмово за складеним планом.

310. I. Придивіться, як змінилося місто взимку. Поспостерігайте за ним уранці, вдень, увечері. Які барви привабили ваш зір у момент спостереження? Як освітлено предмети? Якими вони видаються здаля, зблизька, зліва, справа? Які взимку небо, земля, дерева, кущі, вулиці, будинки, річка (озеро)? Як поводяться звірі, птахи?

II. Щодня записуйте свої спостереження, добираючи найбільш вдалі слова та словосполучення. Користуйтеся поданою пам'яткою. Так поступово ви зберете матеріал для майбутнього твору за власними спостереженнями на одну з тем: «Якою я побачив (побачила) зиму вчора на прогулянці», «Як замерзала річка», «Зимові візерунки на морозній шибіці», «Снігопад», «Наш ліс (сквер, парк, садок) узимку», «Зима з балкона мого будинку».

Як збирати матеріал до твору за власними спостереженнями

1. Визначте тему й основну думку майбутнього твору.

2. Поспостерігайте, придивіться уважно до всього, про що писатимете, виділіть у ньому основне, найхарактерніше.

3. Запишіть стисло головне, добираючи найбільш виразні слова, словосполучення і вирази (в тому числі порівняння).

4. Матеріали спостережень оформіть у вигляді таблиці.

Листок	<i>березовий, мідний, жовтий, круглий, як золота монетка; кленовий, різблений, рожевий, мов світанкова зоря; із темними прожилками, багрянний, як вечірня заграва...</i>
--------	--

§34 Не з прикметниками

Світ чудовий, бо різноманітний

311. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення.

У малиннику мене застав дощ. Але він був не довгий і не холодний. Я побрів далі лісом.

Надвечір я дістався до невеликої са́мітньої лісничівки¹ над рікою. Сонце прорізало ліс жовтогарячим промінням і сховалось за обрій. Коли чорна пітьма затигла ліс, я розіклав вогонь. Вогнище вийшло не маленьке, а велике, високе.

Ясно-червоним полум'ям схоплювалися гілочки вільхи, темним вогнем горіла кора смерек. Коли я ворухив хвою, фонтани золотих іскор піднімалися з вогню, вихором крутилися серед них темно-червоні шматки кори.

*надвечір
жовтогарячий
втіха*

Я відчув тепло і втіху², як колись мій найдавніший предок. Для нього ліс був надійним домом, а вогонь — наймогутнішим товаришем, оборонцем від холоду й пітьми, джерелом життя (За М. Грушевським).

II. Про яку подію в житті розповідає автор? Назвіть мікротеми тексту і складіть до нього план. Перекажіть за планом розповідь від третьої особи, користуючись малюнком. Визначте роль прикметників у передачі авторської оцінки побаченого.

III. Доберіть синоніми до слів *дістався, побрів, схоплюватися (полум'ям)*.

IV. Пригадайте вивчене про написання *не* з прикметниками. Прочитайте виділені речення, назвіть у них прикметники та поясніть їх написання з *не*. Скористайтеся поданим теоретичним матеріалом.

¹ Лісничівка — діал. оселя лісника.

² Втіха — рос. удовольствие, наслаждение.

Не пишеться з прикметниками **разом**:

1) якщо прикметник без *не* не вживається: *невгамовний*¹, *незабутній*, *непроглядний*;

2) якщо *не* є префіксом: *небалакучий*, *невеселий*, *немалий*, *несміливий*.

Не з прикметниками пишеться **окремо**:

1) якщо *не* становить з прикметником одного поняття, а є лише запереченням (*не* є часткою): *Це був не великий острів, а вузький скелястий острівець* (Жуль Верн);

2) якщо прикметник є присудком і часткою *не* заперечується ознака, виражена цим словом: *Ця річка не широка* (заперечення).

О р ф о г р а м а

Не з прикметниками
нечуваний, неспокійний;
не малий, а великий

312 Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання *не* з прикметниками.

1. І хочеться всю землю обійняти, і йти шукать (не)чуваних пригод. 2. Червона печаль зірниць, і світанків краса (не)забуття. 3. Та хай ніколи смуток не поборе (не)стримної любові до життя (З тв. В. Симоненка). 4. Вирішив князь будувати (не)великі фортеці по всіх степових кордонах Русі (О. Ємченко). 5. Найбільше твоє чудо, Києве, — твої люди, відомі й (не)відомі твої жителі. 6. Ти подобаєшся мені своєю (не)спокійною вдачею (З тв. В. Земляка).

313. Прочитайте речення. До виділених слів доберіть з довідки синонімічні прикметники з часткою *не*. Поясніть написання *не* з прикметниками.

1. За півмилі від **маловідомої** землі був розташований вузький острівець. 2. Моряк докладно виклав йому **простий** план. 3. Спустилася **безпросвітна** пітьма. 4. **Безупинний** буревій гнав аеростат на шаленій швидкості (З тв. Жуля Верна). 5. У передранковому тумані серед лісів видніється **маленьке** село. 6. Гуси гордовито крокували до **близького** озера. 7. Вода збігала по бочці, лишала на дорозі **кривий** вологий слід (З тв. В. Земляка).

Д о в і д к а: (не)впинний, (не)складний, (не)відома, (не)велике, (не)проглядна, (не)далеке, (не)рівний.

314. Спишіть, розкриваючи дужки і групуючи прикметники у три стовпчики: а) без *не* не вживаються; б) можна замінити іншим словом; в) є протиставлення.

(Не)видимий; (не)тихий, а голосний; (не)зграбний; (не)сподіваний; (не)освічений; (не)відомий; (не)широкий, а вузький; (не)охайний; (не)дорогий, а дешевий; (не)переможний; (не)втомний; (не)задовільний; (не)солоний, а прісний.

¹ Невгамовний — рос. неугомонный.

315. Перекладіть речення українською мовою, розкриваючи дужки. Порівняйте написання *не* з прикметниками в українській та російській мовах.

1. (Не)ясные таинственные берега стояли во мгле. 2. (Не)высокая волна выскакивала на берег и бежала к нам (З тв. В. Короленка). 3. Вода в озере (не)прозрачна. 4. Ветер (не)резкий, но холодный. 5. (Не)привычного путешественника подавляют простор, грандиозные пространства. 6. С (не)удержимой силой потянет путешественника в этот чудесный край простора и охоты (З тв. І. Соколова-Микитова).

Таинственный — таємнічий. Привычный — звичний. Путешественник — мандрівник. Пространство — простір. Удерживать — стримувати. Охота — полювання.

316. Виберіть із дужок найдоречніше слово, запишіть відредаговані речення.

1. У Криму є багато (живописних, мальовничих) куточків. 2. (Живописна, мальовнича) техніка художника вирізняє його картини на виставках. 3. Бажаю вам (благополучної, щасливої) дороги. 4. Виноград має (лікувальні, лікарські) властивості. 5. Медсестра поспішала до (лікарської, лікувальної) дільниці. 6. У підлітка (музичні, музикальні) пальці. 7. Дівчина грає на кількох (музичних, музикальних) інструментах.

живописний

рос. живописный
стосується живопису, малярства: живописна (малярська) техніка, живописна школа, живописне зображення.

мальовничий

рос. живописный, красочный
гарний, красивий: мальовнича місцевість.

§35 Букви *н* і *nn* у прикметниках

Бережімо довкілля!

317. І. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте текст. Доберіть заголовок.

Ліси зникають, і головною причиною цього нерідко є діяльність людини.

Ще давні люди розуміли, що їхній добробут залежить від стану екологічних систем, у яких вони проживають: лісів, степів, водойм. У **корінних**¹ народів Півночі і Півдня досі збереглися тісні зв'язки з природою, її обожнювання.

Кожен народ має свої улюблені й шановані дерева. Східні слов'яни **священним** деревом вва-

добробут
екологічний

шанований
священний

¹ Корінний (народ) — населення, яке постійно проживає на певній території.

жали дуб, що уособлював силу і міць. Германці священною вважали ялину, а греки — кипарис.

У давнину особливе місце в народних природозахисних традиціях відводилося **заповідним** гаям. У них не дозволялося рубати дерева, ламати гілки, косити траву. Були такі дні, коли туди навіть заборонялося входити. Така заборона називалася **заповіданням**. Звідси й походить слово **заповідник** (З дит. енци. «Екологія»).

П. Як ставилися до природи давні люди? Звідки походить назва **заповідник**? Чи треба сьогодні охороняти природу? Чому?

ІІІ. Пригадайте, у яких прикметниках пишеться **-нн-**. Випишіть із тексту виділені слова, позначте у них суфікси. Користуючись поданим теоретичним матеріалом, поясніть написання цих слів.

Нн пишеться у прикметниках:

1) із суфіксом **-н-**, утворених від іменників з основою на **н-** (при збігові двох **н**): *кінь — кінний, ранок — ранній*;

2) із наголошеним суфіксом **-енн-**, що вказує на збільшену ознаку: *силénний, числénний*;

3) із наголошеними суфіксами **-енн-**, **-анн(-янн-)** зі значенням можливості або неможливості дії: *непримирénний, нескінчénний, несказáнний, незрівнянний* та в прикметниках *старáнний, свящénний*.

Н пишеться:

1) якщо немає збігу: *хліб — хлібний, риба — рибний, кімната — кімнатний*;

2) у прикметниках, утворених від основ іменників за допомогою суфіксів **-ан(-ян-)**; **-ин(-ін-)**: *віск — вощаний, глина — глиняний, бджола — бджолиний, соловей — солов'їний*.

Орфограма
Букви **н, нн** у прикметниках
*чесний, рослинний,
скляний, неказáнний*

318. Утворіть від поданих слів прикметники за допомогою суфіксів **-н-**, **-ян-**, **-енн-**. Запишіть їх. Поясніть уживання **н** і **нн**.

З р а з о к. *Лимон — лимонний; дерево — дерев'яний; страшний — страшénний.*

1. Осінь, телефон, закон, оборона, район, сон, машина, старовина.
2. Глина, лід, скло, солома, повітря, весна, вода.
3. Здоровий, високий, глибокий, широкий, число, сила.

319. Замініть у словосполученнях іменники прикметниками. Позначте суфікси у прикметниках.

З р а з о к. *Посуд із порцеляни — порцеляновий посуд.*

Простір без повітря; ніч без сну; капа з гречки; борошно з жита; двері з дерева; дім із цегли; бочка без дна; вулиця без людей; кисіль із молока; костюм із шерсті; комір із хутра; хліб з ячменю; солдатик з олова.

320. Спишіть речення, вставляючи пропущені суфікси у прикметниках. Поясніть їх правопис.

1. Ран..юю весною у світлому сосновому лісі чарівною здається пухнаста блакитна квітка сон. 2. Влітку ця рослина непомітна серед числен..их лісових трав. 3. Після танення льодовика спершу зацвіли півден..і степові рослини (3 дит. енци. «Я пізнаю світ»). 4. Проїхала машина район..ого начальника. 5. А ластівки все несуть і несуть свої остан..і цеглинки до гнізда. 6. Дівчина принесла з поля стиглого ячмін..ого снопа. 7. Ніна була вражена тим незмін..им порядком, який панував у лікарні (3 тв. В. Земляка).

321. Запишіть словосполучення, утворивши від слів у дужках прикметники. Поясніть написання *н* і *nn* у них. Назвіть слова, в яких відбулося чергування звуків.

(Що, день) турботи; (при, кордон) застава; (картина) галерея; (не, вина) людина; (при, садиба) ділянка; (без, дім) пес; (без, хмари) небо; (при, дорога) кав'ярня; (туман) день; (сіль) вода; (між, планета) подорож.

322. Прочитайте текст. У чому головна причина загибелі дерев? Які наслідки це має для довкілля? Випишіть виділені прикметники, позначте у них суфікси, поясніть написання.

Брудне повітря завдає шкоди лісам. Особливо від цього страждають **хвойні** ліси, оскільки вони менш стійкі, ніж **лістяні**. У багатьох країнах світу гинуть досі **високопродуктивні** ліси. І в цьому **винні** не лише хвороби чи шкідники. Головна причина загибелі лісів — забруднення повітря і випадання **кислотних** дощів. Кислотні дощі знесилюють, руйнують дерева. Окрім того, страждають і гинуть **численні** тварини і рослини, які населяють ліси (3 дит. енци. «Екологія»).

323. Розгляньте малюнок. Складіть діалог між хлопчиками. Вживайте прикметники, які вказують на збільшену ознаку, на неможливість дії.

324. Замініть виділені слова прикметниками з довідки. Запишіть словосполучення, зачитайте їх, правильно наголошуючи прикметники. Поясніть написання *и* і *ни* у прикметниках.

1. Народ, який не можна здолати. 2. Людина, яку не можна вблагати. 3. Комахи, чисельність яких мала. 4. Краса, яку ні з чим не можна порівняти. 5. Мрії, які не здійсняться. 6. Задум, який уже здійснили. 7. Людина, яка не мириться ні з чим.

Д о в і д к а: невблага..ий, нечисле..ий, здійсне..ий, нездійсне..ий, нездола..ий, незрівня..ий, непримире..ий.

325. Перекладіть текст українською мовою. Порівняйте написання виділених прикметників в обох мовах. Запишіть перекладений текст.

Постепенно я привык к раннему подъёму и уже не мог проспать восход солнца. Теперь пишу всегда рано, когда весь животный и растительный мир пробуждается. Мне нужно было найти в природе что-то особенное. Хозяйство моё было большое, тропы бесчисленные. В лесах, степях, горах разные ценные животные. Мы хозяйева нашей природы, и она для нас кладовая солнца с драгоценными сокровищами жизни (За М. Пришвіним).

Постепенно — поступово. Привыкнуть — звикнути. Тропа — стежка. Драгоценный — дорогий. Кладовая — комора.

§36 Написання складних прикметників

Сторінками улюблених книжок

326. I. Прослухайте текст. Пригадайте, з якої казки цей уривок. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте текст. Доберіть заголовок.

Вийшовши з печери, Знайко та його супутники побачили над собою чорне, бездонне небо з міріадами¹ зірок і велетенським світлим диском яскраво-білого кольору. То й була наша Земля. Цього разу вона скидалася не на півмісяць, а на повне коло, бо Сонце освітлювало її не бічним, а прямим промінням.

Поверхня Місяця і гори мали червонястий колір: від яскраво-вишневого до пурпурового або темно-багряного. Все, що лишалося у тіні, навіть дрібненькі тріщинки під ногами, світилося мерехтливим² смарагдовим³ зеленим кольором. Це пояснювалося тим, що поверхня місячних порід мала властивість світитися під впливом невидимих космічних променів.

Куди б космонавти не глянули, вони бачили немов боротьбу двох кольорів: червоного й зеленого. І тільки ракета, що виднілася вдалині, світилась ясно-блакитним кольором, ніби шматочок весняного неба (За М. Носовим).

¹ Міріади — незліченна кількість.

² Мерехтливий — рос. мерцающий.

³ Смарагдовий — рос. изумрудный.

II. Де знаходяться мандрівники? Як вони там опинилися? Наведіть приклади з тексту, що вказують на належність твору до казок.

III. Що описує автор? Яку роль у цьому описі відіграють прикметники із значенням кольору, його відтінків? Які з них складаються з двох основ? Як пишуться такі слова?

Правила написання складних прикметників в українській мові ті самі, що й у російській. Більшість із них пишуться разом, лише деякі — через дефіс.

Разом пишуться складні прикметники:

① утворені від складних іменників, що пишуться **разом**: *лісо-степовий (лісостеп), самохідний (самохід), чорноземний (чорнозем)*;

② утворені від залежних одне від одного слів, між якими **не можна поставити сполучник і**: *легкоатлетичний, правобережний, важкодоступний, чотирирічний*.

Через дефіс пишуться складні прикметники:

① утворені від слів, які не залежать одне від одного; між ними можна поставити сполучник **і, (й)**: *українсько-російський словник (український і російський)*;

② утворені від складних іменників, що пишуться **через дефіс**: *віце-прем'єрський (віце-прем'єр)*;

③ які означають **якість із додатковим відтінком та відтінки кольорів**: *світло-зелений, кисло-солодкий, молочно-білий, але: жовтогарячий, червоногарячий (окремі кольори)*;

④ першим компонентом яких є **числівник, написаний цифрою**: *50-річний, 18-поверховий*.

Орфограма

Написання складних прикметників разом і через дефіс
правобережний, червоно-зелений

327. Прочитайте речення. Назвіть складні прикметники та поясніть їх правопис.

1. Північно-західний вітер виявився набагато дужчим, ніж сподівалися. 2. Служник Наб вийшов на сушу під високою прямо-вісною скелею. 3. Із вуст моряка зірвалося кілька малозрозумілих слів. 4. Кишені інженера були напівпорожні. 5. Багатоденне голодування втомило супутників (*З тв. Жуля Верна*). 6. Як і звичайна морська вода, поверхня Місяця була зеленувато-блакитною. 7. За пагорбами громадились яскраво-червоні гори. 8. Праворуч, неподалік від мандрівників, були такі ж вогненно-червоні гори. 9. Недалеко виднілася гігантська конусоподібна гора (*З тв. М. Носова*).

328. Утворіть складні прикметники, знімаючи скісну риску. Поясніть їх правопис. Складіть і запишіть з утвореними прикметниками 4 речення.

Зелено-/окий, трамвайно-/тролейбусний, вагоно-/ремонтний, багато-/обіцяючий, фізико-/математичний, яскраво-/червоний, дав-

ньо/український, лісо/степовий, світло/рожевий, 12/річний, дво/літровий, гіркувато/солоний, високо/освічений.

- 329.** І. Прочитайте текст. Перекладіть його українською мовою. Доберіть заголовок. Порівняйте правопис виділених слів у російській і українській мовах (усно).

Мы в весеннем лесу. Зорко оглядываюсь по сторонам и замечаю что-то розовато-синее. Бегу посмотреть. Это распустился цветок медуницы. На толстом стебле красуются отдельные цветочки. Верхние из них нежно-розовые, а те, что пониже, — лиловые.

Уже вечереет. Солнце будто висит над дальним лесом. Оно такое огромное, красноватое. А вот прямо на нём появилось серебристо-серое облако (За Г. Скребицьким).

Зорко — пі́льно. Замечать — поміча́ти. Розоватый — рожевува́тий. Медуница — меду́нка. Лиловый — бузко́вий. Будто — ні́бито. Серебристый — срібля́стий.

ІІ. До якого типу мовлення належить текст? Визначте роль прикметників у ньому. Порівняйте вимову й написання складних прикметників у російській та українській мовах.

- 330.** До поданих у лівому стовпчику слів доберіть потрібні слова з правого, утворіть складні прикметники. Прочитайте словосполучення, поясніть правопис.

4
3
6
1-
3-
3-
3-
7

кілька
навколо
два
російський
кислий
лівий
світлий
військовий
три

український (словник)
солодкий (яблуко)
земний (простір)
разовий (нагадування)
зелений (листя)
літровий (банка)
поверховий (будинок)
бережний (Україна)
морський (флот)

- 331.** Поділіться з вашим однокласником враженнями про прочитану книгу. Доведіть, що цю книгу варто прочитати. Поясніть, чим вас захопив головний персонаж; опишіть його одяг, характер, поведінку. Використовуйте в описі складні прикметники.

- 332.** Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання утворених складних прикметників.

1. Я побачив (срібний, чорний) оченята ластівок. 2. Горобець лишався у затишному ластів'ячому гнізді, непереможний і (сам, впевнений) (З тв. В. Земляка). 3. Зводилися до неба фортеці, у них осідали древліани, кривичі, в'ятичі, угличі — мужні сини всіх (давній, руський) племен. 4. Після Володимира київський (великий, княжий) престол зайняв його син Святополк (З тв. М. Слабошпицького). 5. Ще скубуть на луках пізню отаву (буйна, грива) коні (М. Пригара).

333. I. Прочитайте текст, добираючи замість пропусків слова. Визначте тип і стиль мовлення. Що втрачає текст без прикметників?

ПІВЕНЬ

Півень був такий ... і ... .

На шиї ... намисто. Спина ..., на ній ... .. цяточки, а в ... хвості ..., ... пір'я. Тримався він гордо.

Він був ..., як справжній гвардієць. На вулиці робив пару ... кроків назустріч противникові. Якщо той не тікав, півень стрімко нападав на нього. При цьому парасолькою розчепірював¹ ... пір'я, низько нахилив голову. Його ... хвіст тягнувся по землі, як плащ (За Є. Носовим).

Д о в і д к а: гарний, сміливий, сіра, вогняне, дрібні, білі, пишний, довге, серпоподібне, синьо-чорне, повільні, довгий, мідно-червоне.

II. Запишіть відновлений текст. Поясніть правопис складних прикметників.

§37 Написання прізвищ прикметникової форми

Видатні діячі культури

334. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте текст. Визначте його тему, доберіть заголовок.

Видатний український історик Дмитро Іванович Яворницький присвятив своє життя вивченню пам'яток минулого, збиранню народних пісень і переказів.

Учений товаришував із відомими художниками, акторами: Іллею Рєпіним, Іваном Шишкіним, Миколою Садовським, Марією Заньковецькою.

Якось у вагоні поїзда Яворницький зустрівся з видатним російським письменником Львом Миколайовичем Толстим. Між ними зав'язалася розмова. Дмитро Іванович із боєм говорив про те, що українським дітям забороняють навчатися рідною мовою. Толстой зазначив: «Я дуже люблю народну українську мову, звучну, барвисту й таку м'яку. У ній стільки ніжних, сердечних, поетичних слів: *ясочко, зіронько, квітонько, серденько*», — і прочитав напам'ять поему Шевченка «Наймичка». Яворницький ще раз переконався, що Лев Толстой — не лише талановита, а й доброзичлива, щира людина (За І. Шаповалом).

II. Чому присвятив своє життя Д. І. Яворницький? Яка розмова відбулася між ним і російським письменником Л. М. Толстим? За допомогою яких прикметників Л. М. Толстой висловлює своє ставлення до української мови?

III. Випишіть із тексту прізвища видатних особистостей, перекладіть їх російською мовою. Позначте суфікси у прізвищах. Що свідчить про

¹ Р о з ч е п і р ю в а т и — рос. растопыривать.

їх прикметникову форму? Зачитайте прізвища, порівняйте їх написання і вимову в українській та російській мовах. Під час роботи користуйтеся теоретичним матеріалом, поданим нижче.

- 335.** Прочитайте російські прізвища російською та українською мовами. Назвіть спільне й відмінне у їх написанні.

Александров — Александров, Евдокимов — Євдокимов, Вересаев — Вересаєв, Алексеев — Алексєєв, Лесков — Лєсков, Бугаєв — Бугайов, Королєв — Корольов, Артёмов — Артемов, Грачёв — Грачов, Мичурин — Мічурін, Измаилов — Ізмаїлов, Гуцин — Гуцин, Борисов — Борисов, Привалов — Привалов, Рыбаков — Рибаків, Маяковский — Маяковський, Полевой — Полевой.

Українські прізвища прикметникової форми передаються на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Березівський, Ковалів, Яворівський*.

Треба запам'ятати найголовніші правила правопису російських прізвищ українською мовою.

У російських прізвищах прикметникової форми літера *е* в українській мові передається:

а) літерою *е* після приголосних, а також у суфіксах після *ж, ч, ш, щ, ц*: *Бестужев, Державін, Кузнецов, Муromцев*;

б) літерою *є*: на позначення звукосполучення [йє]: *Єгоров, Гуляев, Ісаєв, Достоевський, Аляб'єв, Афанасьєв*; після приголосних (за винятком шиплячих, [р] і [ц]) у суфіксах *-єв, -єєв*: *Медведев, Гордєєв*; коли російському *е* кореня в українських твірних основах відповідає *і*: *Зєрєв (звір), Твердохлєбов (хліб)*.

- 336.** Запишіть російські прізвища українською мовою, прочитайте, правильно вимовляючи їх. Звертайтеся до теоретичного матеріалу параграфа.

Озеров, Тургенев, Федін, Ершов, Ельський, Жухарев, Вересаєв, Сергєєв, Лєсков, Усвятцев, Андрєєв.

Літера є в російських прізвищах передається:

а) сполученням літер *йю*, якщо *є* позначає [йю]: *Йолкін, Воробіюва*;

б) літерами *ьо* в середині слова, якщо *є* позначає м'якість попереднього приголосного: *Новосьолов, Тьоркін* (але в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен пишеться *е*: *Семенов, Федоров*);

в) літерою *о* (після *ч, щ*): *Лихачов, Хрущов*.

- 337.** Запишіть російські прізвища українською мовою. Поясніть їх написання.

Бугаєв, Потємкін, Герасєв, Королєв, Грачёв, Пугачєв.

Літера и в російських прізвищах передається:

а) літерою *і* на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і [ц]): *Ігнатов, Гагарін*;

б) літерою *ї* після голосного й при роздільній вимові після приголосних (після *ь* та апострофа): *Воїнов, Іл'їн, Гур'їн*;

в) літерою *и* після шиплячих, а також у прізвищах, утворених від спільних для обох мов коренів: *Гаршин, Щиглов; Виноградов*,

Данилов (але: Нікітін, Ніколаєв, вихідними для них є імена, відмінні від українських).

338. Запишіть подані прізвища українською мовою. Поясніть, як передається в українській мові російська літера *и*.

Иванов, Исаев, Пушкин, Захарьин, Измаилов, Гуцин, Шишкин, Смирнов.

Літера *ы* в російських прізвищах передається літерою *и*: Рибаків, Чернишов.

Орфограма

Літери *е, є; йо, ъо, е, о; и, і, ї*
в російських прізвищах

Кузнецов, Єлісєєв, Бугайов,
Алфьоров, Грачов, Смирнов, Філіппов

339. І. Запишіть російські прізвища українською мовою, прочитайте, правильно вимовляючи їх. Поясніть написання, користуючись теоретичним матеріалом параграфа.

Голицын, Мышкин, Птицын, Цыганков, Крутых, Седых.

ІІ. Запишіть українською мовою своє прізвище та 3—4 прізвища ваших знайомих. Звертайтеся до теоретичного матеріалу параграфа.

340. Прочитайте текст, правильно вимовляючи прізвища. Порівняйте їх вимову і написання в українській та російській мовах, назвіть спільне й відмінне.

1. У Москві Дмитро Яворницький відвідував літературний гурток. Там учений познайомився з Антоном Чеховим, Олександром Купріним, Валентином Вересаєвим (*І. Шаповал*). 2. Талановиті українські композитори Максим Березовський і Дмитро Бортнянський народились у Глухові (*М. Слабошпицький*). 3. Професор Ізюмський щось зосереджено креслив. 5. Богдан Колосовський приєднався до групи розвідників. 6. Богдан упізнав Лагутіна (*З тв. О. Гончара*).

Суфікси слов'янських прізвищ *-ск(ий), -цк(ий)* передаються українською мовою відповідно через *-ськ(ий), -цьк(ий)*: *Броневський, Островський, Городецький*. Так само з м'яким знаком пишуться російські прізвища на *-ск(ой), -цк(ой)*: *Луговської, Трубецької*.

341. Запишіть російські прізвища українською мовою. Звертайтеся до теоретичного матеріалу, поданого після вправи.

Зразок. *Помяловский — Пом'яловський.*

Арефьев, Соловьёв, Григорьев, Лукьянов, Ульянов, Коньков, Ананьин.

У російських прізвищах в українській мові після губних та [р] перед *я, ю, є, ї* пишеться апостроф: *Аляб'єв, Водоп'янов, Захар'їн, В'яземський*. Апостроф не пишеться перед *йо*: *Воробіов*.

М'який знак пишеться в російських прізвищах після м'яких приголосних, які позначаються буквами *д, т, з, с, ц, л, н*:

а) перед *я, ю, є, ї*: *Дьяконов, Ільюшин*;

б) перед приголосними: *Вольнов*.

- 342.** Складіть і запишіть невелику розповідь про свого улюбленого письменника (художника, композитора, співака, актора). Поясніть написання прізвищ, які ви використовуєте.

§38 Вибіркове читання і переказ тексту наукового стилю

Іван Франко

Уявіть, що вас попросили підготувати повідомлення про дитячі роки улюбленого письменника. Бібліотекар порадила прочитати його біографію, спогади сучасників, статті у журналі та підручнику. З кожного такого джерела інформації ви повинні вибрати конкретний матеріал саме про дитинство письменника, проаналізувати, систематизувати і скласти зв'язну розповідь, яка зацікавила б слухачів.

Тож навчимося готувати виступ на основі вибіркового переказу.

- 343.** І. Прочитайте текст «ланцюжком», з'ясовуючи значення незнайомих слів. Визначте його тему й основну думку, тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок до тексту.

27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичях у сім'ї відомого на всю округу коваля Якова народився ясноокий хлопчик Іван.

Іванко ріс розумною, допитливою дитиною. Хлопчик був роботящим, товариським. Він любив природу прикарпатського краю. Малий Івась часто дивувався своєю надзвичайною кмітливістю. Батько помітив талант у дитини і віддав шестилітнього Іванка до школи в сусіднє село. Малий школяр так рвався до науки, що якось, не дочекавшись, поки швець полагодить йому чобітки, босоніж побіг до школи. До навчання був такий здібний і охочий, що вже за перші десять днів навчився читати по-українськи, потім читати і писати трьома мовами: українською, польською та німецькою.

Віщепені панські синки і пихаті¹ вчителі всіляко глузували з його полотняного одягу, великих батькових чобіт. Але незабаром змушені були визнати, що Франко — найздібніший учень у школі. Початкову школу Іван закінчив блискуче. А йому йшов тільки восьмий рік.

Навчання хлопець продовжує в місті Дрогобичі. Товариші Івана Франка по гімназії згадували, що він був найкращим учнем, мав веселу вдачу², був приязний до людей, неговіркий, скромний і до

¹ Пихатий — рос. чванливий.

² Вдача — характер.

книжки охочий. Наука давалась йому легко, і він залюбки допомагав товаришам.

Серед однолітків вирізнявся **умінням** вести розмову, тим, що все міг робити надзвичайно швидко: швидко писав, читав, миттєво орієнтувався в різних ситуаціях. Пам'ять мав надзвичайну. Увесь Шевченків «Кобзар» він вивчив напам'ять.

Уже в **нижчій** гімназії Франко почав складати вірші та писати оповідання, а у **вищій** — поеми та п'єси. Домашні завдання часто виконував віршами. Писав трьома мовами — українською, польською, **німецькою**. У гімназії він ще більше полюбив книги і став великим **книголюбом** на все життя.

Іван Франко володів багатьма іноземними мовами. Особливо любив **слов'янські**. Але українська з-поміж них — «це мова мого серця», — говорив Франко. Він переклав українською мовою твори багатьох відомих зарубіжних письменників.

Іван Франко дуже любив дітей. Мав трьох синів і донечку, добре розумів дитячу душу. Це видно з його творів для дітей.

Іван Франко мав гарну вдачу. Любив співати. Майже завжди носив вишивану сорочку.

З великою **ніжністю** ставився до пташок і звірят. На дозвіллі Іван Франко любив рибалити і збирати гриби (*За кн. «Іван Франко у спогадах сучасників» та ін.*).

II. Про які цікаві факти з життя Івана Франка йдеться у тексті? Який з-поміж них видався вам найцікавішим і чому? Що нового про письменника ви дізналися з тексту, а що було вам відомо раніше?

III. У якій частині тексту йдеться про дитинство Івана Франка? Яку частку в цьому матеріалі займає інформація про шкільні роки письменника? Як ви її виокремили?

IV. Підготуйтеся розповідати про дитинство Івана Франка. Перечитайте вибірково відповідні місця з тексту (перед цим колективно сформулюйте запитання, на які ви хотіли б одержати відповідь під час читання).

V. Чи досягли ви мети читання? Чи на всі запитання знайшли відповідь у тексті? Що потребує повторного читання?

VI. На основі матеріалу з різних джерел зробіть відповідні виписки. Складіть план і підготуйте письмове повідомлення на тему «Шкільні роки Івана Франка». Скористайтеся пам'яткою.

Як працювати над вибіркоvim переказом

1. Прочитайте текст, з якого потрібно вибрати матеріал на певну тему; з'ясуйте значення незнайомих слів.

2. Визначте тему й основну думку цього тексту.

3. Вдумайтесь у тему переказу, визначте її межі.

4. Перечитайте уважно текст, виберіть тільки той матеріал, який стосується теми переказу і необхідний для її розкриття. Зробіть необхідні виписки, закладки.

5. Визначте основну думку переказу (вона може збігатися з основною думкою вихідного тексту).

6. Продумайте композицію переказу, визначте основний і допоміжні типи мовлення.

7. Виберіть стиль мовлення і дотримуйтеся його.

8. Складіть план (послідовність запитань у вихідному тексті та в переказі може не збігатися).

9. Продумайте, як краще зв'язати смислові частини вибіркового переказу; які слова, звороти, речення для цього використати.

10. Напишіть переказ на чернетці; після перевірки і виправлень перепишіть начисто.

344. На основі тексту вправи 343 підготуйте письмове повідомлення на одну з тем: «Іван Франко — учень початкової школи», «Іван Франко — гімназист», «Мови в житті Івана Франка». Можете використати поради бібліотекаря, додаткову інформацію з доступних вам джерел. Скористайтесь поданою пам'яткою.

§39 Узагальнення й систематизація вивченого про прикметник

Твій дім, твоя родина

345. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте текст. Визначте основну думку, доберіть заголовок.

Берегі́ня¹, обері́ги² — наші давні родинні символи. Їхнє коріння сягає глибини століть. Виряджаючи чоловіків та синів у нелегкі походи, матері, дружини й кохані дарували їм на пам'ять хусточки, рушники з оберегами... берегі́ня

Мамина пісня, батькова хата, дідусева казка, бабусина вишиванка, портрет найдорожчої людини на стіні — це наша родовідна пам'ять, дорогоцінні символи, наша історія.

Я відвідав хату мого дитинства. Ясенівий стіл, що вимаїстрував батько. На столі доморобна скатертина. Зі стін дивляться добрими очима мамині рушники. Яке то велике щастя, що є іще батькова хата. У ній були радощі й жалі, пахло сіном, хлібом. І згадалися мамині слова: «Все це, сину, і є Берегі́ня» (За В. Скуратівським). ві́маїструвати

II. Для чого слугували обереги у давнину? Що називає автор своєю Берегінею? Чи є у вашій сім'ї талісман, обріг, який передається від покоління до покоління?

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Назвіть кілька прикметників у тексті, поясніть, за якими ознаками ви їх розпізнали.

2. На які розряди за значенням поділяються прикметники? Випишіть із тексту прикметники, розподіляючи їх за розрядами.

3. Провідмінійте словосполучення *давні символи*, *батькова хата*. Від чого залежить відмінок прикметника у наведених словосполученнях?

¹ Берегі́ня — охоронниця дому, сім'ї, родини (образно).

² Обері́г — предмет, що нібито має чудодійну здатність оберігати його власника від усіляких бід; амулет, талісман.

4. Які способи творення прикметників ви знаєте? Наведіть приклади з тексту.

5. Які ступені порівняння мають прикметники? Наведіть приклад із тексту, поясніть творення прикметника найвищого ступеня. Визначте роль прикметників у тексті.

6. Назвіть у тексті прикметники з орфограмами «Не з прикметниками», «Букви *н, nn* у прикметниках». Поясніть їх правопис.

7. Чи є у тексті складні прикметники? Назвіть їх і поясніть написання. Наведіть свої приклади.

8. Якими членами речення можуть бути прикметники? Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення.

- 346.** Прочитайте текст. Якими почуттями перейняті спогади автора про діда? Визначте роль прикметників у розповіді. Випишіть їх, групуючи за розрядами.

Звали нашого діда Семеном. Він був високий і худий, і чоло в нього було високе. Хвилясте довге волосся було сиве, а борода — біла. Любив дід гарну бесіду й добре слово. Часом ми наловимо риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв: «Хіба це риба! От колись була риба...» І тут дідова розповідь заводила нас у казковий світ старовини. Ми переставали дихати, слухали, поки не засинали в запашному сніні під дубами, над зачарованою річкою Десною (За О. Довженком).

- 347.** Прочитайте прислів'я. Яку роль у них виконують прикметники? Назвіть ті, які вжито в переносному значенні. Випишіть прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння поясніть їх творення.

1. Найдорожчий скарб — у родині лад. 2. Батьківська доброта висока, як гора; материнська любов глибока, як море. 3. Найсмачніший хліб у рідному домі. 4. Добре ім'я — найкраща спадщина. 5. Бідна та родина, в якій жодної порядної людини. 6. Діти в домі дорожчі від гробшей. 7. Рідна земля — мов колиска золоті.

- 348.** Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання *не* з прикметниками.

1. Ти подобаєшся мені своєю (не)спокійною вдачею. 2. Пішли дощі, і в'яз повернув собі (не)давню красу і силу, зазеленів. 3. Тільки б не спіткнувся мій шалений, (не)самовитий кінь! (З *тв. В. Земляка*). 4. (Не)видимі качки прошуміли крилами над головою. 5. Тим часом (не)знайомий човен зник за прибережними скелями (З *тв. В. Нестайка*).

- 349.** Спишіть речення, вставляючи замість крапок *н* чи *nn*. Поясніть правопис прикметників.

1. Чиясь здорова...а рука схопила Яву за вухо (В. Нестайко). 2. Виснажені супутники з оста...іх сил уперто простували вперед. 3. Знадвору долинув моното...ий шум прибою. 4. Наб вийшов на сушу під високою граніт...ою скелею. 5. Острів здавався родючим і гостим. 6. З півде...ого сходу на узбережжя налітав урага...ий вітер (З *тв. Жуля Верна*).

Числівники знають усе: і скільки тобі років, і який у тебе зріст, як ти вчишся, скільки в тебе друзів, яка наша країна вишир і вздовж, скільки кілометрів до Марса... Упродовж дня ви не раз зустрічаєтеся з числівниками — словами, що означають кількість. Збираючись до школи, ви час від часу поглядаєте на годинник. Знаєте, коли почнеться і коли закінчиться урок. Годинник підкаже вам, коли буде улюблена радіо- чи телепередача... Пригадайте, де і коли стають вам у пригоді числівники, і продовжіть думку.

Чому вивчення числівника є настільки важливим?

§40 Числівник як частина мови. Числівники кількісні й порядкові

Дива тваринного світу

350. I. Прослухайте початок тексту і висловіть припущення, кому дісталися перші три місця на шкалі розумового розвитку. Обґрунтуйте свою думку.

ВЧИНОК, ГІДНИЙ ПОВАГИ

Можна наводити **бездіч** прикладів розумної поведінки тварин. Про один такий **неймовірний** випадок розповів зоолог Дік Рекассель.

Спекотного полудня прийшов на водопій табун антилоп. Одну з них схопив крокодил. Хвилина — і настав би трагічний кінець, коли б не бегемот, який мирно дрімав у воді. «Із **сердитим попірхуванням** він кинувся до місця нерівного поєдинку, **здіймаючи** хвилі, — розповідає Рекассель. — Крокодил, звичайно ж, не став чекати зіткнення з таким грізним супротивником і сховався в **каламутній** глибині.

каламутний

А потім сталося несподіване. Бегемот відштовхнувся поранену антилопу подалі від води і... почав зализувати їй рани». Надзвичайно **рідкісний** випадок у **тваринному** світі — справжній вияв¹ **милосердя**, причому до представника зовсім іншого виду!

За шкалою розумового розвитку, яку запропонував **швейцарський** зоолог А. Портман, перше місце посідає...

посідати місце

II. Прослухайте продовження тексту і зробіть висновок, чи справдилися ваші припущення.

...людина (214 балів), друге — дельфін (195 балів), третє — слон (150 балів), четверте — мавпа (63 бали). Далі йдуть зебра (42 бали),

¹ В і я в — рос. проявление.

жирафа (38 балів), лисиця (28 балів). **Найтупішим** виявився бегемот, який набрав лише 18 балів. І ось на що виявився здатним¹ цей «тупий» звір! (За В. Мезенцевим).

III. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення.

IV. Що вразило вас у розповіді зоолога Діка Рекасселя?

Які зміни ви внесли б до шкали розумового розвитку Портмана після прочитання тексту?

V. Складіть і запишіть два запитання до другої частини тексту. Наведіть власні приклади розумної поведінки тварин.

VI. Зверніть увагу на слова, що означають кількість. До якої частини мови вони належать? Чи можна цифри записати словами? Яка інформація залишилася б недоступною для вас, якби у тексті не було числівників? Зробіть висновок про роль числівників у мові.

♦ **Числівником** (рос. іменем числительным) називається частина мови, яка означає число, кількість предметів, їх порядок при лічбі і відповідає на питання **с к і л ь к и ? к о т р и й ?** Наприклад: *п'ять гривень, другий урок*.

351. I. Прослухайте, потім прочитайте. Значення незнайомих слів з'ясуйте за словничком наприкінці підручника. Поясніть уживання апострофа.

П'ятикімнатна, п'ятиденка, п'ятибальний, вп'яте, п'ятачок, п'ять, п'ятилітній, п'ятеро, п'ятірня, п'ятипелюсткова, п'ятикласник, п'ятилітрове, п'ятак, п'ятірка, п'ятигровнева, п'ятиборець, п'ятихвилинка, п'ятиповерховий.

II. Поставте питання до кожного зі слів. Які з них є числівниками? За якими ознаками ви це визначили?

352. Знайдіть у тексті «Вчинок, гідний поваги» числівники, які відповідають на питання **с к і л ь к и ?**, і випишіть їх разом з іменниками, з якими вони поєднуються. Визначте відмінок числівників.

♦ **Числівники**, які означають число або кількість предметів і відповідають на питання **с к і л ь к и ?**, називаються **кількісними** (рос. количественными): *три автомобілі, один олівець, десять цукерок, шістдесят секунд, триста грамів*.

♦ **Кількісні числівники** не мають роду і числа, проте змінюються за відмінками: *трьома автомобілями, одного олівця, десятьма цукерками, шістдесятьом учням, трьохсот грамів*.

353. Випишіть із тексту «Вчинок, гідний поваги» числівники, які відповідають на питання **к о т р и й ?**, разом з іменниками, до яких вони відносяться. Визначте рід, число і відмінок числівників. Яку частину мови вони нагадують?

♦ **Числівники**, які означають порядок предметів при лічбі й відповідають на питання **к о т р и й ?**, називаються **порядковими** (рос. порядковыми): *перше вересня, другий поверх, тринадцятий кілометр, тисяча дев'ятсот дев'яносто шостий рік*.

¹ З д а т н и й (на щось) — рос. способный (на что-либо).

- ◇ **Порядкові числівники змінюються** за родами, числами й відмінками, узгоджуючись з іменниками, як і **прикметники**: *шостий вагон, шоста година, шосте вікно, шостими класами.*

354. Від кількісних числівників утворіть і запишіть порядкові.

Сім, дванадцять, тридцять вісім, двісті п'ятнадцять, сімсот шістдесят два, тисяча дев'яťсот сімдесят один.

355. Складіть і запишіть речення зі словом *перший* у значенні «найкращий з-поміж усіх».

Якими членами речення можуть бути числівники?

◇ Числівники можуть бути різними членами речення: Четверо обідали за столом. Тричі по три — дев'ять. Ми сіли у перший вагон. Поділіть шістнадцять на чотири.

◇ Числівники, які позначають кількість, у поєднанні з іменниками є **одним членом речення**: Дві хмаринки небом бігли (Г. Чубач). Уроки починаються о дев'ятій годині.

356. I. Прочитайте прислів'я і загадки. Як ви розумієте зміст прислів'їв? Відгадайте загадки.

1. Одна ластівка не робить весни. 2. Два хитрих мудрого не переважать. 3. У сімох няньок дитина без носа. 4. Сімсот соколят на одній подушці сплять. 5. Один біжить, другий лежить, третій кланяється. 6. Один баранець пасе тисячі овець.

II. Спишіть, підкресліть числівники як члени речення. Визначте, які з них кількісні, а які — порядкові.

357. Замініть подані слова відповідними фразеологізмами з довідки. Числівники підкресліть, визначте усно їх групи за значенням.

Зразок. Дружно — в один голос.

Швидко. Дуже добре. Поруч. Нудно. Тяжко.

Довідка: у чотирьох стінах; як свої п'ять пальців; до сьомого поту; одна нога тут, а друга там; за два кроки.

358. Знайдіть помилки у вживанні числівників. Запишіть виправлені речення, поясніть свої дії.

1. Леонід Каденюк — перший піонер незалежної України у космосі. 2. Сьогодні двадцять восьмого лютого. 3. Ми привітали маму зі святом восьмим березня.

359. I. Прочитайте, значення незнайомих слів з'ясуйте за словником наприкінці підручника. До поданих слів доберіть слова з довідки на с. 132 і запишіть за зразком. Числівники підкресліть, визначте, кількісні вони чи порядкові.

пор. кільк.

Зразок. Восьмий день. Сім сторінок.

Третє, десятигровнева, одинадцять, двокімнатна, шестимісячне, дев'ятиповерховий, два, утричі, двоюрідна, столітній.

Д о в і д к а: квартира, дорожче, років, немовля, кушюра, дуб, місце, сестра, місяці, будинок.

II. Складіть і запишіть 2—3 речення з утвореними сполученнями слів.

§41 Твір-опис природи на основі особистих вражень

Веселка на снігу

360. I. Прочитайте текст, доберіть заголовок.

Коли Максимко прокинувся, в хаті було так світло, аж очі довелося примружити.

І хлопчик усе зрозумів, кинувся до вікна. Було прикро¹, що він проспав прихід зими. Та швидко про те забув, побачивши, як повеселішав сад.

Ще недавно мокрі гілки обліпив лапатий сніг, і дерева стояли білі, немов у цвіту. І земля вже не чорніла холодно, а була під білою ковдрою. Біле світло від першого снігу хлюпало у вікна (*За В. Чухлібом*).

II. До якого типу і стилю мовлення належить текст?

III. Звідки взято матеріал для написання твору — з художньої літератури, картин чи власних спостережень автора?

IV. Чи вважаєте ви опис достатнім? Чого йому бракує? Доповніть текст описом того, що «проспав» Максимко (усно).

361. Напишіть твір на основі власних спостережень над природою на сформульовану вами чи одну з тем, запропонованих у вправі 310 (с. 113). Скористайтесь поданою пам'яткою.

Як працювати над твором-описом природи на основі особистих вражень

1. Відтворіть у пам'яті куточок природи, який вам особливо сподобався.

2. Опишіть його усно в художньому стилі, пригадайте, що ви там відчували.

3. Залежно від того, що ви описуватимете, конкретизуйте тему опису і дайте йому заголовок.

4. Готуючись до твору, поспостерігайте за тим, що ви описуватимете. Зробіть виписки до твору (див. пам'ятку на с. 113—114).

5. Сформулюйте і запишіть основну думку висловлювання. Перегляньте матеріали, дібрані вами до твору. Відберіть необхідні для розкриття основної думки.

6. Обдумайте, в якій послідовності ви описуватимете свій улюблений куточок природи. Запишіть складний план твору.

7. Використовуючи зібрані матеріали, напишіть твір за складеним планом. Намагайтесь писати так, щоб відчувалося, що подобається особисто вам, у чому ви вбачаєте красу зимової природи.

§ 42 Числівники цілі, дробові та збірні; прості, складні і складені

Відомі винахідники

362. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Числівники запишіть цифрами. Відпрацюйте вимову слів *конструкторському, останнім, доброзичливі, товариська, щасливим, лічильник, електростанціях, радіоприймачі, торкнувся*. Прочитайте текст.

ЧЕМПІОН СВІТУ СЕРЕД ВІНАХІДНИКІВ

Є люди, які зробили лише **один** винахід. Декому вдалося винайти більше — десятки різних речей. Та була в Америці людина, яка за своє життя зробила понад тисячу винаходів. А точніше, **тисячу дев'яносто три**. Це — Томас Едісон.

Працювати в його конструкторському бюро було почесно, хоч і важко. Потрібно було вміти робити все. Та більше за всіх працював сам шеф. Він приходив на роботу першим, а з роботи йшов останнім. Робочий день ученого тривав дев'ятнадцять з половиною годин. П'ятнадцять хвилин пішки на роботу, п'ятнадцять додому. Чотири години (це лише 1/2 від норми!) залишалося на сон. І так тривало **шістдесят один рік!** Тільки наприкінці життя, коли йому виповнилося вісімдесят, Едісон став працювати менше.

Це була весела, доброзичлива і товариська людина. Винахідництво зробило його життя щасливим.

Електрична лампочка і лічильник¹ біля дверей, телефон і телеграф, величезні машини на електростанціях і крихітні детальки всередині комп'ютерів, програвачі² та радіоприймачі, — усе це предмети, яких торкнувся геній Томаса Едісона (*За М. Беденком*).

II. Перелічіть винаходи Томаса Едісона. Які з-поміж них ви вважаєте найважливішими? Обґрунтуйте свою думку.

III. Визначте тип і стиль мовлення.

IV. Поясніть правопис слів *чемпіон, конструкторському, приходив, останнім, тривав, менше, товариська, величезні*. Складіть усно речення зі словами *тривати, виповнитися, лічильник*.

363. Знайдіть у тексті «Чемпіон світу серед винахідників» кількісні й порядкові числівники, поясніть, чим вони різняться. Випишіть кількісні числівники. Які з них означають цілі числа, а які — дробові?

Кількісні числівники можуть означати:

а) **цілі числа** (рос. целые): *сім, вісімнадцять, п'ятдесят, тисяча*;

б) **дробові числа** (рос. дробные): *одна четверта, три цілих п'ять десятих, півтора, півтораста*;

в) **збірні** (рос. собирательные), які означають кілька предметів як сукупність, як одне ціле: *четверо друзів, семеро вершників*.

¹ Лічильник — рос. счётчик.

² Програвач — рос. проигрыватель.

364. Прочитайте і відгадайте загадки. Випишіть спочатку числівники, які означають цілі числа, а потім — збірні.

1. Виходило дванадцять молодців, випускало п'ятдесят два соколи та триста шістдесят п'ять лебедів. 2. У двох матерів по п'ятеро синів. 3. Двоє через дорогу живуть, а один одного не бачать. 4. П'ять, п'ятнадцять, без двох двадцять, семеро, троє, ще й малих двоє. 5. Сім братів, віком рівні, іменами різні.

◆ **Збірні числівники утворюються тільки від числівників від двох до двадцяти, а також від числівника тридцять.**

365. І. Спишіть, замінюючи цифри словами.

5 немовлят, 3 братів, 7 мисливців, 6 лисенят, 9 студентів, 2 ножиці, 13 курчат.

ІІ. Складіть і запишіть речення з виділеним словосполученням.

◆ **Збірні числівники поєднуються:**

◆ а) з іменниками чоловічого та середнього роду, які позначають осіб чоловічої статі (*шестеро юнаків, двоє чоловіків*), дітей та малят тварин (*трос немовлят, п'ятеро щенят*);

◆ б) з іменниками, які вживаються тільки у множині (*четверо ножиць, двоє воріт, семеро саней*).

◆ З іменниками жіночого роду збірні числівники не вживаються, за винятком числівника *обидві*: *обидві сестрички, обидві подружки*.

◆ Збірні числівники можуть уживатися без іменників: *Двоє розмовляють. Семеро одного не ждуть*.

366. Від поданих кількісних числівників утворіть збірні. Чи завжди це можливо? Поясніть. До утворених збірних числівників доберіть іменники і запишіть.

З р а з о к. *Трос поросят.*

Три, шість, вісім, дев'ять, десять, сімнадцять, двадцять, п'ять, тридцять, сорок сім.

367. І. Перекладіть словосполучення українською мовою і запишіть. Користуйтеся словничком наприкінці підручника.

Обеими руками, обе учительницы, оба врача, трое малышей, оба этажа, с обеих сторон, шесть ведер, одиннадцать цыплят, семнадцать солдат, тридцать юношей.

ІІ. Зробіть висновок про спільне й відмінне у вживанні збірних числівників в українській та російській мовах.

368. Який числівник слід уживати в тому разі, коли йдеться про одного хлопця і трьох дівчат? Скільки їх — *четверо* чи *чотири*? Поясніть.

369. Випишіть із тексту «Чемпіон світу серед винахідників» виділені числівники; цифри запишіть словами. Зі скількох слів складаються числівники? Скільки коренів мають?

◆ **За будовою числівники поділяються на прості (рос. простые) —**

◆ **однослівні числівники, що мають один корінь (три, п'ятий),**

- ◆ **складні** (рос. сложные) — однослівні числівники, які складаються з двох коренів (*тринадцять, п'ятдесят, вісімсот*) та **складені** (рос. составные) — числівники, що складаються з двох і більше простих і складних числівників (*сорок восьмий, сто шістдесят один*).

370. Згрупуйте числівники за будовою в три стовпчики: прості, складні, складені.

П'ять, вісімнадцять, сто сорок дев'ять, шістдесят чотири, другий, дев'ятисотий, сімсот перший, чотириста, тисяча шістсот п'ятий.

371. Спишіть речення, замінюючи числа словами. Визначте склад числівників за будовою.

16 червня 2004 року український транспортний літак АН-225 «Мрія» уперше в світі підняв у небо найбільший вантаж вагою 250 тонн.

372. Прочитайте. Чи всі речення зі збірними числівниками складені правильно? Виберіть з-поміж речень ті, що з помилками, виправте їх і запишіть. Визначте види помилок.

1. Обидві сусідки були вдома. 2. За місяць Сергій прочитав двоє книжок. 3. Перед Різдвом я відправив друзям четверо листівок. 4. У команді було двадцять восьмеро спортсменів. 5. На вулиці з'явилося шестеро нових будинків. 6. На столі лежало двоє окулярів. 7. Співачка виконала обоє нових пісень.

§43 Відмінювання кількісних числівників

Найглибше у світі метро

373. І. Прослухайте текст і запишіть вжиті у ньому числівники. Відпрацюйте вимову слів *метрополітєн, найглибше, найпопулярніших, повністю, Святошинсько-Броварську, протяжність*. Прочитайте текст, правильно вимовляючи числівники.

КИЇВСЬКИЙ МЕТРОПОЛІТЕН

Метрополітен — один із найпопулярніших видів транспорту. Першу в світі лінію метро було збудовано в Лондоні у 1863 році.

А в Києві найглибше у світі метро. Першу його лінію з чотирма підземними й однією наземною станціями побудовано в 1960 році від залізничного вокзалу до Дніпра. Її довжина становила 5,2 кілометра. Повністю Святошинсько-Броварську лінію збудовано в 1980 році. Зараз на ній 21 станція, протяжність — понад тридцять кілометрів, час проїзду — 50 хвилин.

Київ обслуговують ще дві лінії метро — Сирецько-Печерська та Куренівсько-Либідська. Сьогодні київське метро налічує 47 станцій (За кн. «Мій Київ»).

II. Чи доводилось вам користуватися київським метрополітеном? Якщо так — поділіться своїми враженнями.

III. Визначте розряди за значенням і групи за будовою виписаних із тексту числівників.

- 374.** Поедняйте числівник *один* із поданими словами й запишіть. Простежте, як змінюється числівник за родами, числами і відмінками.

Концерт, будинку, автомобілем, дочці, картини, в селі, вулицями, вікнам.

- ◆ Числівник *один* відмінюється за відмінками, числами, а в однині — за родами. Він узгоджується з іменником, як і прикметник, у роді, числі й відмінку.

- 375.** Розгляньте таблицю і дайте відповіді на подані запитання.

Відмінювання числівника *один*

Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Множина
Н.	<i>один</i>	<i>одне, одно</i>	<i>одна</i>	<i>одні</i>
Р.	<i>одного</i>		<i>однієї, одної</i>	<i>одних</i>
Д.	<i>одному</i>		<i>одній</i>	<i>одним</i>
Зн.	<i>один, одного</i>	<i>одне, одно</i>	<i>одну</i>	<i>одні</i>
Ор.	<i>одним</i>		<i>однією, одною</i>	<i>одними</i>
М.	<i>(на) одному (однім)</i>		<i>(на) одній</i>	<i>(на) одних</i>

1. Як відмінюється числівник *один*, які форми він має?
2. Які форми відмінків є спільними для чоловічого і середнього роду?
3. У чому особливість форми знахідного відмінка, від чого вона залежить?
4. Скільки форм має числівник *одна* в родовому й орудному відмінках однини?

- 376.** Провідмініайте письмово словосполучення *один друг, одна троянда, одне життя, одні канікули*.

- 377.** Спишіть прислів'я і загадку, замінюючи цифри словами. Як ви розумієте зміст прислів'їв? Запишіть відгадку до загадки. Визначте рід, число і відмінок числівників.

1. Господиня: 3 городи — 1 диня. 2. 1 у полі не воїн. 3. Всі за 1 і 1 за всіх. 4. 1 бджола мало меду наносить. 5. 1 пальцем голки не вдержиш. 6. 1 рукою в долоні не заплещеш. 7. Семеро 1 не ждуть. 8. Двоє дивляться, а 1 1 не бачать.

- 378.** Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Відгадайте загадку.

1. Мы живём в одной квартире (С. Михалков). 2. В книге нет одной страницы. 3. Один ум хорошо, а два — лучше. 4. Он жил в коттедже с одной из сестёр и матерью. 5. Это одно из самых старых

дерев'яних в парку. 6. Дванадцять братів друг за другом¹ ходять, друг друга не видять. 7. У одного дома стояла толпа людей.

379. I. Прочитайте пари речень. Які сполучення слів указують на точну кількість і час, а які — на приблизну? На якому місці стоїть числівник у першому і в другому випадках?

1. Було йому **сто років**. — Було йому, мабуть, **років сто** (Ю. Збанацький). 2. До зупинки **двісті кроків**. — До зупинки **кроків двісті**. 3. Дощу не було **три місяці**. — Дощу не було **місяців зо три**.

II. Зверніть увагу на вживання прийменника *з* в останньому реченні.

380. Провідмініайте письмово словосполучення *один водій, одна папуга, одне пташеня, одні водорості*. Складіть і запишіть по одному реченню з кожним із словосполучень у різних відмінках.

§44 Як правильно розмовляти по телефону

У вас задзвонив телефон...

381. I. Прослухайте, потім прочитайте текст мовчки.

Телефон активно увійшов у наше життя і посідає значне місце у спілкуванні людей. Сьогодні це найшвидший і найнадійніший вид зв'язку, за допомогою якого ми можемо розмовляти з будь-якою країною світу.

Швидкими темпами розвивається і мобільний зв'язок. Нині кожен сороковий житель України має стільниковий² телефон (За кн. «Мій Київ»).

стільниковий

¹ Друг за другом — укр. один за одним.

² Стільниковий — рос. сотовый, мобильный.

II. Чому телефонний зв'язок вважається наймасовішим? Які види телефонного зв'язку ви знаєте і як він розвивається? Чим стільниковий зв'язок відрізняється від звичайного і в чому його переваги?

III. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок до тексту.

IV. Складіть і запишіть речення зі словом у рамці. Розгляньте малюнки на с. 137. Чи можна за ними простежити розвиток телефонного зв'язку?

- 382.** Прослухайте, потім прочитайте правила телефонного спілкування. Чи завжди ви їх дотримуєтесь?

Правила розмови по телефону

1. Усі телефонні дзвінки бажано починати з 8 ранку і закінчувати до 22 години.

2. Розмову по телефону слід починати тільки в разі потреби: вам необхідно з'ясувати чи уточнити щось важливе, про щось домовитись.

3. Перш ніж телефонувати, продумайте тон і зміст розмови.

4. Враховуйте вік вашого співрозмовника (молодший, ровесник, старший).

5. Привітавшись зі співрозмовником, назвіть себе, навіть якщо ви впевнені, що ваш голос упізнають.

6. Не ведіть пустих балачок. Розмова має бути короткою і змістовною.

7. Не перебивайте співрозмовника. Якщо треба щось уточнити під час розмови, вибачтесь і зробіть це ввічливо.

8. Говорити треба чітко і зрозуміло (співрозмовник вас не бачить), в міру голосно, щоб не заважати іншим.

- 383.** I. Уявіть, що у відповідь на свій телефонний дзвінок ви чуєте: «Алло!» Який варіант початку розмови ви оберете із поданих і чому?

1. Хто говорить? 2. Це хто? 3. Хто біля телефону? 4. Можна Галю? 5. Покличте Галю. 6. Мені Галю. 7. Доброго дня. Це Оля. Попросіть, будь ласка, Галю.

II. Складіть і запишіть свій варіант початку розмови по телефону. Використовуйте слова ввічливості: *доброго дня, будь ласка, спасибі, дякую, вибачте, до побачення*. Дотримуйтеся правил запису реплік у діалозі.

- 384.** Прочитайте уривок із вірша Грицька Бойка в особах. Які правила спілкування по телефону порушили мовці? Чому слово *ділові* взято в лапки?

Щоденно після школи
У Петрика і Вови
Усе по телефону
Йдуть «ділові» розмови:
— Здоров!
— Здоров!
— Як справи¹?

¹ Як справи? — рос. как дела?

Що робиш? — я питаю.
 — Та ось по телефону
 З тобою розмовляю...
 А як у тебе справи?
 — Та справи — те що треба!
 — А що ти зараз робиш?
 — Та от дзвоню до тебе...

385. Прочитайте початок діалогу. Які правила етики і спілкування по телефону тут порушено?

— Абрикосов! Алло! Це ти? Впізнав мене? Я їду до тебе. Чекай.

386. Розіграйте діалоги за поданими ситуаціями.

1. Ваш друг телефонував вам учора, але не застав удома. Нагадайте йому, що ви були на тренуванні (на дачі чи ще десь). Поцікавитесь, чому він телефонував.

2. Вам телефонує знайомий, але ви не можете продовжувати розмову, тому що раптом задзвонив дверний дзвінок. Ввічливо вибачтесь, поясніть причину, через яку ви не можете далі говорити і скажіть, що ви перетелефонуєте.

3. Хтось помилково набрав номер вашого телефону. Як ви вчините? Чи слід вам називати свій номер?

387. Розгляньте чотири ситуації. Дайте відповіді на запитання і запропонуйте свій початок телефонної розмови.

Ви телефонуєте хворій подрузі.

1. Вона сама підходить до телефону. З якою метою ви телефонуєте? З чого треба почати розмову? Чи потрібно себе називати? Про що можна запитати, що запропонувати?

2. До телефону підходить старший брат подруги. Як ви звернетесь до нього? Чи обов'язково називати себе? Про що ви запитаете, яке прохання висловіте?

3. Трубку знімає мама. Чи можна в цьому разі вживати ті самі форми привітання, що й у розмові з однолітками? Як слід звернутися? Чи обов'язково називати себе? Як краще висловити своє прохання?

4. На дзвінок відізвався незнайомий. Очевидно, ваш дзвінок — помилка. Що слід сказати? Що повинна зробити ввічлива людина: а) спитати номер телефону людини, з якою її з'єднали; б) назвати той номер, який їй потрібен?

388. Уявіть ситуацію. Хтось зателефонував, проте не назвався. Він розпитує, чи є вдома дорослі. Якими будуть ваші дії?

389. З котрої до котрої години можна телефонувати друзям і знайомим? Чи трапляються випадки, коли телефонувати можна і треба, незважаючи на пізній час? Чи необхідні слова привітання і прощання в екстремальній¹ ситуації? Чи обов'язково в цьому разі тому, хто телефонує, називати себе?

¹ Е к с т р е м а л ь н и й — надзвичайний; який потребує негайного реагування, швидкої дії.

- 390.** Складіть і запишіть діалог за поданою ситуацією, підготуйтеся розіграти його в класі.

Зателефонувавши до друга (подруги), поцікавтеся, чому він не був (вона не була) у школі; розкажіть на його (її) прохання, що відбувалося протягом дня, додержуючись послідовності подій; передайте, що однокласники були стурбовані його (її) відсутністю і цікавились ним (нею); запропонуйте свою допомогу у виконанні домашніх завдань.

- 391.** І. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте текст, звертаючи увагу на правильну вимову числівників.

ДИВОВИЖНА АРХІТЕКТУРА

Поблизу польського міста Опатова підноситься незвичайний замок, збудований ще в тисяча шістсот сорок четвертому році. **Архітектура** замку символізує **календарний рік**. По чотирьох кутах фортеці **височіють** чотири башти — за кількістю пір року. В замку дванадцять великих залів — стільки, скільки місяців у році. Звичайних кімнат — за кількістю тижнів — п'ятдесят дві. А вікон в усьому замку — триста шістдесят п'ять — рівно стільки ж, скільки днів у році (За «Шкільним календарем»).

II. Визначте тип і стиль мовлення.

III. Поясніть правопис слів *дивовижна, польського, символізує, височіють, кількістю*.

IV. Знайдіть у тексті прості числівники і випишіть їх разом з іменниками, до яких вони відносяться. Провідмініайте перше словосполучення.

- 392.** Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на закінчення числівників *три, чотири*. У яких відмінках вони однакові, а в яких — різні?

Відмінювання числівників *два, три, чотири*

Від- мінок	Чоловічий та середній рід	Жіночий рід	Чоловічий, середній, жіночий рід
Н.	<i>два роки (села)</i>	<i>дві мавпи</i>	<i>три чотири</i>
Р.	<i>двох років (сіл)</i>	<i>двох мавп</i>	<i>трьох чотирьох</i>
Д.	<i>двом рокам (селах)</i>	<i>двом мавпам</i>	<i>трьом чотирьом</i>
Зн.	<i>два роки (села)</i> <i>двох юнаків</i>	<i>двох мавп</i> <i>дві річки</i>	<i>трьох чотирьох</i> <i>три чотири</i>
Ор.	<i>двома роками (селами)</i>	<i>двома мавпами</i>	<i>трьома чотирма</i>
М.	<i>(по) двох роках (селах)</i>	<i>(на) двох мавпах</i>	<i>(на) трьох (на) чотирьох</i>

◆ На відміну від російської мови, у числівнику *чотири* в орудному відмінку немає м'якого знака — *чотирма*.

- 393.** Провідмініайте словосполучення *два комп'ютери, три плаття, чотири зупинки*.

394. До поданих числівників допишіть іменники у відповідній формі, визначте відмінкові форми обох слів.

Трьом, двома, на двох, трьома, двом, чотирьом, про трьох, чотирма, на чотирьох.

395. Спишіть речення, записуючи числа словами. Визначте відмінок числівників. Як ви розумієте прислів'я?

1. Острів Гренландія вкритий шаром льоду завтовшки до 2 тисяч метрів. 2. За 2 зайцями поженешся — жодного не піймаєш. 3. Це був замський будинок із 4 великими кімнатами. 4. Між 3 будинками — дитячий майданчик.

396. Перекладіть подані словосполучення українською мовою і запишіть. Визначте відмінок іменника, вжитого при числівникові, в російській та українській мовах. У чому відмінність?

Зразок. Два дома — два будинки.

Два телевизора, два помидора, три этажа, три килограмма, четыре банана, четыре костюма.

В українській мові при числівниках *два, три, чотири* у називному відмінку іменники чоловічого роду вживаються у формі називного відмінка множини: *два апельсини, три літри, чотири гаражі*.

397. Перекладіть і запишіть речення українською мовою.

1. По соседству жила семья с тремя детьми. 2. Мы ехали около двух часов. 3. Двум ученикам поручили выпуск стенной газеты. 4. Денис обедал с четырьмя друзьями. 5. В зоопарке живут три белых и четыре бурых медведя.

398. Запишіть словами арифметичні дії, розкриваючи дужки. Розв'яжіть приклади.

1. До 4 (гривня) додати 2 (гривня), буде ... . 2. До 3 (цукерка) додати 9 (цукерка), буде ... . 3. Від 4 (олівець) відняти 2 (олівець), буде ... . 4. До 3 (ранець) додати 2 (ранець), буде ... .

399. І. Прослухайте текст і запишіть числівники цифрами. Відпрацюйте вимову слів *французького, експедиційна¹, Наполеон, мовознавці, топографи², археологи, геологи, військова операція, супроводжували, найближчіших, поцяткованим, єгиптологія*. Прочитайте текст, правильно вимовляючи числівники.

Дев'ятнадцятого травня тисяча сімсот дев'яносто восьмого року з французького міста Тулона до Єгипту відправилась експедиційна армія Наполеона. Вона налічувала **тридцять вісім** тисяч солдатів, дві тисячі гармат і сто сімдесят п'ять учених, серед яких були мовознавці, топографи, археологи, геологи і навіть поети.

¹ Експедиційний — від експедиція — поїздка, відрядження групи людей зі спеціальною метою чи завданням.

² Топограф — спеціаліст, який вивчає земну поверхню і наносить її умовне зображення на карту.

Однак як військова операція експедиція Наполеона потерпіла повну невдачу, і близько семи тисяч солдатів залишились навек у пісках пустелі й на берегах Нілу. Хоч Наполеон ішов на Єгипет як завойовник, учені, які його супроводжували, ставили зовсім іншу мету: пізнати таємниці історії країни.

Наполеона було розбито, а наука одержала одну з найблис-кучіших своїх перемог. Вона збагатилась двадцятьма шістьма то-мами наукових описів, дванадцятьма атласами замальовок і каме-нем, поцяткованим письменами. Так зародилася нова наука — єгиптологія (За В. Струве).

II. Чи можна вважати похід Наполеона до Єгипту вдалим? Чому? В обґрунтуванні своєї думки використовуйте числівники з тексту.

III. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок до тексту.

IV. Поясніть правопис слів *військова, завойовник, найблис-кучіших, збага-тилася, замальовок*.

V. Випишіть із тексту виділені числівники, визначте їх відмінки.

400. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на особливості відмінювання числівників від 5 до 20 і 30. Як наголошуються відмінкові форми?

Відмінювання числівників від 5 до 20 і числівника 30

Н.	<i>п'ять</i>	<i>сім</i>	<i>тридцять</i>
Р.	<i>п'яти, п'ятьох</i>	<i>семи, сімox</i>	<i>тридцяти, тридцятьox</i>
Д.	<i>п'яти, п'ятьом</i>	<i>семи, сімом</i>	<i>тридцяти, тридцятьом</i>
Зн.	<i>п'ять (тижнів)</i> <i>п'ятьox (учнів)</i>	<i>сім (днів)</i> <i>сімox (водіїв)</i>	<i>тридцять (років)</i> <i>тридцятьox (курсантів)</i>
Ор.	<i>п'ятьма, п'ятьома</i>	<i>сьома, сімома</i>	<i>тридцятьма, тридцятьома</i>
М.	<i>(на) п'яти,</i> <i>п'ятьox</i>	<i>(на) семи,</i> <i>сімox</i>	<i>(на) тридцяти,</i> <i>тридцятьox</i>

Числівники від 5 до 20 і числівник 30 у непрямих відмінках, крім знахідного, мають паралельні форми (Р.: *тринадцяти ділянок і тринадцятьox ділянок*).

У числівниках на *-дцять* місце наголосу залежить від закінчення непрямого відмінка:

а) при закінченні *-и* наголошується друга складова частина *-на-*: *двана́дцяти, чотирна́дцяти*;

б) в іншому випадку наголос падає на закінчення: *п'ятна́дцятьox, сімна́дцятьом, одина́дцятьма (одина́дцятьома)*.

Орфограма

Буква *ь* у числівниках

п'ять, десять, сьомого, одинадцять

401. Провідмініайте письмово подані словосполучення. Скористайтесь таблицею як зразком.

7 (крапля), 8 (гармата), 11 (склянка), 30 (скрипаль).

402. Спишіть числівники, вставляючи, де треба, м'який знак. Поясніть орфограми. Визначте відмінок числівників.

Шіст..ома, чотир..ма, п'ят..надцят..ма, дев'ят..ох, чотир..ом, віс..мома, тринадцят..ох, шістнадцят..ом.

403. Спишіть речення, записуючи числа словами в потрібному відмінку.

1. Делегація складалася з 5 осіб. 2. Назустріч плив спортивний човен із 6 парами весел. 3. Прибув поїзд із 8 вагонами. 4. 9 днями пізніше приїхав брат. 5. З 14 учнями вчитель вирушив у похід. 6. В усіх 30 учнів були нові форми.

404. I. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, замінюючи числа словами.

1. Он встретился с 11 друзьями. 2. К 32 посетителям выставки присоединились еще 14. 3. 12 лучшим лицеистам города вручили туристические путёвки. 4. Режиссёр проводил репетицию с 28 артистами.

II. З'ясуйте схоже й відмінне у відмінкових формах числівників в українській та російській мовах.

405. Розгляньте таблицю. Простежте, як відмінюється числівник *п'ятдесят*. Яка частина слова змінюється, а яка залишається незмінною?

Відмінювання числівника *п'ятдесят*

Н.	<i>п'ятдесят гривень</i>
Р.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьох гривень</i>
Д.	<i>п'ятдесяти, п'ятдесятьом гривням</i>
Зн.	<i>п'ятдесят гривень; п'ятдесятьох пасажирів</i>
Ор.	<i>п'ятдесятьма, п'ятдесятьома гривнями</i>
М.	<i>(на) п'ятдесяти, (на) п'ятдесятьох гривнях</i>

У числівниках від п'ятдесяти до вісімдесяти відмінюється тільки друга частина слова.

406. Провідмініайте усно числівник *п'ятдесят* російською мовою, порівняйте його з українським варіантом і зробіть висновок.

Орфограма Невживання м'якого знака у числівниках на позначення десятків *шістдесят, сімдесят, вісімдесят*

407. I. Провідмініайте письмово сполучення числівників з іменниками і прикметниками. Числа записуйте словами. Проведіть взаємоперевірку.

60 кұлькових авторучок, 80 їстівних грибів, 80 гравців збірної.

II. З одним із сполучень слів складіть усно речення, де числівник стояв би у давальному та орудному відмінках.

408. Спишіть речення, замінюючи числа словами.

1. Команда прибула на змагання з 38 вболівальниками. 2. Атестати видано 56 випускникам. 3. Мандрівники дісталися 89 кілометра. 4. Із 78 саджанців прийнялося 64. 5. Це був великий сад із 58 яблунями, 67 вишнями і 35 грушами. 6. Автобус із 59 іноземними туристами виїхав з аеропорту до столиці. 7. 20 випускникам університету відразу ж запропонували роботу. 8. У новому будинку виділили квартири 86 молодим сім'ям.

§45 Докладний переказ тексту розповідного характеру з елементами роздуму

Не руйнуйте Білої казки*!

409. І. Прослухайте. Відпрацюйте вимову виділених слів і прочитайте текст. Доберіть заголовок.

Радість першого снігу... Вона зрозуміла всім, особливо дітям. Перший сніг ішов цілу ніч і до ранку **обдарував** усе **довкола** **пишною** **білою** **ковдрою**.

Як і коли з'явився цей дивовижний зоокуточок, точно ніхто не знає. Кажуть, якийсь хлопчина з **гуртожитку**, в якому мешкають молоді **метробудівці**, разом із дітьми створив цю Білу казку. Просто попід вікнами великого житлового будинку ожили, ніби щойно зійшли з екрана, добродушний Крокодил і маленьке Слоненя, веселий Колобок і хитра Лисичка, кумедний Зайчик і лукавий Вовчисько, велика біла Ведмедиця з **ведмежатком**. Довкола — фортечна біла стіна і снігова **сторбжа**: злим сюди вхід заборонено!

* Біла казка — художній образ, який уособлює велике людське добро, поцінування всього, що створено людським розумом, талантом і працею.

Усі, хто повертався з роботи, підходили, зупинялися біля казкової фортеці й довго милувалися майстерно **випліпленими** сніговими скульптурами.

Вранці звістка про те, що снігову фортецю зруйновано, долинула й до мене. Не повірив! Квапливо підійшов до заповітного місця. Руїни, страшні руїни лежали там, де вчора жило Диво...

Люди біля руїн **обурюються**¹, вражені **підступністю**² і **жорстокістю** того, хто знищив Білу казку.

Хто учинив це чорне зло?! З гіркотою думаю: «А що **відчувати** муть діти і скульптор, коли прийдуть на ці руїни?»

Як же це ми всі не **вберегли** Білої казки? (За І. Складанним).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які почуття викликав перший сніг? Що з'явилося під вікнами житлового будинку?

2. Яку частину оповідання проілюстрував художник? Опишіть малюнок, спираючись на текст.

3. Що трапилося вночі? Спростуйте або підтвердіть думку про те, що снігову фортецю зруйнували ненавмисне.

4. Чому обурювалися люди? Що їх вразило?

5. Які роздуми викликало у вас оповідання? Чи доводилося вам бути свідками подібних випадків? Якщо так — розкажіть про них і дайте їм оцінку.

6. Яка частина оповідання видалася вам найцікавішою? Яким малюнком ви її проілюстрували б?

7. Визначте основну думку тексту. В якому абзаці вона міститься? До чого закликає автор? До кого звернені його слова?

8. Які типи мовлення поєднано в тексті? Знайдіть у ньому елементи опису й роздуму.

III. До якого стилю мовлення належить текст? З'ясуйте значення слів *метробудівці*, *гуртожиток*, *зоокуточок* за їх будовою. Випишіть із тексту назви мешканців казкового містечка разом із прикметниками, що їх характеризують. Складіть усний опис казкової фортеці з опорою на ключові слова.

IV. Поясніть правопис слів *радість*, *створив*, *милуватися*, *звістка*, *жорстокість*.

410. I. Прочитайте план тексту вправи 409. Чи досить повно план передає зміст оповідання?

П л а н

1. Творіння невідомого скульптора.
2. Краса зворушує людські серця.
3. Обурення жителів мікрорайону.

II. Поділіть текст на смислові частини і дайте їм заголовки. Складіть план тексту і напишіть докладний переказ.

¹ О б у р ю в а т и с я — *рос.* возмущаться, негодовать.

² П і д с т у п н і с т ь — *рос.* коварство, подлость.

411. I. Прослухайте текст. Що таке географічний центр Європи? Відпрацюйте вимову слів (*у*) *Закарпатті*, (*на*) *Рахівщині*, *споруджено*, *з-поміж*, *європейських*, *знаходячись*, *перегукувалася*, *духовністю*, *водночас*, *відділений*. Прочитайте текст, правильно вимовляючи числівники.

ЦЕНТР ЄВРОПИ

У Закарпатті, на Рахівщині, поблизу села Ділового — географічний центр Європи. На знак цього тут у 1887 році споруджено піраміду.

Ми й справді у центрі Європи. Із глибини віків, знаходячись на перехресті майже всіх європейських доріг, наша українська земля перегукувалася історією, культурою, духовністю і долею з цілим світом і водночас ніколи не губилася в нім.

¹ Київ знаходиться від географічного центру Європи на відстані **восьмисот** кілометрів. **Дев'ятьмастами** кілометрами центр Європи відділений від Праги, **трьомастами** вісімдесятьма — від Будапешта і **шістьомастами** — од Відня¹. Тисяча шістсот сорок кілометрів відділяє центр Європи від Бонна, тисяча сімсот — від Москви, тисяча сімсот тридцять — від Женеви, тисяча вісімсот п'ятдесят — від Рима (*З кн. «Сім див Закарпаття»*).

II. Визначте тип і стиль мовлення.

III. Зверніть увагу на виділені числівники, що позначають сотні. Як вони пишуться: разом чи окремо?

Орфограма

Написання разом числівників на позначення
сотень у непрямих відмінках
п'ятисот, сімомастами (сьомастами)

IV. Утворіть початкову форму числівників. Яка частина слова змінюється, а яка залишається незмінною?

У числівниках на позначення сотень від *двохсот* до *дев'ятисот* відмінюються обидві частини.

Числівники *двісті*, *триста*, *чотириста* у першій частині мають такі самі закінчення, що й числівники *два*, *три*, *чотири*: *двох* і *двохсот*, *трьома* і *трьомастами*, *на чотирьох* і *на чотирьохстах*.

412. Провідмініайте письмово словосполучення *двісті столиць*, *триста кілометрів*. Складіть і запишіть речення з другим словосполученням в орудному відмінку.

¹ В і д е н ь — столиця Австрії (рос. Вена).

- ◆ Числівники *шістсот, сімсот, вісімсот* відмінюються як *п'ятсот* і мають у першій частині закінчення, як у числівниках *п'ять, шість, сім, вісім*.

Н.	<i>сімсот</i>
Р.	<i>семисот</i>
Д.	<i>семистам</i>
Зн.	<i>сімсот</i>
Ор.	<i>сімомастами, сьомастами</i>
М.	<i>(на) семистах</i>

- ◆ Лише в орудному відмінку можливі паралельні форми.

Ор.	<i>п'ятьмастами</i> <i>п'ятьомастами</i>	<i>шістьмастами</i> <i>шістьомастами</i>	<i>сьомастами</i> <i>сімомастами</i>
-----	---	---	---

О р ф о г р а м а

Буква *ь* у непрямих відмінках деяких числівників
на позначення сотень
шістьмастами, шістьомастам

413. Спишіть, вставляючи, де потрібно, м'який знак. Визначте відмінок числівників. Поясніть орфограми.

Чотир..мастами, п'ят..сот, на тр..охстах, вос..мистами, сім..сот, шіст..мастами, дев'ят..сот, вісім..сот, дев'ят..мастами.

414. Перекладіть і запишіть числівники українською мовою. Поясніть орфограми. З'ясуйте особливості відмінювання числівників в обох мовах.

Двумястами, на двухстах, тремястами, на трёхстах, шестьюстами, на семистах восьмидесяти, девятыстами.

415. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, поясніть орфограми. З'ясуйте різницю в написанні відмінкових форм числівників в обох мовах.

1. Второй запущенный учёными спутник весил более пятисот килограммов. 2. С начала года банк рассчитался с восьмистами пятьюдесятью девятью клиентами. 3. На семистах восьми завезённых в магазин платьях были этикетки известных фирм. 4. Он пошёл в супермаркет с девятыстами шестьюдесятью гривнями, а домой вернулся с пятьюстами семьюдесятью семью.

416. Розгляньте таблицю. Скільки відмінкових форм мають числівники *сорок, дев'яносто, сто*?

Відмінювання числівників *сорок, дев'яносто, сто*

Н., Зн.	<i>сорок</i> □	<i>дев'яност</i> □	<i>ст</i> □
Р., Д., Ор., М.	<i>сорок</i> [а]	<i>дев'яност</i> [а]	<i>ст</i> [а]

- ◆ Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення *-а*.

417. Спишіть, розкриваючи дужки і замінюючи числа словами. Визначте відмінок числівників.

1. Автомобіль зупинився в (100 метрів) від перехрестя. 2. Із (90 літрів) молока збили масло. 3. Із (190 примірників¹) книжки 140 розійшлися протягом тижня. 4. У (40 крамниць) міста працюють цілодобово².

- ◆ У складених числівниках відмінюється кожне слово: *триста шістдесят дев'ять* — *трьохсот шістдесяти дев'яти*.

418. Знайдіть у тексті «Центр Європи» виділене словосполучення зі складеними числівниками, провідмініайте письмово, складіть і запишіть із ним речення.

- ◆ Числівник *тисяча* відмінюється як іменник І відміни мішаної групи (*круча*).

419. Знайдіть у тексті «Центр Європи» одне зі словосполучень, у складі якого є числівник *тисяча*, провідмініайте його письмово.

420. І. Прочитайте текст, доберіть заголовок. Спишіть, замінюючи числа словами. Поясніть орфограми в числівниках.

На 893 кілометри розкинулась Україна з півночі на південь і на **1 316** — із заходу на схід. Її площа дорівнює **603** тисячі квадратних кілометрів. За своїми розмірами Україна більша за такі держави як Англія, Австрія, Бельгія, Голландія, Данія, Португалія і Швеція разом узяті. Ці 7 європейських держав могли б вільно розміститися на площі, яку займає Україна (*З газети*).

ІІ. Провідмініайте письмово виділені числівники.

ІІІ. Відпрацюйте виразне читання тексту, особливу увагу зверніть на вимову числівників.

421. І. Прослухайте текст. Визначте тему висловлювання. Яка роль числівників у її розкритті?

ІІ. Відпрацюйте вимову слів (*у*) *Сполучених Штатах Америки, встановили, функціонують, обслуговують, перевищує*. Прочитайте текст, звертаючи увагу на вимову числівників.

ЯКА БУДІВЛЯ НАЙВИЩА У СВІТІ?

Найвищі у світі будівлі — хмарочоси — знаходяться в Сполучених Штатах Америки. Найвища — Емпайр Стейт Білдинг у Нью-Йорку — збудована в 1921—1931 роках. Її висота — **381** м. У 1951 році на будівлі встановили телевежу³, і висота хмарочоса досягла 442 м.

У цьому будинку 102 поверхи. Якщо ви захочете піднятися нагору, вам потрібно буде здолати **1 860** східців.

долати

¹ Примі́рник — рос. екземпляр.

² Цілодобово — рос. круглосуточно.

³ Телеве́жа — рос. телебашня.

Без 63 ліфтів, які функціонують у хмарочосі, це було б досить важко зробити.

Усередині розміщено офіси 1 000 фірм із 25 000 працівників, з яких 1 000 обслуговують саму лише будівлю. У хмарочосі 6 500 вікон.

У 1997 році в Нью-Йорку було збудовано ще два хмарочоси, висота кожного з яких перевищує Емпайр Стейт Білдинг на 70 метрів (За кн. «Світ навколо нас»).

сяга́ти

III. Якими вам уявляються описані хмарочоси? Чим вони відрізняються від наших багатоповерхових будинків? Які переваги і які недоліки мають хмарочоси порівняно з багатоповерховими будинками?

IV. Чи захотіли б ви мешкати у хмарочосі? Обґрунтуйте своє бажання (небажання), використовуючи числівники з тексту.

422. Спишіть речення, замінюючи числа словами. Визначте відмінок числівників, поясніть їх правопис.

1. Геронтологи¹ стверджують, що людина може жити до 300 років. 2. 467 дітям роздали подарунки. 3. Висота найвищої в Україні гори Говерла в Карпатах сягає 2 061 метра.

423. Провідмініайте словосполучення 35 678 гривень, 5 896 місць.

424. Виконайте арифметичні дії і запишіть результат. Спишіть речення, записуючи цифри словами.

1. Від 27 685 відняти 16 492, буде ... 2. До 86 247 додати 2 753, буде ... 3. Із 3 579 гривень дали здачу 84 копійки.

425. I. Прослухайте, потім прочитайте текст, правильно вимовляючи числівники. Доберіть заголовок.

У Всесвіті² є мільйони мільйонів галактик. У нашій рідній Галактиці, що зветься Чумацький Шлях³, налічують понад 100 мільярдів зірок. І кожна з них — сонце! Багато з цих сонць мають свої планети.

Наше Сонце — одна із зірок Галактики. Силою тяжіння воно утримує при собі дев'ять планет. Цю «сонячну родину» називають Сонячною системою. Третя від Сонця планета в Сонячній системі — Земля. Вона утворилася чотири з половиною мільярди років тому. Наша Земля — єдина планета Сонячної системи, де зародилося життя. Сталося це чотири мільярди років тому (З кн. «Історія людства»).

II. Простежте, як відмінюються числівники *мільйон*, *мільярд*.

Числівники *мільйон*, *мільярд* відмінюються, як іменники чоловічого роду II відміни твердої групи (*клен*, *дуб*). Вони змінюються за числами: *мільйон* — *мільйони*, *мільярд* — *мільярди*.

Числівники *мільйон*, *мільярд* пишуться з м'яким знаком.

III. Спишіть текст. Провідмініайте письмово словосполучення *мільйони галактик*, *мільярди років*.

¹ Геронто́лог — учений, який вивчає проблеми старіння людського організму.

² Всесвіт — рос. Вселенная.

³ Чумацький Шлях — рос. Млечный Путь.

426. Уявіть, що ви заробили мільйон гривень. Обговоріть із сусідом по парті, як краще розпорядитися заробленим. Переконайте його, що ваш варіант кращий.

427. Провідмініняйте письмово словосполучення 412 метрів, 1860 східців, мільйон доларів, мільярд гривень.

§46 Вживання порядкових числівників на позначення часу

Квітковий годинник

428. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів *маятникові, механічні, електронні, відзначають, відлічує, крильцями, козлоборідник, в'юнки*. Прочитайте текст. Зверніть увагу на особливості вживання числівників, які позначають час.

Годинники бувають різні: пісочні, сонячні, маятникові, механічні, електронні.

дізнатися
час за годинником

А в степу можна дізнатися, котра година, за квітковим годинником. Користуватися ним неважко. Варто лише запам'ятати, які квіти й коли прокидаються і засинають...

Найраніше, **о четвертій** годині ранку, розпускаються золотаві ромашки козлоборідника. **О п'ятій** розплющує синьо-блакитні очі петрів батіг. **О шостій** — яструбинка, **о сьомій** — осот, **о восьмій** — в'юнки польові, **о дев'ятій** — польова гвоздика, **о десятій** — мати-й-мачуха.

Погріються квіти на сонечку, порадують нас своєю красою — і знову вкладаються спати. **О першій** годині дня — гвоздика, **о другій** — кульбабка, **о четвертій** — яструбинка, **о п'ятій** — мати-й-мачуха, **о сьомій** — лілійник (В. Приходько).

II. Придумайте запитання до перших речень першого, другого і третього абзаців і поставте їх сусідові по парті.

III. Поясніть правопис слів *годинник, розпускаються, польова, мати-й-мачуха, синьо-блакитні, в'юнки*.

IV. Випишіть із тексту числівники, які позначають час. На яке запитання вони дають відповідь?

V. Перекладіть виписані числівники російською мовою (усно). З'ясуйте відмінності у сполученнях слів на позначення часу в українській та російській мовах.

429. Складіть і запишіть речення з висловами в рамці. Використовуйте пряму мову.

Котра година? — Третя.
О котрій годині? — О другій.
З котрої години? — З дев'ятої.
До котрої години? — До десятої.

430. Скількома способами можна записати час? Від чого це залежить? Дайте відповідь, використовуючи малюнок.

431. Розгляньте малюнок. Котру́ годину показують годинники? Коли це відбувається: вранці чи ввечері? Як ви це визначили?

432. Уявіть ситуацію. Ваша сім'я збирається у відпустку. Тато телефонує в аеропорт, щоб дізнатися про час відльоту. Що він почує у відповідь: точний час чи приблизний? Поясніть. У яких життєвих ситуаціях і в яких стилях мовлення необхідно точно називати час?

◇ Точний час вказують у розкладі відправлення поїздів, літаків, виходу радіо- і телепередач, початку концертів, вистав, спортивних заходів тощо. Вказівка на точний час характерна для наукового та офіційно-ділового стилів мовлення: *Експеримент розпочався о 10 годині 45 хвилин. Поїзд відходить о 20 годині 15 хвилин.*

433. Уявіть ситуацію. Вам треба дізнатися про час прибуття поїзда (літака). Запитайте про це у диспетчера¹. Використайте малюнок.

434. Уявіть ситуацію. Ви запрошуєте друга прийти до вас, коли він звільниться, щоб пограти в шахи. Про який час ви домовлятиметеся: про точний чи приблизний? Розіграйте діалог.

◇ У розмовному мовленні час події, як правило, вказують не точно, а приблизно (*зустрінемося о п'ятій*, а не *о сімнадцятій нуль-нуль*, оскільки само собою зрозуміло, що не о п'ятій ранку). У розмові опускають слова *годин* і *хвилин*.

14.30 — пів на третю
15.15 — чверть на четверту, чверть по третій
16.20 — двадцять на п'яту, двадцять по четвертій
17.45 — за чверть шоста
12.10 — десять по дванадцятій
10.55 — за п'ять одинадцята

¹ Д и с п е т ч е р — працівник, який відповідає за регулярний рух транспорту.

- 435.** Ви захопилися розмовою з другом. Висловіть жаль з приводу того, що мусите піти, і поясніть причину.

◆ Якщо вказувати точний час не обов'язково або ви не впевнені, що точно називаєте час якоїсь події, можете використовувати слова *здається, орієнтовно, близько* або поміняти місцями слова *години* і *числівник*: *це трапилось близько другої години; здається, о другій; годині о другій*.

- 436.** Замініть точно вказаний час приблизним і навпаки, записуючи числа словами. Поясніть, який час і чому слід вказувати в кожному випадку.

1. Мати пішла на роботу о 7 годині 58 хвилин. 2. Сестра приходить з університету о 14 годині 32 хвилини. 3. Поїзд номер 43 прибуває на першу колію між десятою й одинадцятою ранку. 4. Пароплав відчалиє орієнтовно о третій. 5. Серіал розпочинається близько восьмої вечора. 6. Ракета стартує десь о четвертій.

- 437.** Уявіть, що у вас є два білети до кінотеатру на денний сеанс. Запропонуйте другові піти з вами і домовтесь про час і місце зустрічі.

- 438.** Перекладіть речення українською мовою, правильно записуючи числівники на позначення часу.

1. Поезд приходил около десяти, и отец приехал в одиннадцать вечера. 2. После обеда дедушка ложился отдохнуть часа на полтора. 3. Часа четыре провели мы в Диснейленде. 4. В восемь часов я иду домой.

- 439.** виправте помилки у вживанні числівників на позначення часу. Запишіть відредаговані речення.

1. Початок вистави без тридцяти хвилин вісім вечора. 2. Я прокидаюсь у сім годин. 3. У тридцять хвилин шостої ранку розвидняється. 4. Через п'ятдесят п'ять хвилин після десяти годин починається третій урок. 5. На годиннику було без п'яти хвилин на дванадцяті. 6. Зустріч призначено у дев'ять годин.

- 440.** Випишіть із телепрограми на найближчі вихідні п'ять назв передач, які вас зацікавили. Час виходу передач записуйте словами.

З р а з о к. О сьомій годині двадцять п'ять хвилин — «Жива природа».

§47 Відмінювання дробових і збірних кількісних числівників

Супутник Землі

- 441.** I. Прослухайте, потім прочитайте текст, правильно вимовляючи числівники.

Найближче до нас небесне світило — Місяць — є супутником Землі. Його відстань до Землі змінюється в межах від 400 000 км до 357 000 км. Повний свій оберт навколо Землі Місяць робить за

27 днів, 7 годин, 43 хвилини, $11\frac{1}{2}$ секунд. Відстань до Землі від Місяця світло долає за $1\frac{1}{4}$ секунди, а від Сонця — за 8 хвилин. Поперечник Місяця дорівнює 3 476 км (З журналу).

II. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок до тексту і спишіть, замінюючи числа словами.

III. Яку роль у тексті відіграють числівники? Випишіть дробові числівники разом з іменниками, до яких вони відносяться. Якими числівниками є перша і друга їх частини? Запишіть дробові числівники словами, провідміняйте їх за зразком, поданим у таблиці.

У дробових числівниках чисельник (рос. числитель) відмінюється як ціле число, а знаменник (рос. знаменатель) — як прикметник у множині.

Відмінювання дробових числівників

Н.	<i>три четвертих</i>	<i>дві цілих три п'ятих</i>
Р.	<i>трьох четвертих</i>	<i>двох цілих трьох п'ятих</i>
Д.	<i>трьом четвертим</i>	<i>двом цілим трьом п'ятим</i>
Зн.	<i>три четвертих</i>	<i>дві цілих три п'ятих</i>
Ор.	<i>трьома четвертими</i>	<i>двома цілими трьома п'ятими</i>
М.	<i>(на) трьох четвертих</i>	<i>(на) двох цілих трьох п'ятих</i>

442. Прочитайте числа й запишіть їх словами, дібравши до кожного іменник із довідки у родовому відмінку однини.

$1\frac{3}{4}$; $\frac{1}{3}$; 0,28; 4,7; $7\frac{1}{5}$; 0,25; 0,5; 8,25.

Д о в і д к а: склянка, процент, метр, година, тонна, кілограм, грам, кілометр.

443. I. Провідміняйте усно словосполучення *півтора літра, півтори тонни, півтораста кілометрів*. Який висновок можна зробити?
II. Складіть і запишіть речення з цими словосполученнями в родовому, орудному й місцевому відмінках.

444. Прочитайте математичні приклади, правильно вимовляючи числівники.

$1\frac{4}{8} + \frac{5}{9}$; $6\frac{3}{5} + 4\frac{7}{8}$; $9\frac{4}{6} + \frac{2}{3}$; $60,2 + 7$.

445. Провідміняйте письмово дробові числа $\frac{1}{4}$; $\frac{5}{6}$; $\frac{4}{7}$.

446. Провідміняйте письмово збірні числівники, утворені від кількісних *дев'ять, двадцять*. Складіть із ними речення (усно).

Збірні числівники типу *двоє, троє, четверо* у непрямих відмінках мають форму цілих чисел: *два, двоє — двох, двома; три, троє — на трьох*.

447. Випишіть 5 прикладів із підручника математики, замінивши дробові числа словами.

Яким повинен бути справжній друг

Поміркуймо над тим, кого можна вважати справжнім другом. Яким він має бути? Надійним, добрим, вірним, справедливим... Можна навести безліч характеристик. Та справжні якості людини виявляються в її вчинках.

Які ж якості необхідно виховувати в собі, а яких, навпаки, позбутися¹, щоб тебе вважали добрим другом і хорошою людиною?

- 448.** І. Прослухайте початок оповідання і висловіть припущення, як далі могли розвиватися події.

А ЩО Ж ТОДІ НАЙГОЛОВНІШЕ?

У центральному міському парку стартували змагання з бігу між спортсменами-школярами. Хто ж стане **переможцем**?

Віктор одразу **опинівся** попереду всіх. За ним біг Антон, а позаду ще чотири хлопці з інших шкіл. **Уболівальники** махали руками і кричали: «Давай! Давай!» Та Антон нічого не чув і не помічав. Ось він **наздоганяє** друга...

Несподівано Віктор якось незграбно² змахнув руками і впав. Коли Антон **наближався** до нього, він чув, як Віктор стогне від болю. Він хотів зупинитися, та Віктор закричав: «Не зупиняйся! Біжи!..»

ІІ. Прослухайте текст і перевірте, чи справдились ваші припущення.

І Антон побіг далі. Коли він **обернувся**, то побачив, що хлопці з інших шкіл **обминають** його друга. Антон хотів **пришвиднити** біг, та замість цього раптом зупинився і за мить побіг у **протилежному** напрямку.

Віктор лежав на землі, біля нього вже зібралися люди. Антон підняв друга, той обхопив його рукою, і разом вони повільно побрели до фінішу.

Коли хлопця відвезли до лікарні, Дмитро сказав Антону:

— Даремно³ зупинився. А то обов'язково посів би перше місце.

— Не даремно, — сказала Олена. — Коли друг у біді, все решта не має значення. Антон як справжній товариш просто не міг кинути друга в біді.

— Ну, так уже й не міг! І без нього Віктору допомогли б, — **наполягав** на своєму Дмитро. — А через нього наша школа програла змагання. Навіщо таке благородство, якщо від цього нікому ніякої **користі**, а лиш одні **неприємності**.

— **Неправда, є користь. І не тільки для інших, а й для себе самого**, — сказала Олена. — Стати переможцем, звичайно, добре. Та не це найголовніше в житті.

— А що ж тоді найголовніше? — здивувався Дмитро (А. *Стариков*).

¹ П о з б у т и с я (чогось) — *рос.* избавиться (от чего-либо).

² Н е з г р а б н о — *рос.* неуклюже.

³ Д а р е м н о — *рос.* зря.

ко́ристь
рос. польза

коры́сть
укр. вигода

III. Зробіть звуковий запис слова *переможцем*. Відпрацюйте вимову виділених слів і прочитайте оповідання повністю.

IV. Однокласники Антона по-різному поставились до його вчинку. Кого з них ви підтримуєте, а з ким не погоджуєтесь і чому? Дайте власну оцінку вчинкові Антона. Як ви розумієте слова Олени (виділене речення)?

V. Визначте основну думку тексту. Які типи мовлення в ньому поєднано? До якого стилю мовлення належить текст?

VI. Яка теза розкривається в тексті? Які докази наводяться?

VII. Як ви думаєте, чому Антон вчинив саме так? Закінчте думку у формі роздуму: *Антон повернувся до Віктора, тому що ... . Я вважаю, він вчинив правильно (неправильно), оскільки...*

449. До кожної з поданих тез доберіть докази (усно).

1. Дружба — найбільший скарб, тому що ... . 2. Справжнього друга треба цінувати, оскільки ... . 3. Бути справжнім другом нелегко, через те що ... .

450. Прочитайте слова, що означають якості людського характеру. Випишіть з-поміж них п'ять якостей, які ви найбільше цінуєте в людях.

Чемний, охайний, чесний, кмітливий, чуйний¹, вірний, благородний, поступливий², скромний, безкорисливий, запальний³, фантазер, начитаний, вимогливий, серйозний, із почуттям гумору, надійний, авторитетний.

451. Дайте відповіді на запитання.

1. Чи є в тебе друг (подруга)? Хто він (вона), звідки, чим займається, які в нього (в неї) захоплення?

2. Чи вважаєш ти його (її) справжнім другом (справжньою подругою)? Чому?

3. Які риси його (її) характеру тобі особливо подобаються? А що не подобається?

452. I. Прочитайте учнівський твір і поміркуйте над порушеною в ньому проблемою.

ЯКИМ ПОВИНЕН БУТИ СПРАВЖНІЙ ДРУГ І ЩО РУЙНУЄ ДРУЖБУ?

Дехто вважає, що надійного друга можна знайти скрізь. Це не зовсім правильна думка. Друзі самі не приходять, їх треба вміти знаходити. Але все залежить і від того, з ким ти потоваришуєш, і від тебе самого.

Бувають різні друзі, а отже, і різні характери. Добре, якщо у

¹ Ч у й н и й — рос. чуткий.

² П о с т у п л и в и й — який може поступитися своїми інтересами заради інших.

³ З а п а л ь н и й — рос. вспыльчивый.

твого товариша гарний характер. А що, коли щось у його характері тобі не подобається? Як уникнути непорозуміння¹?

По-перше, треба вміти пробачати другові, якщо він схибив². По-друге, намагатися самому бути хорошим, вірним другом, виховувати в собі кращі людські якості і своїм прикладом впливати на товариша. По-третє, стримувати себе в складних ситуаціях, ніколи не принижувати і не ображати друга.

Додержуйся цих правил, тоді й дружба буде міцна (Тетяна В.).

II. До якого типу мовлення належить текст? Знайдіть у ньому тезу, докази і висновок. Визначте стиль мовлення.

453. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Дружби дружбою шукають», «Друга мати — себе не шкодувати», «Чому слід дорожити дружбою», «Вчинок, яким я пишаюся», «Вчинок, за який мені соромно».

§49 Відмінювання порядкових числівників

Сонце

454. I. Прослухайте, потім прочитайте текст, правильно вимовляючи числівники. Доберіть заголовок до тексту.

Люди давно **помітили**, що Сонце **гріє** не завжди однаково. Бувають дуже теплі роки, бувають холодніші.

Вчені тривалий час спостерігали поверхню Сонця і **виявили**, що кожний одинадцятий рік Сонце **гріє** сильніше, ніж у попередні десять років. Ще сильніше **гріє** воно кожний 129 рік, а найсильніше кожний 600. **Усі ці роки** і зветься часом активної діяльності Сонця (В. Уткін).

II. Колективно складіть і запишіть три запитання за змістом тексту, спираючись на виділені слова. Яка інформація виявилась для вас новою?

III. Знайдіть у тексті порядкові числівники, запишіть їх словами і провідмінійте. За зразком якої частини мови відмінюються порядкові числівники?

♦ **Порядкові числівники**, крім числівника *третій*, відмінюються як **прикметники твердої групи**: *першого, першому* (але: *третьому*).

♦ **У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово**: *дев'ятсот шістдесят сьомого*.

455. Спишіть речення, замінюючи числа словами.

1. Не було листа на 2 і на 3 день (За М. Коцюбинським). 2. Я читаю книжку на 248 сторінці. 3. У списку Кононенко був 17. 4. Ми піднялись на 12 поверх. 5. На 135 день вони дісталися вершини гори. 6. На 48 секунд суддя зупинив раунд. 7. Виграш випав на 1927 номер.

¹ Непорозуміння — незгода, суперечка.

² Схибити — припуститися помилки у своїх діях.

- ◆ **Порядкові числівники на -сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний пишуться разом: п'ятисотий автомобіль, двохтисячний кілометр, чотирьохмільярдний житель.**

О р ф о г р а м а
Написання разом порядкових числівників
на -сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний:
двохсотий, п'ятитисячний, семимільйонний

- ◆ **Порядкові числівники на -сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний слід відрізняти від складних прикметників: триповерхові, вісімнадцятирічний, дев'ятирічний.**

- 456.** Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки і замінюючи числа словами. Розрізняйте порядкові числівники і складні прикметники.

12 (річна) школа, (3) актна п'єса, під (19) номером, (50) літній чоловік, (200) гривнева купюра, (20 000) відвідувач, у (47) ряду, (100) грамовий пакет, з (98) місцем, (5000) пасажир, (1997) року народження, (6 000 000) тонна руди, (300) мільйонне населення, (4 000 000) кубометр води.

- ◆ **У датах назви місяців уживаються тільки в родовому відмінку однини: перше грудня, шістнадцяте липня, сьоме лютого.**

- ◆ **Вказуючи дату після порядкового числівника, назву місяця пишемо в родовому відмінку.**

О р . в .   Р . в .
перед першим вересня
перед дев'ятим жовтня

- ◆ **У назвах свят при заміні числа словом іменник слід писати з малої букви, а числівник — з великої:**
8 Березня — Восьме березня.

- 457.** Складіть коротеньку вітальну листівку з Міжнародним жіночим днем 8 Березня чи Днем перемоги (9 Травня). Адресуйте її мамі (бабусі, вчительці), дідушеві (іншому родичеві, учаснику Другої світової війни). Числа запишіть словами.

- 458.** Перекладіть речення українською мовою. Зверніть увагу на особливості вживання порядкового числівника *другий* та займенника *інший*. Із чим пов'язаний правильний вибір слова?

1. Одни ученики оформляли стенд, другие расставляли книги.
 2. К финишу спортсменка пришла второй. 3. В новой школе у неё другая жизнь. 4. Вторая встреча команд закончилась вничью.

- 459.** Спишіть речення, виправляючи помилки. Обґрунтуйте правильне вживання числівників.

1. Другої відповіді ми від нього й не чекали. 2. Гості заходили один за другим. 3. Одні футболісти грали, другі були на лаві запасних. 4. Другий раз я вже не помилюсь.

Розбір числівника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок).
3. Розряд за значенням (кількісний чи порядковий; якщо кількісний, то який).
4. Група за складом (простий, складний чи складений).
5. Відмінок, рід і число.
6. Синтаксична роль.

Земля разом з вісьмома іншими планетами рухається навколо Сонця.

Зразок усного розбору

Вісьмома — числівник, початкова форма *вісім*; кількісний, означає ціле число, простий, вжитий в орудному відмінку; у реченні є означенням.

Зразок письмового розбору

Вісьмома — числ., *вісім*; кільк., ціле число; прост.; Ор. в.; означ.

461. I. Перекладіть і запишіть українською мовою сполучення слів.

Третій всадник, сорок дев'ятий игрок, **п'ятсот шістьдесят седьмой** участок, сто семнадцатая яхта, две тысячи шестой год.

II. Друге сполучення слів провідмініайте письмово. Виділений числівник (записаний українською мовою) розберіть як частину мови.

§50 Узагальнення й систематизація вивченого про числівник

Рекордсменами не народжуються

462. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте текст, правильно вимовляючи числівники.

Спорт необхідний людині для здоров'я і правильного розвитку. Він дає змогу розкрити **невичерпні** можливості організму.

Фізичні можливості кожного з нас дуже великі. Зазвичай людина **витриваліша**, ніж вона про себе думає. Як підраховали вчені, учень початкових класів упродовж навчального року переносить у своєму ранці вантаж, **призначений** для шести залізничних вагонів.

Луккі Хофмайер з німецького міста Регенсбурга на руках подолав відстань до Мюнхена у 132 кілометри за 36 годин.

Цирковий артист Анрі Рашатен упродовж шести місяців **прогулювався** по канату, **натягнутому** на двадцятидвохметровій висоті. За цей час він пройшов близько 108 кілометрів.

У 1964 році сорокавосьмирічний спортсмен пробіг відстань від Нью-Йорка до Лос-Анджелеса (а це понад 5 120 кілометрів) за 73 дні 8 годин 20 хвилин — у середньому 68,8 кілометра в день.

Шістдесятитрирічна англійка Барбара Мур у 1967 році пройшла без зупинки 269 кілометрів за 41 годину 40 хвилин.

І таких прикладів можна навести безліч.

Візьміть собі в союзники спорт. Він допоможе вам виховати в собі волю, **стійкість, наполегливість**, віру в свої сили. А такі якості дуже потрібні людині, щоб досягти успіху в житті (За В. Пекелісом).

II. Поставте запитання за змістом першого речення сусідові по парті. Визначте тему й основну думку висловлювання. Доберіть заголовок до тексту. Яку роль у розкритті основної думки відіграють числівники?

III. Яка інформація викликала у вас особливий інтерес? Наведіть відомі вам факти, що свідчать про невичерпні резерви людського організму. Яка роль спорту в поповненні цих резервів? Як ви розумієте виділене речення?

IV. Знайдіть у тексті і назвіть прості числівники. Один простий і один складений числівник на вибір розберіть письмово як частину мови.

V. Доведіть, що слова *сорокавосмирічний* та *шістдесятитрирічна* не є числівниками. Поясніть їх правопис.

463. Розкажіть, які бувають числівники за будовою і за значенням. Наведіть приклади з тексту вправи 462.

464. Назвіть час за годинниками на малюнку (різними способами).

465. Відредагуйте речення, виправивши помилки у вживанні числівників. Поясніть свої дії.

1. Поїзд відходить у чотирнадцять годин. 2. Під деревом лежало четверо яблук. 3. «Скільки зараз годин?» — «Зараз дванадцять годин п'ятдесят п'ять хвилин». 4. Я прокинувся у половині сьомого. 5. Це село знаходиться приблизно кілометрів за десять від міста. 6. На годиннику п'ять годин п'ять хвилин. 7. На трьох дівчатах були модні сукні.

466. Напишіть невеликий твір (можна у віршах) на одну з тем: «Числівники навколо нас», «Про що «знають» і про що «пам'ятають» числівники?», «Чи могли б ми обійтися без числівників?». Уживайте кількісні й порядкові, прості, складні та складені числівники у різних відмінках.

Займенники — це особливі слова. Вони здатні замінювати інші частини мови: назви предметів або осіб (*ми, він, хтось, ніщо*), ознак (*твій, інший, ніякий*), кількості (*стільки, котрий, скільки*). Як бачите, займенник допомагає усім частинам мови, які ви вже вивчали. Згодом ви переконаєтеся, що й з дієсловом його пов'язують дружні стосунки.

Кількість займенників порівняно з іншими повнозначними словами невелика, але вживаються вони дуже часто. Речень, у яких би не було займенників, майже немає.

Щоб навчитися грамотно й красиво висловлюватися, будувати зв'язний текст, треба більше дізнатися про займенники.

§51 Займенник як частина мови.

Розряди займенників за значенням

Чарівний світ дитинства

- 467.** І. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

НА КОСОВИЦЮ¹

Збирались ми на косовицю довго. Скільки клопоту було в цей день!

Ось ворота відчиняються. Мати щось показує, умовляє батька не брати мене, малого, з собою. На моє щастя, на ці прохання ніхто не зважає. Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер...

Прокидаюсь я на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. А на Десні краса! Все блищить і сяє на сонці. Пахне в'ялою травою, квітами. Я стрибаю з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода ласкава, холодна. Потім стрибаю на кручу і гайда по сінокошу. Я не ходжу, а літаю, ледве торкаючись луку.

Отак я раюю² кілька днів, поки не скосять усю траву. Ношу дрова, розводжу вогонь, ловлю рибу, чищу картоплю. Після косовиці починаємо гребти сіно (За О. Довженком).

*прохання
в'ялий*

¹ Косовиця (сінокіс) — косіння і збирання трави; місце, відведене для косіння.

² Раювати — відчувати насолоду, блаженство, щастя.

Вийшли в поле косарі...

II. Яку подію зі свого життя описує автор? Як передано настрій, почуття хлопчика? Наведіть приклади з тексту.

III. Поставте питання до виділених слів. З якими назвами ці слова співвідносні: осіб (предметів), ознак чи кількості? З якою метою вживаються у тексті? До якої частини мови належать?

IV. Поясніть правопис слів у рамці на с. 160, складіть з ними речення.

V. Розгляньте фотоілюстрацію. Складіть 2 речення про косовицю (усно).

- ◆ **Займенник** — частина мови, що вказує на особу, предмет або кількість, але не називає їх. *Хто працює, той працюю шанує* (Нар. творчість). *Вона ні разу в житті не проспала сонце* (М. Стельмах).

468. I. Прочитайте уривок із вірша Дмитра Білоуса «Злитки золоті». Про яку властивість займенника в ньому йдеться?

А поспитай звичайного займенника,
За кого він у мові? За іменника!
(Хоч може цей наш скромний посередник
Замінювать числівник і прикметник.)

посередник

II. Прочитайте речення. Поставте питання до виділених займенників. Подумайте, замість якої частини мови вони вживаються.

1. Ми приїхали до Києва. 2. Приїхали у гості до мого рідного дядька і моєї рідної тітки (З тв. В. Нестайка). 3. Дорогу подолає той, хто йде. 4. Яке зерно, такий і хліб (Нар. творчість). 5. А звідки взялися канікули і скільки їм років? 6. Ніхто не вірив його розповідям, усі глузували з нього (З тв. А. Коваль).

469. Пригадайте, як змінюються займенники. Назвіть у тексті «На косовицю» займенники, які можуть змінюватися за відмінками, числами, родами. Випишіть виділені речення. Визначте, яку синтаксичну роль виконують у них займенники.

Займенники змінюються за відмінками, а деякі з них — за родами і числами. У реченні займенники можуть бути різними членами. Наприклад: Ми думаєм про вас (В. Симоненко). Над моїм вікном ластівки звили собі гніздо (В. Земляк).

470. Випишіть із тексту «На косовицю» займенники, розподіляючи їх за розрядами. Користуйтеся поданою таблицею.

Розряди займенників за значенням

Назва розряду	Займенники
Особові	я, ти, він (вона, воно), ми, ви, вони
Зворотний	себе
Присвійні	мій, наш, твій, ваш, свій, його, її, їхній
Питальні	хто? що? який? котрий? чий? скільки?
Відносні	хто, що, який, котрий, чий, скільки
Вказівні	цей (оцей), той (отой), такий, стільки
Означальні	сам, самий, весь, всякий, кожний, інший
Заперечні	ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки
Неозначені	дехто, децо, деякий, хтось, щось, абихто, хто-небудь, казна-що, котрийсь

471. I. Прочитайте текст, вживаючи замість питань потрібні займенники з довідки на с. 163. Визначте роль займенників у тексті.

За часів (ч и й о г о?) дитинства у кіно та мультиках (я к і?) добрі герої були гарненькими та чепурненькими, а (я к і?) злі — жахливими та огидними. З (я к и х?) пір (х т о?) виросла й зрозуміла, що ні друга, ні ворога не можна впізнати, визначити так просто. (К о м у?) стали подобатись (я к і?) казки, ле фантастичні істоти (к о г о?) не лякають, а вчать мудрості. У (я к и х?) казках маленька самотня потвора береже сон і спокій людей. Казка про (ч и є?) життя дуже складна. (Ч и м?) вона і цікава (За М. Муляр).

Д о в і д к а: мого, усі, всі, з тих, я, мені, інші, нікого, у таких, наше, тим.

П. Які герої сучасних оповідань, казок, мультфільмів вам подобаються? Чи можна стверджувати, що зовні некрасиві персонажі завжди уособлюють зло, а гарні — лише добро? Як же розпізнати друга? Пospеречайтесь на цю тему.

472.

Складіть діалог: поділіться враженнями про оповідання, казку, мультфільм, кінофільм. Доведіть, що ваш улюблений персонаж заслуговує на повагу і любов. Використовуйте займенники з метою уникнення невинуватених повторів та для зв'язку речень. Зачитайте діалог в особах.

473.

Прочитайте прислів'я. У чому їх повчальний зміст? Випишіть із прислів'їв займенники, групуючи їх за розрядами.

1. Усе на світі можна придбати, тільки не батька та матір.
2. Слово чемне кожному приємне. 3. Дитина що бачить, те й робить. 4. Другу своєму побажай того, що бажаєш собі. 5. Той, хто шанує свою матір, не образить чужої. 6. Ученим ніхто не народжується.

474.

І. Прочитайте текст. Яку подію в ньому описано? Простежте, яка помилка часто трапляється в тексті, як це впливає на зміст.

Павлуша і Ява приїхали до Києва. Павлуша і Ява цілий рік мріяли про цей день. Через двадцять хвилин Павлуша і Ява вже йшли Хрещатиком. Павлуша і Ява викроковували по Хрещатику гордо й урочисто, як на параді. По Хрещатику не можна просто собі йти. Такий то вже незвичайний Хрещатик. Люди, які потрапляють на Хрещатик, стають ніби іншими людьми. Люди здаються якимись радісними і святковими (За В. Нестайком).

П. Прочитайте текст уголос, вживаючи замість виділених іменників займенники або синоніми, уникаючи невинуватених повторів. У разі потреби користуйтеся довідкою. Яка роль займенників у нашому мовленні?

Д о в і д к а: хлопці; вони; друзі; по ньому; вулиця; усі, хто; на неї; вони.

475.

Прочитайте речення. Подумайте, чи доречно вжити у них виділені займенники. Відредагуйте і запишіть речення, щоб їх зміст був зрозумілим.

1. На возі лежав Сашко. Він був дерев'яний. 2. Дівчинка перегорнула сторінку підручника. Вона була брудна. 3. Зайшов Том із продовгуватим предметом у руках. Він був у плащі. 4. Хлопчики шукали для багаття залишки кори під деревами. Вони були мокрі.

476.

Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Порівняйте вимову і написання займенників у російській та українській мовах. З чим пов'язані дитячі спогади автора? Чи любите ви прокидатися рано?

Мать моя вставала рано, до солнца. Она угощала меня чаем с молоком. Молоко кипятилось в глиняном горшочке и сверху покрывалось румяной пенкой. Под той пенкой оно было необыкновенно вкусное. Чай от него делался прекрасным.

Это угощение решило мою жизнь в хорошую сторону. Я привык к этому утреннему подъёму и уже никогда не мог проспать восход солнца (*За М. Пришвіним*).

Угощать — пригощати. Горшочек — горщик. Пенка — пінка, шкурка. Необыкновенно — незвичайно. Угощение — частування. Восход — схід.

§52 Особові та зворотний займенники

Цілюща¹ сила природи

477. І. Прослухайте текст. Прочитайте його, відпрацьовуючи вимову слів у рамці. Визначте тему і основну думку тексту.

РОСЛИНИ ЛІКУЮТЬ

Здавна люди використовують цілющі властивості пахучих рослин. Серед них найпочесніше місце належить цибулі й часнику. Їх уживають у їжу, з них виготовляють настої. Вони допомагають нам попередити² захворювання, зміцнити організм. Для виготовлення настоїв використовують речовини, що надають рослинам різкого запаху.

Пахучі рослини люблять птахи. Якщо шпаки після далеких мандрів повертаються і знаходять у своїх гніздах горобців, то з галасом і криком їх виселяють. Після цього викидають чуже «майно», дезінфікують³ шпаківні. Гнізда встеляють пахучими рослинами: м'ятою, часником і цибулею. Їх птахи знаходять на наших городах.

почесний
зміцнювати

Роль запахів у живій природі надзвичайна. Кожен з вас хоч раз у житті використовував для лікування пахучі рослини (*З дит. енци. «Тасмниці природи»*).

П. Яка роль пахучих рослин у нашому повсякденному житті? Назвіть ті, що знаєте. Що вам відомо про використання лікувальних рослин птахами, іншими тваринами?

ПІ. З якими назвами співвідносні виділені займенники: осіб (предметів), ознак чи кількості? До якого розряду вони відносяться? Чому так називаються?

Під час спілкування у співрозмовників виникає потреба вказати один на одного або на того, про кого говорять. З цією метою вживаються особові займенники.

478. І. Накресліть і заповніть подану таблицю, користуючись таблицею «Розряди займенників за значенням» (с. 162).

¹ Цілющ и й — який має лікувальні властивості (рос. целебный).

² По п е р е д и т и — рос. предупредить.

³ Дез і н ф і к у в а т и — знищувати збудників різних інфекцій.

Особові займенники

Особа	Однина	Множина
1-а	я	ми
2-а	ти	ви
3-я	він, вона, воно	вони

II. У наведених реченнях визначте особу, число і, де можливо, рід особових займенників (тільки тих, які вжито у називному відмінку). Яка їх роль у реченнях?

1. В цьому саду я виросла, і він мене впізнав, хоч довго придивлявся (Л. Костенко). 2. Ми з Піратом кинулись до моркви (О. Довженко). 3. А ти подивися на озерце (П. Утевська). 4. Вони продають пучки звіробію, цвіт липи, ромашковий цвіт... Вони знають, як і коли заготовляти рослини (Є. Гуцало). 5. Нагідка¹ — квітка-цілителька. Є вона на кожному городі, на клумбах і просто в полі. 6. Ягоди ожини схожі на малину, але вони синювато-чорного кольору і не такі солодкі (А. Коваль).

Особові займенники змінюються за відмінками та числами. Займенник *він* змінюється також за родами.

У реченні особові займенники виступають у ролі підмета або додатка: За лісовою просікою зайшли *ми* в молоду посадку (В. Приходько). А дуби шумітимуть *їм* про весну (Григір Тютюнник).

479. Випишіть із тексту «Рослини лікують» виділені займенники, визначте їх число й відмінок. Користуйтеся наведеною таблицею.

Відмінювання особових займенників

Відмінок	1-а особа		2-а особа		3-я особа	
	Однина	Множина	Однина	Множина	Однина	Множина
Н.	я	ми	ти	ви	він, вона, воно	вони
Р.	менé (до мене)	нас	тебé (до тебе)	вас	його́ (до нього), її́ (до неї)	їх (до них)
Д.	мені́	нам	тобі́	вам	йому́, їй	їм
Зн.	менé	нас	тебé	вас	його́, її́	їх
Ор.	мно́ю	на́ми	тобо́ю	ва́ми	ним, не́ю	ні́ми
М.	(на) мені́	на (нас)	(на) тобі́	(на) вас	(на) ньо́му, ні́м (на) ній	(на) них

¹ Нагідки — рос. календула.

- 480.** Виконайте письмовий синтаксичний розбір виділених речень із тексту «Рослини лікують». Якими членами речення є займенники?

У непрямих відмінках займенники 3-ї особи після прийменників пишуться з *н*: *І через те ми дуже з ним дружили (Л. Костенко).*

О р ф о г р а м а
Буква *н* в особових займенниках
3-ї особи після прийменників
від нього, до неї

- 481.** I. Прочитайте текст. Якими почуттями пройнято розповідь? Спишіть, розкриваючи дужки і ставлячи займенники в потрібному відмінку. Поясніть появу *н* на початку деяких особових займенників.

А над (ми) всіма — небо. Небо наше, домашнє, як чорнобривці. Я люблю небо. І особливо люблю, коли не бачу (воно). Люблю (воно) уві сні, коли сниться (я) наше небо в криницях. Сниться в пригорці¹ води — з хмарами, коли я умиваюся вранці... Іще люблю небо найбільше тоді, коли в (воно) летить лелека до нашої хати (За М. Вінграновським).

II. А яке небо подобається вам? Опишіть свої враження у 5—6 реченнях. Запишіть їх. Використовуйте займенники для зв'язку речень та для уникнення невинуватених повторів.

- 482.** I. Прочитайте текст, уживаючи займенники з дужок у потрібному відмінку. Яка роль рослин у нашому житті?

Природа подарувала рослини людині. Ми любимо (вони) за красою, впираємося їхніми пахоцями. Однак рослини не лише дарують (ми) естетичні почуття. Вони очищають навколишнє середовище, багато з (вони) мають лікувальні властивості.

Я люблю рослини, розумію (вони) і бережливо користуюся їхніми дарами (За Л. Павленко).

II. Спишіть текст, розкриваючи дужки. Поясніть появу *н* на початку деяких займенників.

- 483.** Прочитайте речення, правильно наголошуючи виділені займенники. Визначте їх відмінок. Простежте, як змінюється наголос займенників, що вживаються з прийменниками. Звертайтеся до таблиці «Відмінювання особових займенників» (с. 165).

1. Менé сьогодні голуб розбудив (Л. Костенко). 2. Навколо, спинами до мéне, сиділи дід і батько з косарями (О. Довженко). 3. Кольорові малюнки зачарували йогó (І. Тoman). 4. У ньóго були дивні очі... (Л. Костенко). 5. Зневажиш сам себе, зневажать і люди тебé. 6. Як ти до людей, так і люди до тебé (Нар. творчість).

¹ Пригорща — рос. пригоршня.

484. За малюнком складіть і запишіть по одному реченню із займенниками її, у неї, їх, до них. Прочитайте складені вами речення, правильно наголошуючи займенники.

485. Прочитайте речення, добираючи з дужок потрібні прийменники. Поясніть свій вибір. Користуйтеся теоретичним матеріалом, поданим нижче.

1. Чумацький віз тихо рипить (під, піді) мною, а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу. 2. Дивлюсь я на моє небо, на зоряний всесвіт (над, наді) мною і непомітно лину в сон щасливий. 3. Чарівний світ пливе (перед, переді) мною: сині води, білі піски, хати на високих берегах (За О. Довженком). 4. Уперше (з, зі) мною до Києва приїхав Ява (В. Нестайко).

В українській мові прийменники **з, над, перед, під** перед займенником **мною** вживаються з **і**: *Переді мною розкинувся безмежний степ* (О. Гончар).

486. Розгляньте таблицю «Розряди займенників за значенням» (с. 162). До якого розряду належить лише один займенник? Про що свідчить його назва? Чи можна у зворотному займеннику визначити число, рід? Чи вживається він у називному відмінку?

Зворотний займенник себе вказує на виконавця зворотної дії: *примусив себе, заспокоїла себе*.

Зворотний займенник не має форми називного відмінка, не має роду та числа. У реченні виступає у ролі додатка: *Хлопець пересилив себе й посміхнувся* (О. Донченко).

Н. —
Р. *себе́* (до *се́бе*)
Д. *собі́*
Зн. *себе́*
Ор. *собо́ю*
М. (на) *собі́*

487. Прочитайте речення. Визначте відмінок зворотного займенника.

1. Самі на себе дивляться ліси, розгублені од власної краси (Л. Костенко). 2. Я знову бачив навколо себе косарів (О. Довженко). 3. Я люблю слухать, як шумить ліс, як говорять поміж собою дерева (І. Цюпа). 4. Сів на коня — не забувай про себе, зліз із коня — не забувай про нього (Нар. творчість).

488. І. Спишіть речення, вставляючи замість крапок особові займенники — замітники виділених слів. Поясніть роль займенників у зв'язку речень.

1. В Україні по-особливому ставилися до деяких **дерев**. Серед ... найпопулярнішим був **дуб**. ... шанували за довголіття, міцність, вологостійкість. 2. За красу любили **березу й тополь**. ... селяни часто обсаджували шляхи, садиби. 3. Надзвичайно поширеним деревом є **верба**. ... добре переносить вологість, швидко росте. 4. Цінують у народі **плоди** калини й терну. ... застосовують у народній медицині (За В. Горленко, В. Наулко).

II. Чим є вжиті вами займенники в реченні — «відомим» чи «новим»?

489. І. Прочитайте текст. Що цікавого ви дізналися про петрушку? Простежте, яка помилка трапляється в тексті, як це впливає на зміст.

У Стародавній Греції петрушка вважалася рослиною особливою. Петрушка прийшла з гір. Греки вирощували петрушку в садах, з петрушки греки плели вінки для героїв, для переможців Олімпійських ігор. Греки знали, що петрушка знімає втому, зміцнює сили, тому греки використовували петрушку як приправу до різних страв.

Сьогодні петрушка — незамінна на нашому столі. Адже у петрушці вітамінів у п'ять разів більше, ніж у яблуках.

II. Спишіть текст, уживаючи, де це необхідно, займенники замість іменників, уникаючи невиправданих повторів.

§53 Питальні та відносні займенники, їх відмінювання

Любіть природу!

490. І. Прослухайте текст. Прочитайте його, відпрацьовуючи вимову слів у рамці. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок.

Любов до природи — глибоке почуття. Природа дає нам все, завдяки чому ми живемо.

Подумайте про ліс. Це і будівельні матеріали, і місце відпочинку, і радість для наших очей.

*почуття
завдяки
пом'якшувати*

Красою природи називають воду. Вона пом'якшує клімат, дає життя гідроелектростанціям, які освітлюють міста й села. А скільки різних тварин знаходять тут свої домівки! Птаство на воді і риба у воді — величезне багатство, що росте й розмножується на поживу і на радість людям.

Любити природу — означає оберігати її. Хорошу й корисну справу зробив той, хто посадив дерево, захистив пташине гніздо.

Вивчайте природу, любіть природу, захищайте природу! (За М. Рильським).

II. Яка основна думка тексту? Що означає любити природу? Зачитайте частини тексту: вступ, основну частину, висновки. Назвіть мікротеми тексту. З яких мікротем складається основна частина?

III. Користуючись таблицею «Розряди займенників за значенням» (с. 162), визначте, до якого розряду належать виділені займенники. З якою метою вони вживаються в тексті?

491. I. Запишіть питання, на які відповідають частини мови: іменники, прикметники, числівники. До якого розряду займенників належать ці слова? II. У чому полягає різниця між питальними і відносними займенниками? Складіть і запишіть питальні та розповідні речення із займенниками *хто*, *що*, *який*, *скільки*. З якою метою вони вживаються у реченнях?

З р а з о к. *Хто любить природу? — Любить природу той, хто оберігає її.*

Питальні займенники *хто? що? який? чий? котрий? скільки?* вживаються для вираження питань про особу, предмет, їх ознаку та кількість.

За допомогою питальних займенників утворюються питальні речення: *Скільки мов на Землі? (А. Коваль). Що ти читаєш? (М. Вінграновський).*

Відносні займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки* вживаються для зв'язку частин складного речення: *Хто не посадив у житті жодного дерева, той не вартий людської пошани (Нар. творчість). Ще так недавно чувся голосний спів іволги, що клопоталась біля гнізда (Є. Гуцало).*

492. Прочитайте речення. Знайдіть у них займенники, визначте їх розряди. З якою метою вживаються питальні та відносні займенники?

1. Колискова пісня. Скільки їх створив народний геній! (В. Скуратівський). 2. Хто слова не тримає, той честі не має. 3. Який птах, така й пісня; яка земля, такий і звичай (Нар. творчість). 4. Скільки не переорювали поле, а стежка народжувалася знов і знов (В. Близнець). 5. Ну то котрий із вас, хлопці, проведе мене додому? (О. Гончар). 6. Хто все це видумав? Хто намалював? (В. Бабляк).

Займенник *що* у складних реченнях синонімічний займеннику *який*. Якщо замість займенника *що* вжити займенник *який*, зміст речення не зміниться: *Кожного дня я блукаю дібровами, що розкинулись понад річкою Хоролом (І. Цюпа). — Кожного дня я блукаю дібровами, які розкинулись понад річкою Хоролом.*

493. Прочитайте речення, назвіть займенники і визначте їх розряди. Випишіть їх, визначте відмінок (а де можливо — рід і число). Користуйтеся поданими таблицями (с. 170).

1. Хто не бачив тебе, рідний краю, той не знає, на що здатна і чим багата наша природа (М. Олійник). 2. Того, чия рука тебе ряту-

вала, ніколи в житті не забудеш (О. Гончар). 3. Чим торгують, що можна купити на наших ринках, ми знаємо. А у далекі княжі часи чим торгували? (М. Слабошпицький). 4. Про що, про що скрипить твоя сосна? (Л. Костенко). 5. Кого бджоли не кусали, той ціни меду не знає. 6. У кого душа є, у того й мрії є (Нар. творчість).

Відмінювання питальних і відносних займенників

Н. Р. Д. Зн.	хто кого́ кому́ кого́	що чого́ чому́ що	скільки скільки́х скільки́м скільки (скільки́х) скільки́ма (на) скільки́х
Ор. М.	ким (на) ко́му, кім	чим (на) чо́му, чім	

Відмі- нок	Однина			Множина для всіх родів
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н. Р. Д. Зн. Ор. М.	який яко́го яко́му який (яко́го) які́м (на) яко́му, які́м	яка́ яко́ї якій яку́ яко́ю (на) який	яке́ яко́го яко́му яке́ які́м (на) яко́му, які́м	які́ які́х які́м які́ (які́х) які́ми (на) які́х
Н. Р. Д. Зн. Ор. М.	чий чийо́го чийо́му (чийо́му) чий (чийо́го) чий́м (на) чийо́му, чийо́му, чий́м	чия чийо́ї чийі́ чию́ чийо́ю (на) чийі́	чийе́ чийо́го чийо́му (чийо́му) чийе́ чий́м (на) чийо́му, чийо́му, чий́м	чийі́ чийі́х чийі́м чийі́ (чийі́х) чийі́ми (на) чийі́х
Н. Р. Д. Зн. Ор. М.	котрий котро́го котро́му котрий (котро́го) котри́м (на) котро́му, котри́м	котра́ котро́ї котрій котру́ котро́ю (на) котри́й	котре́ котро́го котро́му котре́ котри́м (на) котро́му, котри́м	котрі́ котрі́х котри́м котрі́ (котрі́х) котри́ми (на) котрі́х

У місцевому відмінку однини чоловічого й середнього роду займенники *хто, що, який, чий, котрий* мають паралельні форми.

Особливістю відмінювання питальних і відносних займенників *хто? що? (хто, що)* є те, що вони в непрямих відмінках мають інші основи (*кого, чого* і т. д.).

494. Перебудуйте розповідні речення на питальні, замінивши виділені слова питальними займенниками. Визначте, у якій формі вжито займенники.

1. Хлопчина вперше приїхав до Харкова. 2. Над моїм вікном гойдається на гілочці горобчик. 3. Людям пшениця відома давно. 4. Слово «друг» дуже давнє. 5. Хлопці запропонували Тимкові розповісти цікаву історію. 6. З барвінку виготовляють ліки від різних хвороб. 7. На світі живе сто мільйонів видів комах (А. Коваль). 8. Фільм почався о дев'ятій годині.

495. Уявіть ситуацію. Ви обговорюєте з батьками свій відпочинок під час канікул. Складіть діалог, який відбувся між вами. Аргументуйте свій вибір (чому ви обираєте для відпочинку певний куточок України: біля річки, моря, у горах тощо).

496. I. Прочитайте текст, визначте тип мовлення. Чим є виділені слова — «відомим» чи «новим»? Яких слів не вистачає для зв'язку речень?
II. Спишіть текст, уставляючи замість крапок займенники з довідки. Визначте роль цих займенників у тексті.

Увечері сиділи на ганку, з ... відкривався розлогий краєвид. На ... краєвиді вміщувалися берег, петляста річка, луг, стіна лісу. ... було повите бузковим серпанком, здавалось легким, невагомим. Як і обрій, ... відсовувався все далі (За Є. Гуцалом).

Д о в і д к а: цьому, усе, з якого, який.

497. Складіть і запишіть план тексту вправи 490. Підготуйтеся переказувати текст усно, доповніть його власними висновками про те, чому треба любити природу, оберігати її красу. Переказ запишіть.

§54 Допис у газету інформаційного характеру

Якою я хочу бачити свою школу

Спробуймо побувати в ролі журналістів і поговорити про те, що хвилює нас із вами, у формі допису — статті в газету.

Допис — це написана кореспондентом або читачем газетна чи журнальна стаття, повідомлення про конкретний факт, подію чи явище, які можуть зацікавити інших.

Основні вимоги до змісту допису:

1. Актуальність (описуваний факт чи порушена проблема цікаві для багатьох людей).

2. Достовірність (в основі статті дійсні, правдиві факти, а не вигадані чи спотворені).

3. Стислість, точність, конкретність (економне й точне вживання слів).

Разом із тим діловий стиль допису допускає використання художніх засобів (епітетів, метафор, порівнянь і т. ін.).

498. I. Прочитайте мовчки допис вашого ровесника (із пропусками). З якими пропозиціями ви погоджуєтесь, а з якими — ні і чому?
II. Перечитайте текст уголос «ланцюжком», заповнюючи пропуски своїми власними міркуваннями, побажаннями і пропозиціями.

Я ПРОВЕДУ ВАС ПО НАШІЙ ШКОЛІ...

Я проведу вас по нашій школі — одній із кращих у місті. І ми поміркуємо разом, як зробити її ще кращою.

Ось вестибюль із гранчастими колонами і кахляною підлогою. На передній стіні — мозаїчне панно, яке символізує одвічне прагнення людини до знань. Хотілося б, щоб...

Із вестибюля потрапляємо у довгий коридор із високими, аж до стелі, вікнами і різними стендами. Бракує...

кахлі
кахляний

З коридору двері ведуть у предметні кабінети — тісні класи з дошкою, партами і шафами, де зберігаються наочні посібники. Добре було б ...

обладнати
тренажери

У нашій школі гарна бібліотека. Щоправда, найцікавіші книжки лише в одному-двох примірниках. От якби...

Є спортзал, проте він оснащений застарілим спортивним знаряддям. Непогано було б обладнати його сучасними спортивними снарядами й тренажерами. А ще...

У нашій школі не вистачає кінозалу і великої сцени...

Багато претензій в учнів до шкільної ідальні. Хотілося б, щоб...

Якби усі ці побажання втілити в життя, кожен неодмінно захотів би вчитися саме в такій школі (Сергій Л.).

III. Що відбиває заголовок: тему чи основну думку? Які типи мовлення поєднано в тексті? Визначте стиль мовлення.

Чи можна вважати актуальною порушену в дописі проблему? Якщо так, то в чому її актуальність? Поміркуйте, посперечайтесь.

IV. Запам'ятайте значення і написання слів у рамці, складіть і запишіть із ними речення.

499. Напишіть невеличкий допис у газету (можна у формі листа до редакції) на одну з тем: «Школа: якою я її уявляю», «Підручник, про який я мрію», «Як зробити цікавими перерви». Можете сформулювати тему самостійно, погодивши її з учителем. Користуйтеся поданою пам'яткою та опорними сполученнями слів.

Шановна редакціє! Хочу розповісти про ... . Мене хвилює ... . Хочу поділитися своїми думками про ... .

Як працювати над дописом у газету

1. Виберіть актуальну тему.
2. Доберіть факти, проаналізуйте їх. Виділіть головне.
3. Продумайте, які приклади з життя (свого та інших людей), книжок, газет та журналів використаєте в дописі.
4. Складіть план, визначте послідовність викладу думок.

5. Придумайте захоплюючий початок, який зацікавить читача і підведе до основної думки.

6. Дотримуйтесь відповідного типу і стилю мовлення, вимог до мовлення і правил спілкування; використовуйте прислів'я, афоризми.

§55 Неозначені та заперечні займенники.

Дефіс у неозначених займенниках.

Заперечні займенники з *ні*

Здоров'я — найдорожчий скарб

500. І. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте текст. Визначте його тему і доберіть заголовок.

Вираз «немає чим дихати» часто лунає у розмовах городян. Та чи **хтось** замислювався над тим, що повітря всередині **деяких** помешкань набагато токсичніше¹, ніж знадвору. З вулиці всередину приміщень просочуються шкідливі відходи промисловості, транспорту у вигляді пилу. Він осідає на продуктах харчування, потрапляє в дихальні шляхи. Ми частіше починаємо хворіти.

знадвору
дихальний

Дехто з нас вважає, що побутовий пил **ніскільки** не шкочить. Однак **ні в кого немає ніяких** сумнівів — пил треба прибирати. Особливо важливим є вологе прибирання. А справжніми домашніми «кондиціонерами» є кімнатні рослини. Вони зволожують повітря, збагачують його киснем.

Дбайте про чистоту і добрий клімат свого дому! **Ніхто** не потурбується про наше здоров'я краще за нас (*З дит. енци. «Екологія. Я пізнаю світ»*).

II. Чому так важливо прибирати побутовий пил? Як ви дбаєте про чистоту власного дому? Чи допоміг вам прочитаний текст зрозуміти, хто і як повинен дбати про ваше здоров'я?

III. Випишіть виділені займенники. Визначте за таблицею «Розряди займенників за значенням» (с. 162), до якого розряду вони належать, що виражають і для чого вживаються.

Заперечні займенники вказують на відсутність особи, предмета, їхніх ознак, кількості: *Ніщо не віщувало дощу* (С. Скляренко).

Неозначені займенники вказують на невизначеність особи, предмета або їхніх ознак чи кількості: *Хтось пройшов по ньому, махнув чародійною паличкою — і ліс зробився викуваний із чогось білого...* (М. Рильський).

501. Спишіть речення, вставляючи замість крапок неозначені або заперечні займенники з довідки. На що вони вказують?

1. Між кущами стрибає ... схоже на зайча. 2. ..., видно, полохає табуни качок. 3. ... мені так не пахне, як наш степ. 4. Здається

¹ Токсичний — отруйний.

ти опинився на ... іншій, ближчій до сонця планеті (О. Гончар).
5. ... не спав.

Д о в і д к а: хтось, щось, ніщо, якійсь, ніхто.

Заперечні та неозначені займенники утворюються від відносних (питальних) за допомогою часток, які пишуться разом із займенниками і є префіксами (ніхто, ніякий, дещо, абихто) або через дефіс (будь-хто, будь-що, хтозна-який, що-небудь).

Відносні займенники	Заперечні займенники	Неозначені займенники
хто	ніхто	абихто, будь-хто, хтось
що	ніщо	дещо, хтозна-що, щось
який	ніякий	деякий, будь-який, якийсь
чий	нічий	будь-чий, чий-небудь, чийсь
котрий	нікотрий	декотрий, хтозна-котрий, будь-котрий
скільки	ніскільки	скільки-небудь, казна-скільки

Заперечні та неозначені займенники відмінюються як відносні (питальні) займенники, від яких вони утворилися.

502. Провідмініняйте займенники ніщо, нічий, ніскільки, щось, якийсь.

503. Прочитайте речення, ставлячи займенники в дужках у потрібній формі. Поясніть написання займенників.

1. Тікати не буду, бо мені не страшно. Раз я (ніхто) не бачу, то й мене не бачить (ніхто) (М. Вінграновський). 2. Здавалось мені, що коні і корови щось знають, (якась) таємницю, тільки (ніхто) не скажуть (О. Довженко). 3. Любов'ю добудеш усе, силою — (ніщо) (Нар. творчість). 4. Джок вразив мене (якийсь) надзвичайним розумом, кмітливостю (Л. Письменна).

504. Прочитайте речення. Поставте питання до виділених слів і зверніть увагу на їх написання.

1. Нічого не можна було впізнати. 2. Я дав собі слово ніколи не продавати коня ні за які скарби (За О. Довженком). 3. Ні з ким було поговорити. 4. І ніхто тут не їздить. 5. Я ж для нього ніякий не родич (О. Гончар). 6. Любив дід Шевченка та Горького. «Правди такої, як у них, ні в кого немає», — казав він (В. Симоненко).

У непрямих відмінках заперечні займенники можуть уживатися з прийменниками, які стоять після часток. Тоді всі три слова пишуться окремо: ні в кого, ні до чого, ні з ким.

О р ф о г р а м а
Ні в заперечних займенниках
ніхто, ні в кого

- 505.** Поставте займенники *ніхто*, *ніякий*, *нічий* у родовому та орудному відмінках однини без прийменників і з прийменниками *до* або *з*, поясніть написання.

Зразок. Р. в. *Нічого*, з *нічого*, *ні до чого* — Ор. в. *нічим*, з *нічим*, *ні з чим*.

- 506.** Запишіть відповіді на запитання, вживаючи заперечні займенники. Поясніть їх написання.

Зразок. *З ким ти сьогодні розмовляв по телефону?* — *Сьогодні я ні з ким не розмовляв по телефону.*

1. У кого ти спитав про книгу? 2. З ким ти вчора зустрічався? 3. З чим можна порівняти любов до батьків? 4. З котрим із них ти знайомий? 5. До кого з присутніх у вас є запитання?

- 507.** Прочитайте речення. Визначте спосіб творення та відмінок виділених займенників. Поясніть їх правопис.

1. У Десні тоді ще не купавсь **ніхто** (О. Доженко). 2. А-а, хіба це риба! **Казна-що**, а не риба (В. Литвиненко). 3. Із захованої серед уламків скель печери почулося **чиєсь** бурчання (В. Тарашук). 4. **Де в кого** з воїнів були мечі й щити (С. Скляренко). 5. Людям потрібна вода не **будь-яка**, а **якісна** (В. Приходько).

Неозначені займенники з префіксами *будь-*, *казна-*, *хтозна-* і суфіксом *-небудь* пишуться через дефіс: *будь-хто*, *казна-який*, *хтозна-скільки*, *хто-небудь*.

Якщо *будь*, *хтозна*, *казна*, *аби*, *де* стоять перед прийменниками із займенниками, то усі три слова пишуться окремо: *будь у кого*, *хтозна з яким*, *казна з чим*, *аби з ким*, *де в кого*.

Неозначені займенники з префіксами *аби-*, *де-* пишуться разом: *абихто*, *аби який*, *декотрий*, *дещо*.

Орфограма

Дефіс у неозначених займенниках
хтозна-який, *що-небудь*

- 508.** Запишіть слова, розкриваючи дужки. Поясніть правопис заперечних і неозначених займенників.

Де (з) ким, **будь-(який)**, **що-(небудь)**, де (хто), **хтозна (з) чого**, **казна (що)**, **ні (до) чого**, **ні (який)**, де (у) **кого**, де (кого), **що-(сь)**, **який (сь)**, **чий-(небудь)**, де (котрий), **хтозна (скільки)**, **скільки (небудь)**.

- 509.** Уявіть ситуацію. Восени у сквері прибирали опале листя. Один з перехожих зауважив, що листя спалювати не можна, адже дим містить шкідливі речовини, які рослини засвоїли з ґрунту й повітря. Складіть діалог, між прихильниками різних точок зору. Використовуйте займенники.

- 510.** Складіть і запишіть 5—6 речень із неозначеними і заперечними займенниками на тему «Здоров'я — найдорожчий скарб».

Картини Василя Непийпи

511. І. Прослухайте текст, уявивши, що ви в музеї.

В. Непийпи. Березневий промінь

На картині «Березневий промінь» Василя Непийпи зображено прихід весни.

Майстерно передає художник своє захоплення красою рідної природи. Для картини митець вибрав світлі кольори. Вони підкреслюють урочистість і свіжість зображеного.

Теплими барвами виділено білосніжні берізки на тлі просвітленого неба. Золотисті промені сонця надають їм особливої чарівності. Поруч із тендітними берізками інші дерева теж виглядають вишукано.

Замилування викликають притрушені снігом копички, дбайливо складені людськими руками. Сніг на них подекуди¹ розтанув, віщуючи близьку весну.

Тонко й уміло передано на картині глибину простору. На передньому плані — освітлена сонцем снігова галявина з чітко окресленими силуетами дерев. У міру віддалення углиб барви стають темнішими, чіткі контури дерев згладжуються, перетворюючись на суцільний² масив.

Увесь пейзаж освітлений, наповнений яскравим іскристим сонцем, передчуттям весни. Щиро радієш цій красі, насолоджуєшся грою барв і світла. Хочеться обережно обійти копички і заглибити-

¹ По де́куди — рос. кое-где.

² Суцільний — рос. сплошной.

ся в березневу казку лісу, що пахне свіжістю снігів, сліпить білизою, вабить небесною блакиттю.

Картина Василя Непийпива «Березневий промінь» викликає світлі почуття. Таку картину могла створити тільки людина з талантом від Бога, безмежно закохана в рідну землю (Н. Бондаренко).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Як називається картина, хто її автор?
2. Яку пору року відтворено? За якими ознаками ви це визначили? Чи можна цю картину назвати пейзажем?
3. Що зображено на передньому плані картини?
4. Що відтворено на другому плані картини?
5. Які кольори переважають на полотні?
6. Який настрій створює картина?

III. Доберіть і запишіть прикметники до слова *природа*. За змістом картини складіть і запишіть 3 речення, різні за метою висловлювання.

IV. Колективно запишіть складний план опису картини.

512. Складіть усну розповідь «Кінець зими» за картиною Василя Непийпива. Скористайтесь поданими словами і сполученнями слів.

Зобразити, відтворити; талановито, правдиво, яскраво, вдало; світлий, неясний; атмосфера очікування весни; теплі сонячні промені, гра світла; особливе світло березня — передвісника весни; сніг не просто білий, а з голубими тінями; таловинки на копицях; прозора крона дерев на тлі блакитного неба.

513. Опишіть картину Василя Непийпива «Березневий промінь» за складним планом. Доберіть заголовок. Передайте свої враження. Закінчте твір поетичними рядочками (власними або з творів українських авторів).

§57 Присвійні, вказівні, означальні займенники

Людину пізнають по вчинках

514. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення.

ЯК ЗАКУВАЛА ЗОЗУЛЯ

Усе село Вигода загомоніло: в баби Устини закувала зозуля! Сходились з усієї Вигоди, запитували, як та зозуля закувала.

— Питаєте онука мого, Михася. Він ту зозулю примусив кувати, — відповіла баба Устина. — Стільки літ мовчала... О, слухайте!..

Мідна зозуля набралась духу і так славно закувала! Усі тихенько лічили.

— Такі зараз діти! — продовжувала з гордістю Устина. — Інший дорослий того не зробить, що вони уміють. Я ж цей годинник носила до міста. Майстер порадив його в музей віддати. А Михась усе поставив на своє місце.

гомоніти
примусити

Згодом Михась з однокласниками відремонтували старенькі ходики діда Антипа. Хлопці самі принесли свою роботу, не взяли ніякої платні (За В. Земляком). ремонтувати

II. Визначте основну думку тексту. За малюнком опишіть стан і поведінку кожного персонажа. Оберіть одне з прислів'їв (або доберіть самі), що стане назвою малюнка: *За добро віддають добром; Добре роби — добре буде й тобі; Як ти до людей, так і вони до тебе.*

III. До якої частини мови належать виділені слова? На що вони вказують? Опрацюйте теоретичні відомості.

◆ **Присвійні займенники вказують на належність предмета особі:**
 мій (наш) — 1-й особі, твій (ваш) — 2-й особі, їхній — 3-й особі, свій (свої) — будь-якій особі: я виконую своє завдання; ти виконуєш своє завдання; він (вона, воно) виконує своє завдання; вони виконують своє завдання.

Відмінювання присвійних займенників

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н.	мій	моя	моє	мої
Р.	мого	моєї	мого	моїх
Д.	моєму	моїй	моєму	моїм
Зн.	мій, мого	мою	моє	мої, моїх
Ор.	моїм	моєю	моїм	моїми
М.	(на) моєму, моїм	(на) моїй	(на) моєму, моїм	(на) моїх

◆ Так само відмінюються займенники *твій, свій*. Займенники *ваш, наш* відмінюються як прикметники твердої групи, а займенник *їхній* — як прикметник м'якої групи (перед закінченнями *-ого, -ому* пишеться м'який знак: *їхнього, їхньому*).

- 515.** Прочитайте прислів'я. Випишіть присвійні займенники, визначте, у якому роді, числі, відмінку вони вживаються.

1. Радість друзів — твоя радість. 2. Хто береже своє — не заздрить на чуже. 3. Який сам, таке й твоє слово. 4. У всякого свій розум. 5. Що не голова — то думка своя. 6. Кожен перед своїми дверима замітає. 7. У кожного роду свої звичаї.

Для вияву пошани до певної особи замість займенників *ти, твій* вживаються займенники *ви, ваш*. У листах, листівках, телеграмах ці займенники пишуться з великої букви: *на Ваше прохання надсилаємо Вам журнал*.

Дієслова і прикметники із займенником *Ви* вживаються у множині: *Валентино Євгенівно, Ви завітаєте до мене?*

- 516.** Напишіть вітальну листівку або записку-прохання до старшої людини (учителя, родича, знайомого).

При іменнику особові займенники *його, її, їх* у формі родового відмінка набувають присвійного значення.

Присвійні займенники ніколи не мають приставного *н* (на відміну від особових).

Його (щ о? к о г о?) — особовий займенник: *Хто чинить добро, той і має його* (Нар. творчість).

Його (ч и й?) — присвійний займенник: *Тиша заповонила його серце* (М. Брегг).

- 517.** Спишіть речення. Поставте питання до виділених займенників, визначте їх розряд. Як розрізнити особові та присвійні займенники, які пишуться однаково? Які займенники ніколи не мають приставного *н*?

Ви хоч раз у житті бачили зайця з близької відстані? Я бачив їх сотні разів, нерідко тримав у руках, але жодний із них не був косооким! Їхні очі — як очі, тільки й того, що великі та лупаті. Зайця слід називати всевидючим. Він може бачити все, що діється навколо нього. Опуклі очі та розташування їх з боків дає можливість зайцеві дивитися вперед і назад під час бігу. Через його здатність скошувати очі мисливці помилково прозвали його косооким (За О. Винокуровим).

Їх (к о г о? щ о?) — особовий займенник: *Посадимо їх на шкільній ділянці* (В. Земляк).

Їхній (ч и й?) — присвійний займенник: *У їхній стороні й зимою сонце* (Леся Українка).

- 518.** Прочитайте речення, випишіть вказівні займенники і визначте, в якій формі їх ужито. Для чого вони вживаються?

1. Цей ліс живий. У нього добрі очі. 2. Іще тих сосен не торкався іній (З тв. Л. Костенко). 3. Який гість, така й гостина. 4. Усяк той кущ хвалить, під яким сидить. 5. Хто від роботи тікає, того вона наздоганяє. 6. Дерево пізнають по тому, що воно родить, а людину — по тому, що вона робить (Нар. творчість). 7. Він знає про оцю нашу розмову? (Є. Гуцало).

Вказівні займенники *цей, той, такий* дають вказівку на один предмет з ряду однорідних: *цей день, той фільм, такий випадок*.

Займенник *стільки* вказує на невизначений кількісний вияв предмета: *Зараз у нього стільки роботи* (М. Беденко).

Відмінювання вказівних займенників

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н. Р.	<i>той, цей</i> <i>того́, цього́</i>	<i>та, ця</i> <i>тієї, цієї</i> <i>тої, цієї</i>	<i>те, це</i> <i>того́, цього́</i>	<i>ті, ці</i> <i>тих, цих</i>
Д. Зн. Ор.	<i>тому́, цьому́</i> як Н. або Р. <i>тим, цим</i>	<i>тій, цій</i> <i>ту, цю</i> <i>тією, цією</i> <i>тою, цею</i>	<i>тому́, цьому́</i> <i>те, це</i> <i>тим, цим</i>	<i>тим, цим</i> <i>тих, цих</i> <i>тіми, ціми</i>
М.	<i>(на) то́му,</i> <i>цьо́му</i> <i>(на) ті́м, ці́м</i>	<i>(на) тій, цій</i>	<i>(на) то́му,</i> <i>цьо́му</i> <i>(на) ті́м, ці́м</i>	<i>(на) тих,</i> <i>цих</i>

Займенник *такий* відмінюється як прикметник твердої групи.

Займенник *стільки* відмінюється лише за відмінками — як числівник *два*.

519. І. Спишіть речення, ставлячи займенники в дужках у потрібній формі.

1. Люблю бувати в лісі о (цей) порі (А. Камінчук). 2. Це гнізда. (Той), що нижче, — тогорічні. А ось (цей) побудовані нещодавно (В. Приходько). 3. Чимало води утекло з Дунаю з (той) часу.

Довгі роки життя у (цей) царстві вітру навчили його розуміти мову вітру (М. Коцюбинський). 4. (Такий) чудового ранку хлопці знов зібралися в Соколиному бору (І. Кирій). 5. Все навкруги ніби змінилось від (цей) вечірнього вогника (О. Гончар).

ІІ. Провідмінюйте словосполучення *стільки друзів*. Усно складіть 4 речення, де ці словосполучення вживалися б у різних відмінках.

Н. *стільки*
Р. *стілько́х*
Д. *стілько́м*
Зн. *стілько́х*
Ор. *стількома́*
М. (на) *стілько́х*

Означальні займенники *сам (самий), весь (увесь), усякий, кожний (кожен), жоден, інший* узагальнено вказують на ознаки.

Займенник *сам* виражає значення «самостійно, без сторонньої допомоги»: *Коли своє лаєш, то сам себе раниш* (Нар. творчість).

Означальні займенники вживаються з іменниками: *Діти самі готували вечерю. Увесь Дніпро видно з кручі* (І. Нечуй-Левицький).

Займенник *самий* вживається із вказівними займенниками (*той самий*) або з іменниками (*в самий кінець села, у саму спеку*).

В українській мові, на відміну від російської, займенник *сам* може виступати із значенням «один».

Він був *сам* у цьому
величезному будинку.

Он был *один* в этом
огромном доме.

- 520.** Розгляньте таблицю. Прочитайте її, правильно наголошуючи слова. Які особливості відмінювання означальних займенників? Назвіть спільне і відмінне у відмінюванні означальних та вказівних займенників.

Відмінювання означальних займенників

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н.	<i>весь (увесь)</i>	<i>вся (уся)</i>	<i>все (усе)</i>	<i>всі (усі)</i>
Р.	<i>всього́</i>	<i>всієї́</i>	<i>всього́</i>	<i>всіх</i>
Д.	<i>всьому́</i>	<i>всій</i>	<i>всьому́</i>	<i>всім</i>
Зн.	як Н. або Р.	<i>всю</i>	<i>все (усе)</i>	як Н. або Р.
Ор.	<i>всім</i>	<i>всією́</i>	<i>всім</i>	<i>всіма́</i>
М.	<i>(на) всьому́</i>	<i>(на) всій</i>	<i>(на) всім</i>	<i>(на) всіх</i>

Означальні займенники відмінюються як прикметники (за родами, числами і відмінками).

Займенники *кожний* (кожен), *жодний* (жоден), *всякий*, *самий*, *інший* відмінюються як прикметники твердої групи.

- 521.** Провідмініайте сполучення: *всяка пташка, той самий будинок, інші планети, кожна родина*. Прочитайте, правильно наголошуючи займенники.

- 522.** Спишіть речення, розкриваючи дужки і ставлячи слова в потрібній формі.

1. У (кожний) народу є свої квіти (В. Скуратівський). 2. Яблуня в цвіті: (кожний) пелюстка радісно відкрилася весні (М. Ткач). 3. У (самий) машині панує тиша. (Весь) дверцята причинені щільно (О. Гончар). 4. В (весь) дзвони дзвонять. 5. (Кожний) овочеві свій час. 6. Не поспішай себе вихваляти, почекай, поки (інший) похвалять (Нар. творчість).

- 523.** Випишіть із тексту «Як закувала зозуля» присвійні, вказівні, означальні займенники, зазначте, у якій формі їх ужито. Складіть із ними 5—6 речень (письмово).

§58 Узагальнення й систематизація вивченого про займенник

Людина — природи вершина

- 524.** І. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте текст, визначте його тему. У якому реченні її висловлено? Як ви розумієте назву?

ЗОЛОТЕ СЛОВО МОНОМАХА

Давньоруський князь Володимир Мономах дбав про освіту рідної землі, любив книги, володів п'ятьма мовами. Після нього лишилася рукописна збірка творів — знамените «Повчання дітям».

У «Повчанні» йдеться про те, як належить жити у світі, яких законів слід дотримуватися. Усі ті закони спрямовані на виховання

кожної молододі людини в душі **доброзичливого** ставлення до всіх на світі. Свое **пристрасне** слово Мономах звертає до молоді: «Діти мої або хто інший, не лінуйтеся, а щиро трудіться. Не майте гордоців у своєму серці і в розумі. Старих шануйте, як батька, а молодих, як братів. Брехні остерігайтесь, не давайте нікому чинити зло і шкоду. Шануйте гостя. Не проминіть ніколи людину, привітайте її, добре слово їй мовте» (За М. Слабошпицьким).

II. Чого навчає молодих людей Володимир Мономах у своєму творі? Які з цих повчань стосуються нас?

III. Поясніть правопис слів *давньоруський, п'ятьма*.

IV. Випишіть займенники, групуючи за розрядами. Визначте, у якій формі їх ужито, яка їх роль у тексті.

V. Передайте своїми словами звернення Мономаха до молоді. Доповніть переказ власними роздумами про те, які людські якості треба виховувати в собі змалку.

- 525.** I. Прочитайте прислів'я. Як ви розумієте їх зміст? Назвіть ті, що передають думку, висловлену у «Повчанні» князя Володимира Мономаха.

1. Хто тільки себе любить — друзів не має. 2. Мети досягає той, хто втоми не знає. 3. Не вихваляйся, нехай тебе люди похвалять. 4. П'єш воду — дякуй тому, хто викопав колодязь. 5. Зло повертається до того, хто його заподіяв. 6. Усі труди дають плоди.

II. Назвіть у прислів'ях займенники. На що вони вказують? Визначте їх розряд і відмінок.

- 526.** Спишіть текст, розкриваючи дужки і ставлячи займенники в потрібній формі. Визначте їх розряди. Чому людина зраділа далекому вогнику в степу?

Бачу перед (себе) великий степ і в (він) далеко — маленький вогник. Вогник — то людина. Він рухається. Хтось веде там машину чи трактор. Вітаю (ти), невідомий вогнику! Доки ти є, — степ живий, ти душа (цей) степу. Без (ти) він був би як нічна холодна пустеля. Я жду, поки ти наближаєшся. (Який) побачу (ти)? (За О. Гончаром).

- 527.** Спишіть текст, вставляючи замість крапок відносні займенники для зв'язку частин складного речення. Виділіть орфограму «**Ні** в заперечних займенниках». Як описує автор свою матір? З чим порівнює її руки? Які почуття викликає материнський погляд?

Десь поїхавши, десь буваючи, я завжди тримав у пам'яті образ матері. І образ її рук, ... судилась вічна робота. І згадувалися запахи, ... вони збирали так, як бджілка збирає по квітках найрізноманітніший мед. А ще її очі. Вони дивляться весь час за тобою, їх ніжний погляд переливається в твою душу. І в такі миті тобі особливо гостро відчувалося: так, це твоя мати! Її нічого дорожчого нема за ці відчуття (За Є. Гуцалом).

- 528.** I. Прочитайте текст. Наведіть речення, у яких передано почуття до старших.

Ми йдемо через сінокіс, і темніє над **нами** небо, і дзвенить земля на тисячу ладів, і я слухаю. Слухаю небо, і слухаю землю, і слухаю

дідову мову. І в серце моє вливається якась незрима сила, що навіки прив'яже мене до цієї землі, до співучої тихої мови.

Я нікого не люблю так, як дідів. Це жива мудрість, неписана історія нашого народу. На своїх зігнутих плечах несуть вони стільки краси і ніжності, що може позаздрити їм будь-хто (За В. Симоненком).

II. Назвіть у тексті займенники. Поясніть, які з них уживаються: а) з метою уникнення невиправданих повторів; б) для зв'язку частин складного речення.

III. Виконайте письмовий розбір виділених займенників як частини мови (за поданим зразком).

Розбір займенника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок однини).
3. Розряд.
4. Рід (якщо є), відмінок, число (якщо є).
5. Синтаксична роль.

Постають перед нашим зором сторінки давньої історії і здо-
бутки майбутнього (І. Вихованець).

Зразок усного розбору

Нашим — займенник, початкова форма *наш*; присвійний, чоловічого роду, вжитий в орудному відмінку однини; у реченні виступає означенням.

Зразок письмового розбору

Нашим — займ., *наш*; присв., чол. р., Ор. в., одн., означ.

529. Доберіть до кожного речення з довідки таке, що продовжить думку. Запишіть висловлювання. Підкресліть займенник, який пов'яже ці речення.

З р а з о к. *Здалеку почувся незначний шум. На нього ніхто не звернув уваги.*

1. Почався новий день... 2. По той бік озера ми бачимо кущик очерету... 3. Деякий час ми захоплено розглядаємо озеро... 4. Біля багаття грілися хлопці... 5. Раптом знявся вітер... 6. По-переду зграї летить найсильніший журавель... (За О. Гончаром).

Д о в і д к а. За ним летять двоє, а за кожним з них — два шнурочки, мов ластівчин хвіст. Він видався неспокійним. Він зірвав палатку і відніс її далеко вбік. Ніхто з них не хотів говорити. На цьому ж очереті ми й будемо спати. По ньому плавають дикі качки.

Дієслова — це найдіяльніша група слів. Дієслів у мові дуже багато, тому що справ на Землі багато. Як і справи, вони змінюються.

Дієслова наділені багатством значень і різноманітністю грама-тичних форм, неабиякими зображувально-виражальними можли-востями. Дієслова відіграють ключову роль у побудові речень різних типів. Вміння грамотно й доречно використовувати дієслова свідчить про багатство, виразність і правильність мовлення.

§59 Дієслово як частина мови

Людина в космосі

530. І. З'ясуйте значення слів *обладнання, циркуляція, герметично* за слов-ничком наприкінці підручника. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів *життєдіяльності, підтримання, скафандр, оснащений, обплута-ний, відеокamera*. Прочитайте текст.

ЧИ МОЖЕ ЛЮДИНА ЖИТИ В КОСМОСІ?

У космосі немає умов для **життя**. Там немає повітря. Тому все, на що падають сонячні промені, дуже нагрівається, а те, що **опи-няється** в затінку, **замерзає**. Людині ж потрібне повітря, щоб диха-ти, і певна температура. Без спеціальних **захисних** засобів, води і їжі люди не можуть жити в космосі.

На космічному кораблі є все необхідне для забезпечення **життєдіяльності** космонавтів. Тут і повітря для **дихання**, і облад-нання для підтримання необхідної температури.

У відкритий космос людина виходить у скафандрі, оснащеному балонами з **киснем**. Ззаду на скафандрі розташований спеціальний ранець, який забезпечує циркуляцію свіжого повітря. Усі частини скафандра герметично **з'єднані** між собою — на шиї, у поясі, на руках і ногах, щоб не витікало повітря. Усередині скафандр обплу-таний пластиковими трубочками з водою. Підігріваючи або охоло-джуючи воду, можна підтримувати необхідну температуру безпосе-редньо у скафандрі. Таким чином можна **вберегти** космонавта від різких перепадів температури. Скафандр обладнаний навіть відео-камерою і комп'ютером (*За Й. Грехемом*).

ІІ. Визначте тип і стиль мовлення. Дайте відповідь на сформульоване в заголовку запитання, добираючи аргументи з тексту.

ІІІ. За допомогою слів якої частини мови у тексті передається процес життєзабезпечення космонавтів? Пригадайте, що ви знаєте про дієслово.

- ◆ **Дієслово** (рос. глагол) — **самостійна частина мови, яка означає дію або стан предмета і відповідає на питання що робити?**
- ◆ **що з р о б и т и?:** *майструвати, стрибати, радіти; збудувати, зацвісти.*

IV. На матеріалі тексту покажіть роль дієслів у мові.

V. Поясніть правопис виділених слів. Перекладіть слова *воздух, водород*.

VI. Випишіть із тексту 3—4 дієслова. Яку інформацію несуть вони читачеві?

- 531.** З-поміж поданих слів випишіть дієслова. Поясніть, чим вони відрізняються від інших частин мови. За якими ознаками ви це визначили?

Гра, грати, гравець, грайливий, переграти; танцівниця, танцювальний, танцювати, танець; спокійний, спокій, заспокоїтися, спокійно.

- 532.** За допомогою питань визначте, якою частиною мови є виділені слова. Що це за слова?

1. У мильниці лежить шматок **мила**. Наталка **мила** посуд. Ця дівчина дуже **мила**. 2. Мама **шила** плаття дочці. За допомогою **шила** я зробив дірочку в поясі. 3. Я **плачу** за проїзд. Чоловік спохмурнів від її **плачу**.

- 533.** I. Прочитайте речення. Яку дію означають дієслова — ту, що відбулася, відбувається чи відбудеться у майбутньому?

1. Літак ішов на південь понад берегом Атлантики (*В. Козаченко*). 2. Далекі Альпи біліють снігами (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Мчатимуть коні безкраїм степом. І голубітимуть гори вдалині (*Л. Смілянський*).

II. У якому часі, особі та числі вжито дієслова?

- ◆ **Дієслова змінюються за часами:** (я) *лічу, лічив, лічитиму*
- ◆ **(гроші); за особами й числами:** (я) *хвилююсь, (ти) хвилюєшся, (він, вона, воно) хвилюється, (ми) хвилюємось, (ви) хвилюєтесь, (вони) хвилюються.*

- 534.** Спишіть прислів'я, добираючи до дієслів антоніми з довідки і заповнюючи пропуски.

1. Грудень рік кінчає, а зиму ... . 2. Наука в ліс не веде, а з лісу ... . 3. Краще з розумним загубити, як з дурнем ... . 4. По одержі стрічають, а по розуму ... .

Д о в і д к а: знайти, починає, проводжають, виводить.

- 535.** I. Перекладіть словосполучення українською мовою. Якого відмінка іменника потребує кожне дієслово в українській і російській мовах? Порівняйте.

Рассказать об увлечениях; **готовиться к встрече**; идти в школу; приступить к работе; **мечтать о путешествиях**; благодарить хозяйку; **оплатить проезд**.

II. З виділеними сполученнями слів складіть і запишіть речення українською мовою.

536. Прочитайте. Визначте, якими членами речення є дієслова.

1. Настало душе, гаряче літо. 2. Висипали зорі на небі (З *тв. І. Нечуя-Левицького*). 3. Підійшов поїзд. На пероні заметушилися пасажери (*Григор Тютюнник*). 4. Життя прожити — не поле перейти (*Нар. творчість*).

У реченні дієслово найчастіше буває присудком, інколи — підметом.

Змінювана форма дієслова, яка поєднує в собі ознаки дієслова і прикметника й відповідає на питання *який? яка? яке? які?*, називається *дієприкметником* (рос. причастием): *зігріта сонцем земля, розквітлі сади*.

Незмінювана форма дієслова, яка пояснює в реченні присудок, вказуючи на додаткову дію, і відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?*, називається *дієприслівником* (рос. деепричастием): *Лінивий сидючи спить, а лежачи робить* (*Нар. творчість*).

537. Вставте замість крапок дієслова з довідки і запишіть фразеологізми. Поясніть їх значення, у разі потреби скористайтеся словничком наприкінці підручника. Підкресліть дієслова, назвіть їх морфологічні ознаки.

З р а з о к. *Ведмідь на вухо наступив.*

1. Як води в рот ... 2. ... , де раки зимують. 3. Як вітром ... 4. Очі ... 5. ... з лица землі. 6. ... з пустого в порожнє. 7. ... з азів. 8. ... у довгий ящик.

Д о в і д к а: стерти, набрав, починати, переливати, показати, відкладати, розбігаються, здуло.

538. I. Складіть і запишіть невелике гумористичне оповідання про свій розпорядок дня. Використовуйте тільки дієслова. Почати можете так: *Прокинувся(лась). Позіхнув(ла). Потягнувся(лась).*

II. Визначте час, особу, число і рід ужитих вами дієслів.

III. Підготуйтеся розповідати про роль дієслів у мовленні.

§60 Не з дієсловами

Все добре переймай, а зла уникай

539. I. Відпрацюйте вимову виділених слів. Зробіть звуковий запис слова *розчервоніла*. Прочитайте текст.

КОЛИ НЕ ВИСТАЧАЄ НА КІНО

Зі школи додому Єгорка йшов з Андрійком.

— Ходімо в кіно, — **запропонував** Єгорка. — Про астронавтів.

— Добре, тільки... — **зам'явся** Андрійко. — У мене не вистачає двадцять копійок. Іди ти, а мені потім розкажеш...

— Стривай, є ідея! — і Єгорка потягнув Андрійка до овочевого магазину.

За хвилину-дві з дверей магазину вийшла бабуся. Єгорка **тиць-нув**¹ Андрійкові свого портфеля і кинувся **навперейми**²: «Дозвольте, бабуся, вам допомогти».

Так і дійшли до бабусиноного будинку: Єгорка гордо ніс сумку, поруч **чеберіяла** розчервоніла бабуся, а позаду **плéнтався** Андрійко з двома портфелями.

— Ой спасибі ж тобі, синочку! Я вже й не знала, чи донесу. Чим же тебе пригостити? Як **віддячити**?

— Нам треба уроки робити. Ніколи. А знаєте що, бабуся: коли ви вже так **наполягає**³ ... то дайте двадцять копійок...

Андрійко **сторопів**. А бабуся вже витягала гаманець: «О... правильно! Як я сама не здогадалася?»

Старенька дала Єгоркові двадцять копійок і зайшла у під'їзд.

— Ну, бачив? Учись! — Єгорка підкинув у руці монетки. — Ходімо швидше, а то скоро початок.

Але Андрійко, ледве стримуючи **хвилювання**, проказав:

— Іди сам! Я не піду...

— Як це не піду? Через тебе довелось сумки тягати...

Та Андрійко не слухав. Він повернувся і пішов від Єгорки геть (За О. Єфімовим).

П. Який епізод оповідання зображено на малюнку? Як художник передав настрій хлопчиків? Чому Андрійко передумав іти в кіно? Яка основна думка оповідання?

ІІІ. Поясніть правопис слів *зам'явся, пригостити, віддячити, під'їзд, гаманець, хвилювання*.

ІV. Випишіть із тексту 3—4 дієслова з часткою *не*. Пригадайте, як пишеться *не* з дієсловами.

¹ **Тіцьнути** — різким або недбалим рухом подати щось комусь.

² **Навперейми** — *рос.* наперерез.

³ **Наполягати** — *рос.* настаивать.

- ◆ **Частка не з дієсловом завжди пишеться окремо: не зробив, не їстиму.**

540. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання *не* з дієсловами. Як ви розумієте прислів'я?

1. Хто батька-матір зневажає, той добра (не) знає. 2. Два хитрих мудрого (не) переважають. 3. Грім (не) гріє — ледачий (не) встане.

541. Спишіть слова, позначте в них префікси. Чи вживаються ці слова без *не*? Поясніть.

Неволити. Непокоїти. Непритомніти¹. Нездужати².

- ◆ **Не з дієсловом пишеться разом, якщо слово не вживається без не: ненáвидіти.**

О р ф о г р а м а
Не з дієсловами
не чекати, нехтувати

542. Подані тлумачення замініть словами з довідки і запишіть дієслова, розкриваючи дужки. Поясніть написання *не* з дієсловами.

З р а з о к. *Примушувати до чогось — неволити.*

1. Відчувати неприязнь до когось. 2. Погано себе почувати. 3. Відчувати хвилювання, тривогу. 4. Не звертати уваги на щось.

Д о в і д к а: (не)здужати, (не)волити, (не)хтувати, (не)покоїтись, (не)навидіти.

543. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть орфограми.

1. Василько (не)навидів сварки (*І. Чендей*). 2. Сам (не)зчувся, як здоров'я позбувся (*Нар. творчість*). 3. Бійці (не)хтували (не)безпекою, рвалися вперед (*Іван Ле*).

544. Виділені слова замініть дієсловами з довідки, поясніть їх написання.

1. Батьків **турбує** стан здоров'я дідуся. 2. Ми тебе **не примушуємо**, можеш цього не робити. 3. Мандрівники **не помітили**, як минув час.

Д о в і д к а: (не)волити, (не)покоїти, (не)зчутися.

545. Прочитайте пари речень. Чому в одному випадку *не* з дієсловом пишеться разом, а в другому — окремо?

1. Бабуся **нездужає**. — Штангіст **не здужає** підняти більшу вагу.
2. Негідною поведінкою хлопець сам **неславив** себе. — Талановитого режисера **не славили** — йому заздрили.

¹ Непр^іт^іб^ім^ін^іт^іи — зомлівати (рос. падать в обморок).

² Незд^іж^іа^іт^іи — хворіти.

◆ Дієслова *нездужати* (хворіти) і *не здужати* (не змогти), *неславити* (ганьбити) і *не славити* (не прославляти) пишуться з *не* разом чи окремо залежно від їх значення.

546. Поділіться один з одним, що вам учора вдалося здійснити із запланованого, а що — ні і чому.

547. Прочитайте пари слів. Яке з них означає повну дію, а яке — неповну? Випишіть дієслова з *не*, позначте в них префікси. Чому ці слова пишуться з *не* разом?

Спати — недосипляти. Бачити — недобачати. Чути — недочувати. Їсти — недоїдати. Любити — недолюблювати.

◆ *Не пишеться разом у дієсловах із префіксом недо-, який вказує на неповноту дії: недоварити, недострибнути.*

548. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть орфограми.

1. Був собі дід, такий старий, що вже й (не)добачав, і (не)дочував, і ледь на ногах стояв (*Брати Грімм*). 2. У бабусі безсоння, вона (не)досипляє. 3. Сусідський хлопець був (не)ввічливий, і ми його (не)долюбляли.

549. Напишіть невеликий твір на тему «Чого я не люблю». Поясніть написання *не* з різними частинами мови.

§61 Неозначена форма дієслова

Професії автомата

550. І. Прослухайте текст, визначте його тему й основну думку. Прочитайте «ланцюжком».

Багато років тому людина винайшла колесо. Вона зрозуміла: важкі предмети можна **переміщувати** з місця на місце без великих зусиль. Якщо **уявити**, що в техніки є своя азбука, то на першому місці у ній буде колесо.

Потім людина навчилася **виплавити** метал. З вугілля, нафти, води видобула енергію. Людина створила машину. Машина допомогла їй будувати будинки, заводи. Місити тісто і саджати ліси. Сіяти хліб і доїти корів. Ткати полотно і робити папір. Пригадаймо, які є машини: автомобіль, вантажівка, комбайн, трактор, тепловоз, всюдихід, літак, ракета... Усі ці машини роблять людину в тисячу разів сильнішою.

Якщо колесо було винайдене дуже давно, то автомати — не так давно. І чого тільки не вміє сучасний автомат! Чи замислювався хтось, які автомати допомагають вам удома, на вулиці — будь-де? (*За Ю. Крутоголовим*).

П. Який винахід був найпершим і найважливішим? Обґрунтуйте. Чого навчилася людина впродовж століть? Які машини вона винайшла?

ІІІ. Обмінюйтеся думками про роль автоматів у житті сучасної людини. Складіть 2 речення за малюнком на с. 189.

ІV. Поясніть правопис слів *вугілля*, *підйомний*. Виділені речення об'єднайте в одне й запишіть, поясніть розділові знаки.

V. У якій формі вжито у тексті виділені дієслова? На які питання вони відповідають? Чи можна визначити в них час, число, особу?

Форма дієслова, яка відповідає на питання *щ о р о б и т и?* *щ о з р о б и т и?* і називає дію або стан, але не вказує на час, особу, число, називається *неозначеною* (рос. неопределённой) формою дієслова, або інфінітивом (рос. инфинитивом).

Неозначена форма — це початкова форма дієслова, яка закінчується на *-ти* (рідше на *-ть*): *перемагати* — *перемагати*.

Одні дієслова складаються з **кореня і суфікса**: *пи-ти*, *грі-ти*; інші між коренем і *-ти* можуть мати **суфікси** *-а-*, *-и-*, *-і-*, *-ну-*, *-ува-* (*-юва-*) та ін.: *казати*, *ходити*, *шуміти*, *тягнути*, *мандрувати*, *працювати*. У деяких словах після *-ти* може стояти *-ся(-сь)*: *сміятися*, *сердитися*.

551. У записаному вами реченні з тексту вправи 550 підкресліть дієслова в неозначеній формі, позначте суфікси.

552. Від поданих дієслів утворіть початкову форму, порівняйте їх (усно).

Дивляться, кажу, веземо́, біжать, ношу, пуцу, полоще, пла́тите, тренується.

553. До поданих дієслів доберіть антоніми з довідки; запишіть, вставляючи пропущені букви. Підкресліть і поясніть орфограми.

З р а з о к. *Заморожувати* — *розморожувати*.

Збідніти. Закінчувати. Охолоджувати. З'єднувати. Змерзнути. Висохнути. Загасити. Відвезти.

Д о в і д к а: *змокнути*; ро..починати; ро..'єднувати, ро..палити, ро..везти, ро..ігрівати, *ігритися*, ро..багатіти.

554. І. Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. У разі потреби скористайтеся словничком наприкінці підручника. Зверніть увагу, що деякі дієслова в українській та російській мовах потребують різних відмінків іменників.

Накормить ребёнка; таять от тепла; плывть по течению; торопиться в школу; **беречь** здоровье; **испечь** пирог; **прилечь** в тени; **сжечь** сухую листву; приказать солдатам; разостлать по траве; разослать по адресам.

ІІ. Поясніть різницю в творенні неозначеної форми виділених дієслів в українській та російській мовах.

555. Напишіть невеликий твір на тему «Що я люблю робити», вживаючи дієслова в неозначеній формі. Одне з дієслів розберіть за будовою.

§62 Докладний переказ тексту розповідного характеру

Смачне відкриття Френсіса Дрейка

556. I. Прослухайте першу половину тексту і висловіть припущення, як далі розгорталися події.

ПОДАРУНОК МОРЯКА

У давнину картоплі в Європі не знали. Завіз картоплю з Америки знаменитий англійський мореплавець Френсіс Дрейк. Приніс мішок королівському садівникові й каже: «Посади, порадує королеву. Смачна річ, ми куштува́ли».

Королівський садівник посадив картоплю. Спочатку вирости кущики, потім на них з'явилися білі квіточки, а тоді — зелені ягідки.

Назбирав садівник ягідок і вирішив віднести англійській королеві. Але перед цим покуштував сам. Ягоди були гіркі на смак. Тоді садівник попробував картопляне листя. Але воно теж було несмачне!

Набридло¹ садівникові возитися з картоплею, і наказав він спалити картопляні кущі разом із корінням.

Робітники розпалили багаття з картопляного бадилля. Була там і бульба. Багаття вже вщухало². Аж раптом...

II. Прослухайте оповідання до кінця і з'ясуйте, чи підтвердились ваші припущення.

...садівник наступив на картоплину, що викотилася з вогню. Він хотів кинути її знову у вогонь, щоб догоріла. Але аромат печеної картоплі зупинив його, і він відкусив білий шматочок. Смачно! «Хлопці, гасіть багаття! — закричав садівник. — Ми не те їли!»

Розкидали багаття і зібрали бульби. Ті, що дуже згоріли, викинули, печені з'їли, а ті, що вціліли, навесні посадили знов.

Через кілька років уся Англія садила картоплю. А потім її стали розвозити по інших країнах. Потрапила вона й до нас.

Так англійський моряк зробив подарунок усім європейцям (За М. Беденком).

III. Відпрацюйте вимову виділених слів і прочитайте текст.

IV. Дайте відповіді на запитання.

1. Звідки і як картопля потрапила до Європи?
2. Чому королівському садівникові картопля спочатку видалася несмачною?
3. Що наказав королівський садівник своїм робітникам?
4. Чому гасили багаття?
5. Що сталося через кілька років?

¹ Набри́дати / набри́днути — рос. надоедать / надоесть.

² Вщуха́ти — тут: догоряти.

6. Чим цінний для нас подарунок моряка?

7. Що нового ви дізналися з тексту, а що вам було відомо раніше?

V. Визначте тему й основну думку висловлювання. До якого типу і стилю мовлення належить текст?

VI. Розташуйте пункти плану в потрібному порядку й запишіть.

П л а н

1. Робітники виконують наказ садівника.
2. Королівський садівник вперше куштує «заморське диво».
3. Картопля завойовує Європу.
4. Перший урожай.
5. Садівник робить відкриття.
6. Шлях картоплі з Америки до Європи.

VII. Визначте значення слова *мореплавець* за його словотвірними елементами, поясніть написання. Знайдіть у тексті синонім до слова *картоплина*, антоніми до слів *смачний*, *розкидали*, *загасили*. Поясніть уживання великої букви у першому абзаці, а також написання слів *англійський*, *з'явилися*, *спалити*, *розпалили*, *багаття*, *коріння*, *бадилля*, *печеної*, *згоріли*.

VIII. Прочитайте речення з прямою мовою, додержуючись правильної інтонації. Висловіть цю саму думку інакше й запишіть. Складіть і запишіть речення зі словами *мореплавець*, *покуштувати*, *несмачний*, *набридати*, *розпалити (загасити)*, *багаття*, *вціліти*.

- **557.** Перекажіть оповідання «Подарунок моряка» близько до тексту за планом і запишіть. Звертайте увагу на точність уживання слів і виразів для передачі думок автора.

§ 63 Зворотні дієслова

Вогонь: друг чи ворог?

- 558.** I. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Зробіть звуковий запис слова *сумішшю*. Відпрацюйте вимову слів *пал'ючу*, *видовбаний*, *отвір*, *обертали*, *тертя*, *легкозаймістою*, *інколи*, *щоріку*, *поводитися*. Прочитайте текст.

ПРИРУЧЕНИЙ ВОГОНЬ

Первісні люди не вміли добувати вогонь. За ним полювали: людина підкрадалась до запаленого блискавкою дерева та обережно відносила пал'ючу головешку¹, від якої розводили багаття. Хранителі вогню стежили, щоб багаття не погасло. Вони підтримували вогонь і вдень, і вночі.

*сірнік
запальничка*

Потім люди навчилися самі добувати вогонь. Дерев'яну паличку вставляли у видовбаний у шматку дерева отвір, куди клали сухий мох, і швидко обертали. Від тертя дерево нагрівалося, мох загорявся.

¹ Г о л о в е ш к а — недогоріле обвуглене або тліюче поліно.

Пожежник — важка, але благородна професія

Сучасний сірник, голівка якого вкрита легкозаймистою¹ сумішшю, теж загоряється від тертя об коробочку. Зараз є сірники, які можуть горіти при сильному вітрі і під дощем. Є ще й запальнички.

Добути вогонь просто. Але обережно поводитися з ним можуть не всі. Інколи діти граються з вогнем. Це небезпечно: від маленького сірника може згоріти цілий будинок, великий ліс чи поле. Щороку від пожеж гине багато людей.

А ви навчилися правильно поводитися з вогнем? (За М. Шпагиним).

II. Визначте тип і стиль мовлення.

III. Поясніть написання слів *обережно, багаття, тертя*.

IV. З'ясуйте різницю в значенні слів *вогонь, багаття, пожежа*. Складіть усно речення за фотоілюстрацією.

V. Знайдіть у тексті звернене до вас запитання і дайте на нього відповідь.

VI. Випишіть дієслова з *-ся(-сь)*, розберіть їх за будовою.

Як називаються слова з *-ся(-сь)*?

Дієслова з постфіксом *-ся(-сь)* на кінці називаються *зворотниками* (рос. возвратными): *дивитися, застудитися*.

Зворотні дієслова можуть виражати:

а) дію, виконавцем якої є певна особа, на яку ця дія і поширюється: *взуватися*;

б) внутрішній стан людини, її настрій: *хвилюватися, засмутитися*;

в) дію, яку виконують кілька осіб: *зустрічатися*;

г) постійно властиву чомусь дію: *кропива жалиться*.

¹ Легкозаймистий — рос. легковоспламеняющийся.

559. Кожне сполучення слів замініть зворотним дієсловом. Запишіть ці слова.

Зразок. *Вітати один одного при зустрічі — вітатися.*

1. Бути в тривожному стані, відчувати хвилювання. 2. Допускати помилку. 3. Виявляти цікавість до чогось. 4. Вести листування. 5. Доходити згоди шляхом переговорів.

560. I. Від поданих дієслів утворіть зворотні й запишіть їх попарно, добираючи до кожного слова пари іменники. Від яких дієслів зворотні дієслова не утворюються і чому? З'ясуйте значення дієслів у кожній парі.

Зразок. *Ображає (кого?) однокласника. — Ображається (на кого?) на однокласника.*

Мирити, берегти, лікувати, гасити, катати, ховати, зупиняти, нахилити.

II. Складіть і запишіть речення зі зворотними дієсловами, утвореними від виділених слів.

561. I. Прочитайте вирази. Як перекладаються зворотні дієслова російською мовою? Якого відмінка і якого прийменника потребує дієслово в кожній парі виразів в українській і російській мовах?

1. Турбуються **про** дітей — заботяться **о** детях. 2. Розмістились **біля** озера — расположились **у** озера. 3. Звернулися **по** допомогу — обратились **за** допомогою. 4. Вчимося **за** цікавим підручником — учимся **по** интересному учебнику.

II. З двома останніми сполученнями слів складіть і запишіть речення українською мовою.

562. До поданих дієслів доберіть зворотні дієслова-синоніми з довідки. Складіть і запишіть із ними речення.

Пишатися. Надіятися. Затриматись. Зустрічатися.

Довідка: забаритися, запізнитись, гордитися, сподіватися, збиратися, спілкуватися.

§64 Вид дієслова

Найвідоміші штани

563. I. Про що йтиметься в тексті під заголовком «Найвідоміші штани»? Прислухайте оповідання. Зробіть звуковий запис слова *жив*. Відпрацюйте вимову слів *золотошукáč, ймєння, тєсля, полáгодь, лахміття, настобúрчилися, півсєлища, військóвих*. Прочитайте текст «ланцюжком».

Сто тридцять років тому в Америці **знайшли** золото. Почалася «золота лихоманка». Здавалося, вся Америка думала лише про одне: як викопати із землі якомога більший самородок.

У селищі золотошукачів штату Каліфорнія **жив** хлопець на ймення Девіс. Кравець — на всі руки майстер. За роботу йому платять золотим піском. Приходить якось до Девіса золотошукач Айк і просить полагодити йому штани.

— Їх уже не полагодиш — саме лахміття. Треба шити нові.

— Слухай-но, зший штани міцніші, щоб не рвались, а в кишені можна було насипати побільше золотого піску.

— Добре, — кивнув Девіс, — будуть тобі штани.

На другий день Аїк заходить до Девіса. Дивиться: на лаві настовбурчилися¹ штани. Вони такі грубі, що, здається, стоятимуть без людини. Аїк надягнув їх, поплёскав по боках: «Гарні вийшли!»

Девіс зшив їх із даху свого фургона. Кишені для міцності прошив шкірою. А на дві кишені спереду по кутках набив заклепки.

Прошло кілька місяців. Уже півселища ходять у штанях Девіса. Цупка² тканина фургона давно закінчилась, і він шие штани зі старих військових палаток (За М. Беденком).

II. З'ясуйте значення слова *золотошукач* за його словотвірними елементами.

III. Чому Аїк попросив Девіса пошити йому якомога міцніші штани? Чим штани Девіса відрізнялися від звичайних? Як далі могли розвиватися події в оповіданні?

IV. Поясніть правопис слів *ймення, лахміття, кишені, півселища*.

V. Зверніть увагу на виділені слова. Котрі з них відповідають на питання *що р о б и т и?* й означають постійну, не завершену дію? Які відповідають на питання *що з р о б и т и?* й означають завершену дію?

◆ Дієслова бувають *недоконаного* (рос. несовершенного) і *доконаного* (рос. совершенного) *виду*.

◆ Дієслова *недоконаного виду* вказують на постійну, не завершену дію і відповідають на питання *що р о б и т и?* *що р о б и в?* *що р о б и т ь?* *що р о б и т и м е?*: *Треба читати книжки. Валерій читав, читає і читатиме книжки.*

564. Відновіть запитання і розіграйте міні-діалоги. Дієслова якого виду ви використаєте в репліках?

1. — ... ?

— Ні, не дивився. Я навіть не вмикав телевізор, тому що вчив уроки.

2. — ... ?

— Ні, не чула (не бачила). Я не виходила з класу на перерву.

◆ Дієслова *доконаного виду* вказують на результативну дію, яка закінчилась або завершилась, і відповідають на питання *що з р о б и т и?* *що з р о б и в?* *що з р о б и т ь?*: *зачерпнув води, перепливе річку.*

565. Згрупуйте дієслова у два стовпчики за видами — недоконаним і доконаним. Позначте префікси і суфікси, за допомогою яких утворено дієслова іншого виду, проставте в них наголос.

З р а з о к. *Прати* — *випрати*.

Торкатися, стомлюватися, подякувати, соромитися, стомитися, торкнутися, дякувати, засоромитися.

¹ Н а с т о в б у р ч и т и с я — стати сторч (рос. топорщиться).

² Ц у п к і й — міцний (рос. плотный).

- ◇ Вид дієслова утворюється за допомогою префіксів (*спати — проспати*) і суфіксів (*штовхати — штовхнути*).

566. Від дієслів недоконаного виду за допомогою префіксів утворіть і запишіть дієслова доконаного виду. Простежте, як зміна виду впливає на лексичне значення слова.

З р а з о к. *Важити — зважити, обважити, недоважити, переважити.*

Дивитися, шити, смажити, питати, вантажити.

567. Від дієслів доконаного виду за допомогою суфіксів утворіть і запишіть дієслова недоконаного виду.

З р а з о к. *Стрибнути — стрибати.*

Навчити, куснути, шепнути, запитати, змішати, віловити, збігти, замкнути, взути, відімкнути, увімкнути, поладити.

568. Уявіть ситуацію. Ви розмовляєте зі своїм другом, який домовився зустрітися у визначеному місці з іншим вашим другом. Скажіть співрозмовникові, що той уже прийшов і чекає на нього.

569. З-поміж пар дієслів випишіть лише ті, в яких зміна виду викликає зміну лексичного значення слова. Обґрунтуйте свій вибір. З виділеними словами складіть і запишіть речення.

Ховати — виховати, мерзнути — перемерзнути, плести — наплести, кинути — скинути, дати — видати, могти — перемогти, лягти — злягти, дружити — одружити.

570. І. До поданих порівнянь допишіть дієслова з довідки, значення незнайомих висловів з'ясуйте за словничком наприкінці підручника. Як називаються утворені сполучення слів? Укажіть вид дієслів.

док. в.

З р а з о к. *Почервоніти як рак.*

1. ... як сорока. 2. ... як сірник. 3. ... як муха пролетить. 4. ... як пава. 5. ... як убитий. 6. ... як віл. 7. ... як курка лапою. 8. ... як риба у воді. 9. ... як з води. 10. ... як вогню.

Д о в і д к а: спати, походжати, почуватися, чути, писати, боятися, торохтіти, спалляхнути, рости, працювати.

ІІ. З виділеними фразеологізмами складіть і запишіть речення.

571. Прочитайте мовчки текст. До якого стилю він належить? Перекладіть текст українською мовою, користуючись словничком наприкінці підручника. Доберіть заголовок. Підкресліть дієслова, визначте їх вид.

Поднялась большая тёмная туча. Загромыхал гром. Понёсся по лесным макушкам сильный вихрь. Зашумели, закачались деревья. Упали тяжёлые капли. Сверкнула молния, ударил гром. Капля за каплей хлынул тёплый проливной дождь (І. Соколов-Микитов).

572. І. Прослухайте продовження оповідання «Найвідоміші штани». З'ясуйте, чи підтвердились ваші припущення. Відпрацюйте вимову слів *Німеччи-*

на, пошиття, джинси, ковбої, вістрочене. Прочитайте текст «ланцюжком», доберіть заголовки до цієї частини оповідання.

Якось до Девіса прийшов чоловік, який нещодавно приїхав із Німеччини, та й каже: «Я кравець і хочу шити такі самі штани. Але ніхто не повинен знати, що я запозичив¹ у тебе секрет пошиття цих штанів. Допоможи, продай мені його». **Випросив** німець чужий винахід. Зійшлися на п'ятдесяті шість доларів.

У німця тканина виявилась не такою міцною, як у Девіса. Вона була більш м'якою. Тому нові штани брали добре. Їх називали джинсами за назвою тканини. А ще називали джинсами Страуса, тому що на поясі було вістрочене ім'я німця: «Леві Страус».

тканина
виявитися

Минули роки. Золота лихоманка закінчилась, і грубі штани Девіса перестали брати. Проте джинси Страуса продовжували купувати. В такі штани одягались фермери, ковбої, робітники — більше половини американських чоловіків. Узагалі вважалося, що до театру чи в гості потрібно ходити в брюках і в піджаку, а в решту місць — у джинсах.

Згодом їх пошиття **налагодили** в різних місцях, але більшість американців вважали: справжні джинси — це ті, на яких є нашивка «Леві Страус». І так вважають ось уже понад сто років (М. Беденко).

справжній

II. Пригадайте зміст усього оповідання. Яка з двох його частин видалась вам цікавішою і чому? Хто ж дійсно винайшов джинси? Звідки пішла їх назва? Як прислужилося людям це відкриття?

III. Поясніть правопис слів *Німеччина, пошиття, долар, американський*. Розберіть за будовою слово *нашивка*.

- 573.** Прочитайте слова з тексту й утворені від них видові пари. Зверніть увагу на звукові зміни у словах. Чим вони зумовлені?

Допомогти — допомагати, випросити — випрошувати, налагодити — налагоджувати.

- ♦ У деяких дієсловах при творенні видів відбувається чергування голосних і приголосних звуків у коренях: *стерти* — *стирати*, *крикнути* — *кричати*.

- 574.** Розгляньте схему. Простежте за звуковими змінами, що відбуваються при творенні виду дієслів. За якої умови відбувається чергування?

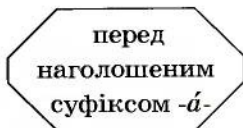
Чергування звуків у коренях дієслів

Доконаний вид

перемогти —

втєкти —

спєртися —

Недоконаний вид

→ *перемага́ти*

→ *втіка́ти*

→ *спирáтися*

¹ Запозичити — рос. позаимствовать.

575. І. Згрупуйте дієслова у два стовпчики за видами.

Розстелити, примушувати, простити, кинути, хапати, примусити, завмерти, прощати, розстеляти, завмирати, кидати, схопити.

ІІ. Які звукові зміни відбуваються у коренях дієслів при утворенні видової пари? Підкресліть букви, які позначають звуки, що чергуються.

576. І. Від поданих слів утворіть дієслова іншого виду. Поясніть звукові зміни в коренях слів, позначте орфограми.

З р а з о к. *Пекти* — *ви́пекати* [е—і].

Замести, **ві́трусити**, перешкодити¹, запирати, зачепити, зачесати, спиратися, **загородити**, пустити, пригостити, насолодитися.

ІІ. Складіть і запишіть речення з дієсловами іншого виду, утвореними від виділених слів.

577. Прочитайте попарно дієслова, звертаючи увагу на їх правильне наголошування. Визначте вид. Яку роль у зміні виду дієслів відіграє наголос?

Висипа́ти — ві́сипати, наріза́ти — нарі́зати, виміря́ти — ві́міряти, заклика́ти — заклі́кати.

578. Прочитайте пари дієслів, визначте їх вид. Від однакових чи від різних основ вони утворені?

Брати — взяти, ловити — піймати, шукати — знайти.

◆ Деякі дієслова утворюють видові пари від різних основ: *говори́ти* — *сказа́ти*.

579. Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. Скористайтесь словничком наприкінці підручника. Визначте вид дієслів.

Поблагодарить учителя, пропустить из-за болезни, расспрашивать о поездке, пойти за продуктами, ходит по коврам, оглядываться по сторонам, заботиться о малыше.

580. Чи можна було б обійтися одним видом дієслова? Якщо так — то яким саме? Поміркуйте, посперечайтесь, обґрунтуйте свою думку.

581. І. Прочитайте. Значення незнайомих фразеологізмів з'ясуйте за словничком наприкінці підручника.

Бити байдики, як крізь землю провалитися, вивести на чисту воду, гратися з вогнем, накласти головою, збитися з ніг, **відклада́ти у довгий ящик**, брати до серця.

ІІ. Утворіть від фразеологізмів іншу форму виду. Якщо це неможливо, поясніть чому.

ІІІ. Складіть і запишіть речення з виділеними фразеологізмами.

582. І. Прочитайте текст, уявіть описану картину. Який настрій вона створює?

Пишається проти сонця гай, увесь у блискучих краплях, як у дорогому намисті. Густою стіною стелиться жито, що почало вже квітнути — пустило із себе дух свого цвіту. Поміж його стеблами

¹ *Перешко́дити* — *рос.* помешать; *перешко́джати* — *рос.* мешать.

заясніли волошки, немов посвітилися сині лампадки. Зажаріли голівки горицвіту, загули бджоли. Високо під небом кигикнула чайка, блиснула срібним крилом (С. Васильченко).

II. До яких типу і стилю мовлення належить текст?

II. Дієслова доконаного виду замініть дієсловами недоконаного виду і запишіть текст. Як при цьому змінюється зміст висловлювання?

§65 Час дієслова. Минулий час

Справжні друзі людини

583. I. Прослухайте текст. Зробіть звуковий запис слова *розшуковують*, поясніть його правопис. Відпрацюйте вимову виділених слів. Обмінюючись ролями, прочитайте текст сусіду по парті.

ПАМ'ЯТНИК СОБАЦІ

У Парижі поставлено пам'ятник собаці. На п'єдесталі — напис: «Доблесний Баррі врятував від загибелі сорок людей. Під час порятунку сорок першого загинув». Як же це сталося?

Сенбернари — це собаки, які під час східження снігових лавин у горах розшуковують і рятують людей. До спини великого сильного собаки прив'язують ковдри¹, продукти. Якщо собака не в змозі розкопати постраждалого, він мчить у селище і скликає людей.

Сенбернар Баррі врятував сорок людей. Сорок перший потерпілий, якого він знайшов під товстим шаром снігу, не подавав ознак життя. Собака розкопав чоловіка, і, щоб зігріти своїм диханням, почав лизати йому обличчя. Чоловік опритомнів², розплющив очі, але злякався собаки, вийняв револьвер і вистрілив.

Ця історія настільки схвилювала увесь світ, що в Парижі собаці поставили пам'ятник (За В. Песковим).

II. Чому люди поставили пам'ятник собаці? Опишіть собаку на малюнку. Яке враження справила на вас ця історія? Наведіть приклади з вашого життя, які доводять, що собака — друг людини.

III. Поясніть правопис виділених слів.

IV. Про які події йдеться в тексті — ті, що мали місце в минулому, відбуваються зараз чи відбудуться в майбутньому? Форми якого часу вжито для зображення подій?

В українській мові, як і в російській, є три форми часу: *минулий, теперішній і майбутній*.

¹ К о в д р а — рос. одеяло.

² О п р и т о м н і т и — рос. очнуться, прийти в сознание.

◆ Дієслова минулого часу (рос. прошедшего времени) означають дію, яка відбувалась (відбулася) раніше: *я написав вірш*.

◆ Дієслова теперішнього часу (рос. настоящего времени) означають дію, яка відбувається: *я пишу вірш*.

◆ Дієслова майбутнього часу (рос. будущего времени) означають дію, яка відбуватиметься (відбудеться): *я напишу вірш*.

584. Випишіть із тексту «Пам'ятник собаці» приклади дієслів минулого часу. За якими граматичними ознаками ви визначили час дієслів? Як змінюються дієслова минулого часу?

◆ Дієслова минулого часу змінюються за числами (*пита́в, пита́ли*), а в однині — і за родами (*хова́в, хова́ла, хова́ло*). За особами дієслова минулого часу не змінюються.

◆ Число і рід у дієсловах минулого часу розрізняють за закінченнями: *він знайшо́в*□, *вона знайшла́*□, *вони знайшли́*□.

585. Прочитайте ланцюжок дієслів. Простежте, як утворюються дієслова минулого часу в чоловічому, жіночому, середньому роді та у множині.

Дарува́ти□ — *дарува́в*□, *дарува́ла́*□, *дарува́ло́*□, *дарува́ли́*□.

◆ Форма минулого часу чоловічого роду твориться від основи неозначеної форми за допомогою суфікса -в- (*любля́ти*□ — *любля́ + в*□), а жіночого, середнього роду та множини — від основи інфінітива за допомогою суфікса -л- (*гука́ти*□ — *гука́ла́*□, *гука́ло́*□, *гука́ли́*□).

586. I. Від поданих дієслів утворіть і запишіть форму минулого часу за зразком вправи 585.

Годувати, дозволити, образити, сумувати, чути, псувати¹.

II. Визначте вид дієслів і зробіть висновок про вживання дієслів недоконаного і доконаного виду в минулому часі.

◆ У минулому часі вживаються дієслова як недоконаного, так і доконаного виду: *проба́чав* (щ о р о б и в?), *проба́чив* (щ о з р о б и в?).

III. Складіть і запишіть речення з виділеними дієсловами в минулому часі.

587. Прочитайте пари дієслів, простежте, як утворюються форми минулого часу в чоловічому роді. Зверніть увагу на чергування звуків у коренях слів.

Цвісти — цвів, мести — мів, вести — вів, брести — брів.

◆ Форма минулого часу чоловічого роду може утворюватися від основи неозначеної форми без суфікса: *бігти* — *біг*, *стригти* — *стриг*.

◆ У дієсловах минулого часу чоловічого роду *о, е, я* можуть чергуватися з *і*: *могти* — *міг*, *нести* — *ніс*, *лягти* — *ліг*.

¹ Пс у в а́ т и — рос. портить.

- 588.** Від поданих дієслів утворіть форми минулого часу чоловічого роду. Підкресліть букви, які позначають голосні, що чергуються. Поясніть орфограми.

З р а з о к. *Стерегти — стеріг.*

Перемогти, вибігти, гризти, повзти, рости, везти, втекти, помирати, приносити, обпекти, злягти, берегти.

- ◇ **У зворотних дієсловах -ся** в минулому часі зберігається, стоїть після нульового закінчення: *образився*.

- 589.** Спишіть, ставлячи дієслова в минулому часі.

1. Туман (розповзтися) по всій долині. 2. Над містом (пронести-ся) буревій. 3. Сніг (змерзатися) щільним шаром. 4. У лісі діти (перегукуватися), щоб не заблудитись.

- 590.** Прочитайте вголос дієслова в рамці, правильно їх наголошуючи. У формі якого часу вжито дієслова? Доведіть.

<i>бу<u>л</u>а́,</i>	<i>бу<u>л</u>о́,</i>	<i>бу<u>л</u>і́</i>
<i>да<u>л</u>а́,</i>	<i>да<u>л</u>о́,</i>	<i>да<u>л</u>і́</i>
<i>бра́<u>л</u>а,</i>	<i>бра́<u>л</u>о,</i>	<i>бра́<u>л</u>и</i>
<i>взя<u>л</u>а́,</i>	<i>взя<u>л</u>о́,</i>	<i>взя<u>л</u>і́</i>
<i>спа́<u>л</u>а,</i>	<i>спа́<u>л</u>о,</i>	<i>спа́<u>л</u>и</i>
<i>ба́лу<u>в</u>ала,</i>	<i>ба́лу<u>в</u>ало,</i>	<i>ба́лу<u>в</u>али</i>

- 591.** I. Прочитайте, уявіть описану картину.

Сонце заходить. Надворі смеркає, потім стає тихо, як у хаті.

Тимчасом сходить повний місяць, неначе виринає з чорної хвилі. Маленька червона стежка блищить десь далеко на морі під самим місяцем, неначе за сотню верст. Місяць тихо, крадькома¹ ви-кочується увесь на небо, неначе через велику силу вилазить з води й засипає промінням море (За *І. Нечуєм-Левицьким*).

II. Доберіть заголовок і спишіть текст, замінюючи дієслова у формі теперішнього часу дієсловами у формі минулого. Простежте, як змінюється вид дієслова. Чи змінився і як саме зміст висловлювання?

§66 Твір-оповідання на основі побаченого

Про балет

- 592.** I. Прослухайте оповідання. Відпрацюйте вимову слів *розсунулася, враження, страшенними, надзвичайно, навшпіньки*. Прочитайте текст.

КАТРУСЯ ХОЧЕ БУТИ БАЛЕРИНОЮ

Коли Катруся ще була першокласницею, батьки повели її на балет. Ніякими словами не переказати, як чудово було в театрі!.. Велика зала повна, всі по-святковому вдягнені. Прекрасна музика, величезна червона завіса, яка розсунулась і відкрила залиту вогнями сцену...

¹ Крадькома́ — рос. украдкой.

Сцена з балету

Катя побачила і королівський замок, і лісове озеро, по якому плавали білі лебеді. Виявилося, що це зовсім не лебеді, а дівчата, яких зачарував злий чаклун і перетворив на лебедів. І серед них була одна красуня — дівчина, яку покохав королевич. А злий чаклун із страшними чорними крилами привів до королевича свою дочку, дуже схожу з лиця на ту красуню. Королевич уже хотів із нею одружитись, як **раптом** з'явилася справжня його кохана... Тоді він здогадався, що його обмануто, і прогнав чаклунську дочку. Потім він убив злого чаклуна і визволив красуню і всіх її подруг.

І ніхто нічого не говорив, усі тільки танцювали. Але як вони танцювали!.. Як грала музика!.. Які гарні були всі дівчата-лебеді в коротеньких білих спідничках, що здіймалися і тріпотіли, наче справжнє лебедине пір'я!..

Мама тихенько пояснювала Каті, що робиться на сцені. Вона сказала, що дівчата-лебеді — це такі актриси, вони навчилися добре танцювати і тепер працюють у театрі. Це дуже здивувало Катю: хіба танцювати — те саме, що й працювати?

Як би там не було, а так працювати, як оці балерини, хоч і важко, зате надзвичайно весело! От коли б навчитися і теж стати балериною!.. (За Н. Забілою).

II. Що вразило дівчинку в театрі? Про який балет ідеться? Розгляньте фотоілюстрацію. Перекажіть зміст балету, спираючись на текст.

III. У яких рядках передається враження від побаченого? Які види речень за метою висловлювання вживає автор? Зачитайте з тексту. Як ви вважаєте: танці — це праця чи розвага? Посперечайтесь.

IV. Визначте тип і стиль мовлення. Вкажіть характерні ознаки стилю в тексті. Визначте тему й основну думку висловлювання.

V. Визначте композиційні елементи оповідання (зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка).

VI. Зверніть увагу на виділені слова і сполучення слів у тексті. Яка їх роль в оповіданні? Доберіть синоніми до слів *виявилось*, *визволив*.

VII. Перекажіть зміст оповідання від імені Катрусі. Що змінилося?

- **593.** Поділіться з однокласниками своїми враженнями від побаченого. Напишіть оповідання на одну з тем: «Що мене здивувало в природі», «Мої враження від циркової вистави», «Цікава телепередача». Тему твору можете вибрати самостійно, погодивши її з учителем.

§67 Теперішній час

Скількома мовами говорять люди?

- 594.** I. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Знайдіть у ньому вказівку на те, що дія відбулася, відбувається чи відбудеться. Відпрацюйте вимову слів *користуються*, *відсоток*, *індонезійська*, *португальська*, *бар'єр*. Прочитайте текст.

Сьогодні люди говорять майже на **трьох** тисячах мов. Деякими розмовляють **мільйони** людей, іншими — тільки сотні. Найбільше землян **користуються** китайською мовою. Англійською розмовляють 350 мільйонів.

Серед мов світу виділяють тринадцять найбільш поширених мов. Саме ними розмовляють не менш ніж **п'ятдесят** відсотків людей, що **проживають** на Землі. Це китайська, англійська та російська мови, слід назвати іспанську — нею користуються 210 мільйонів. Далі йдуть хінді й урду — 200 мільйонів, індонезійська — 130 мільйонів, арабська — 127 мільйонів, бенгальська — 125 мільйонів, португальська — 115 мільйонів, японська — 111 мільйонів, німецька — 100 мільйонів, французька — 90 мільйонів, італійська — 65 мільйонів.

Хто знає тринадцять найбільш поширених мов, той теоретично може розмовляти майже з половиною людства і не відчувати мовного бар'єра під час спілкування (В. Пекеліс за даними соціологічних досліджень 1985 року).

II. Скількома мовами говорять люди? Які з-поміж мов більш, а які — менш розповсюджені? Чим це пояснюється? Знання яких мов життєво необхідне кожному з вас і чому? Як ви розумієте виділений вислів?

III. Визначте тип і стиль мовлення, вкажіть найістотніші ознаки стилю. Яка роль числівників у тексті?

IV. Запишіть числа словами, з'ясуйте орфограми в числівниках. Поясніть правопис виділених слів.

V. Дієслова якого часу переважають у тексті? Випишіть дієслова одного часу, визначте їх вид.

♦ **Теперішній час мають лише дієслова недоконаного виду: ховатися (щ о р о б и т и?) — ховається (щ о р о б и т ь?).**

- **595.** Спробуйте пояснити, чому від дієслів доконаного виду теперішній час не утворюється.

596. Прочитайте пари дієслів, укажіть їх вид. Від яких дієслів можна утворити форму теперішнього часу, а від яких — ні і чому?

Миритися — помиритися, радіти — зрадити, лікуватися — вилікуватися, сивіти — посивіти, розуміти — зрозуміти.

597. Розгляньте таблицю. Як змінюються дієслова?

Зміна дієслів теперішнього часу

Особа	Число	
	Однина	Множина
1-а	жив <u>у</u> , ряту <u>ю</u> ліч <u>у</u> , сто <u>ю</u>	жив <u>емо</u> , ряту <u>ємо</u> ліч <u>имо</u> , сто <u>їмо</u>
2-а	жив <u>еш</u> , ряту <u>єш</u> ліч <u>иш</u> , сто <u>їш</u>	жив <u>ете</u> , ряту <u>єте</u> ліч <u>ите</u> , сто <u>їте</u>
3-я	жив <u>є</u> , ряту <u>є</u> ліч <u>ить</u> , сто <u>їть</u>	жив <u>уть</u> , ряту <u>ють</u> ліч <u>ать</u> , сто <u>ять</u>

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами й числами.

Закінчення дієслів, що змінюються за особами й числами, називаються **особовими закінченнями** (рос. личными окончаниями): дихаю, дихаєш, дихає, дихаємо, дихаєте, дихають.

598. Прочитайте ланцюжки дієслів. Простежте, як утворюються дієслова теперішнього часу.

Нести — нес-у, нес-еш, нес-є, нес-емо, нес-ете, нес-уть.

Торкати — торка-ю, торка-єш, торка-є, торка-ємо, торка-єте, торка-ють.

Дієслова теперішнього часу утворюються від **основи інфінітива дієслів недоконого виду** додаванням особових закінчень.

599. І. Від поданих дієслів утворіть і запишіть форми теперішнього часу 2-ї особи однини, позначте закінчення.

З р а з о к. Рухатися — рухаєшся.

Митися, плисти, колоти, ображатися, усміхатися.

ІІ. Утворені особові форми дієслів перекладіть усно російською мовою; порівняйте їх написання в обох мовах і зробіть висновок.

В українських дієслівних формах, що закінчуються на -ш або -шся, м'який знак, на відміну від російської мови, не пишеться: вчиш, вчишся, тримаєш, тримаєшся.

600. Перекладіть сполучення слів українською мовою. Користуйтеся словничком наприкінці підручника.

Спешишь домой, любишь пейзажем, наблюдаешь за звёздами, помнишь о встрече, благодаришь соседку, обижаешься на подругу, подъезжаешь к дому, обращаешься к врачу.

601. Дієслова *стелити, користуватися* запишіть у 3-й особі однини і множини теперішнього часу. Вкажіть на особливості написання особових закінчень.

У 3-й особі однини і множини дієслів теперішнього часу після *т* (у тому числі й перед *-ся*) в українській мові, на відміну від російської, пишеться м'який знак: *летіти — летить, летять; сміятися — сміється, сміються*.

О р ф о г р а м а
М'який знак у буквосполученнях
-ть, -ться
мовчить, кусається

602. Випишіть із тексту вправи 594 приклади слів із цією орфограмою.
603. Перекладіть і запишіть сполучення слів українською мовою. Користуйтеся словничком наприкінці підручника.
- Избавитесь от лишних вещей; спасаться от дождя; стараются успеть; смеются над шуткой.
604. Розгляньте таблицю. Пригадайте, які звуки чергуються в коренях дієслів під час утворення особових форм.

Чергування приголосних звуків у коренях дієслів

[г] — [ж]	<i>берегти — бережу — бережеш...</i>
[д] — [дж]	<i>радити — раджу</i>
[з] — [ж]	<i>різати — ріжу</i>
[зд] — [ждж]	<i>їздити — їжджу</i>
[к] — [ч]	<i>кликати — кличу</i>
[с] — [ш]	<i>змусити — змушу</i>
[ст] — [шч]	<i>свистіти — свищу</i>
[т] — [ч]	<i>топтати — топчу</i>
[х] — [ш]	<i>брехати — брешу</i>

При відмінюванні дієслів теперішнього часу можуть відбуватися **чергування приголосних звуків у коренях**, що передається на письмі.

605. Дієслова *крастися, сидіти, їздити, гордитися* провідмініняйте письмово в теперішньому часі.

606. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть звукові зміни у словах.

1. Вітер з гаєм розмовляє, (шептати) з осокою. 2. (Свистіти) полем завірюха (З *тв. Т. Шевченка*). 3. (Сидіти), мовчу й не озираюся.

У деяких дієсловах теперішнього часу з основою на губний [б], [п], [в], [м], [ф] у 1-й особі однини і 3-й особі множини перед закінченням з'являється *л*: *любити — люблю — люблять; терпіти — терплю — терплять; ловити — ловлю — ловлять; ломити — ломлю — ломлять; графити — графлю — графлять*.

В окремих дієсловах **л** після губних з'являється в усіх формах: *сипати* — *сиплю, сиплеш, сипле; сиплемо, сиплете, сиплють*.

607. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть чергування звуків у коренях дієслів.

1. (Дивитися), аж світає, край неба палає (Т. Шевченко).
2. (Скрипіти) і ридають дерева під вітром (П. Тичина). 3. Туманом вкрились верхогір'я і в снах небесних тихо (спати)... Вітри над ними не (шуміти) (Олександр Олесь).

608. Перекладіть текст українською мовою, користуючись словничком наприкінці підручника. Доберіть заголовок і запишіть.

Сад у тётки славился соловьями, горlinkами и яблоками, а дом — крышей. Стоял он у самого сада. Войдеш в дом и прежде всего почувствуешь запах яблок. Всюду тишина и чистота.

Проснешься и долго лежишь в постели. Не спеша¹ оденешся, побродишь по саду, найдеш в молодой листве случайно забытое холодное и мокрое яблоко. И почему-то оно покажется необыкновенно вкусным, совсем не таким, как другие (За І. Буніним).

§68 Майбутній час

Яким буде ХХІ століття?

609. І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Зробіть звуковий запис слова *безшумний*. Відпрацюйте вимову виділених слів і прочитайте текст.

ПЕРЕДБАЧЕННЯ ФУТУРОЛОГІВ²

Учені вже думають над тим, як людство житиме в майбутньому. Вони передбачають, що **нецікаву** і важку роботу виконуватимуть роботи (кібери), здатні самі себе вдосконалювати.

Люди **освоюватимуть** космос. Створять **поселення** на Місяці, Венері та Марсі. У пошуках **корисних** копалин вони запустять ракети й космічні станції на інші планети Сонячної системи. Подорожувати в космосі стане звичним відпочинком.

Зникнуть машини з двигунами. Автомобілі стануть комп'ютеризованими. Такою машиною керуватиме **автопілот**³ у парі з комп'ютером. Транспорт стане надшвидким, безшумним і не забруднюватиме довкілля (З журналу).

II. Хто такі футурологи? Яким вони бачать майбутнє?

III. Визначте тип і стиль мовлення. Назвіть «відоме» і «нове» в реченнях.

IV. Поясніть правопис виділених слів.

V. Дієслова якого часу вжито для відображення подій у тексті? Випишіть кілька дієслів майбутнього часу. Як вони змінюються? Визначте їх вид. Перекладіть українською мовою *будут виконувать*.

¹ Не спеша — укр. не поспішаючи.

² Футуролог — вчений, який передбачає майбутнє.

³ Автопілот — пристрій для автоматичного керування літаком.

Дієслова майбутнього часу змінюються за особами й числами. Майбутній час властивий дієсловам **недоконаного й доконаного виду**: *обідатимуть* (щ о р о б и т и м у т ь?), *пообідають* (щ о з р о б л я т ь?).

610. Прочитайте дієслова майбутнього часу. Яке значення вони мають — однакове чи різне?

Особа	Однина		
1-а	<i>прочитаю</i>	<i>читатиму</i>	<i>буду читати</i>
2-а	<i>прочитаєш</i>	<i>читатимеш</i>	<i>будеш читати</i>
3-я	<i>прочитає</i>	<i>читатиме</i>	<i>буде читати</i>
Особа	Множина		
1-а	<i>прочитаємо</i>	<i>читатимемо</i>	<i>будемо читати</i>
2-а	<i>прочитаєте</i>	<i>читатимете</i>	<i>будете читати</i>
3-я	<i>прочитають</i>	<i>читатимуть</i>	<i>будуть читати</i>

В українській мові дієслова мають **три форми майбутнього часу**: просту (*куплю*), складну (*купуватиму*), складену (*буду купувати*).

611. Розгляньте таблицю. Від дієслів якого виду і яким способом утворюється проста форма майбутнього часу?

Особа	Однина		Множина	
1-а	<i>почую</i>	<i>позичу</i>	<i>почуємо</i>	<i>позичимо</i>
2-а	<i>почуєш</i>	<i>позичиш</i>	<i>почуєте</i>	<i>позичите</i>
3-я	<i>почує</i>	<i>позичить</i>	<i>почують</i>	<i>позичать</i>

Проста форма майбутнього часу утворюється тільки від дієслів **доконаного виду** (*віднести* (щ о з р о б и т и ?) — *віднесу* (щ о з р о б л ю ?) і має ті самі особові закінчення й ті самі чергування, що й теперішній час: *побігти* — *побіжу, побіжиш, побіжить, побіжи-мо, побіжите, побіжать*.

612. Прочитайте пари дієслів, визначте їх вид. Від яких дієслів можна утворити просту форму майбутнього часу, а від яких — ні і чому?

Будувати — збудувати, мовчати — змовчати, пригадувати — пригадати, бачити — побачити, прощати — простити.

613. Спишіть речення, розкриваючи дужки (дієслова поставте у простій формі майбутнього часу). Поясніть чергування звуків.

1. (Защобетати) соловейко в лузі на калині (Т. Шевченко).
2. Сонце (перемогти): (розбити) громом ланцюги, (розтопити) криги і сніги, (змести) всі заміри ворожі і (кинути) квіти навкруги (Олександр Олесь). 3. Я (познайомити) вас із гостем.

В українській мові є дієслова, які в теперішньому і майбутньому часі мають **відмінні від інших дієслівні форми**: *доповісти, розповісти, бути, дати, сісти, іти, їсти* та ін. Наприклад: *поїм, поїси, поїсть, поїмо, поїсте, поїдять*.

614. У тексті «Передбачення футурологів» знайдіть дієслова, що стоять у складній формі майбутнього часу. Від дієслів якого виду і як вони утворені?

Складна форма майбутнього часу твориться від неозначеної форми дієслів недоконаного виду та скороченої форми дієслова *їняти* у формі теперішнього часу: (*ї*)му, (*ї*)меш, (*ї*)ме, (*ї*)memo, (*ї*)мете, (*ї*)муть (суфікса -м- та особових закінчень).

Особа	Однина	Множина
1-а	шукати-м-у	шукати-м-емо
2-а	шукати-м-еш	шукати-м-ете
3-я	шукати-м-е	шукати-м-уть

615. Запишіть дієслова *ходити*, *їздити* у складній формі майбутнього часу за зразком. Зверніть увагу на виділену букву.

Зразок. *Наздоганяти* — *наздоганятиму*, *наздоганятимеш*, *наздоганятиме*, *наздоганятимемо*, *наздоганятимете*, *наздоганятимуть*.

У складній формі майбутнього часу перед особовими закінченнями дієслів після *т* завжди пишеться *и*: *знати-м-у*, *знати-м-еш*, *знати-м-е*.

616. І. Перекладіть усно сполучення слів російською мовою. З'ясуйте відмінності у вживанні форм майбутнього часу дієслів в українській та російській мовах.

Проситиму друзів, відпочиватимемо за кордоном, поливатимеш квіти, дивитимуться телевізор.

П. З виділеними сполученнями слів складіть і запишіть речення українською мовою.

Складена форма майбутнього часу утворюється з двох слів: особової форми допоміжного слова дієслова *бути* в майбутньому часі та неозначеної форми дієслова: *буду переконувати*.

У складеній формі майбутнього часу тільки допоміжне дієслово *бути* змінюється за особами й числами, а неозначена форма залишається незмінною.

Особа	Однина	Множина
1-а	<i>буду</i>	<i>будемо</i>
2-а	<i>будеш</i> <i>чекати</i>	<i>будете</i> <i>чекати</i>
3-я	<i>буде</i>	<i>будуть</i>

Чи є відмінності у значенні і вживанні складної та складеної форм майбутнього часу?

Складна і складена форми майбутнього часу мають однакове значення: *терпітиму* — *буду терпіти*. Обидві форми рівноцінні,

❖ **взаємозамінні і вживаються паралельно задля уникнення одно-**
 ❖ **манітності: *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе!***
 ❖ **(В. Симоненко).**

- 617.** Дієслова *намагатися, смажити, зникати* письмово провідмініняйте в майбутньому складеному часі. Виділіть особові закінчення допоміжного дієслова. Складіть і запишіть речення з дієсловами в майбутньому складеному часі.

- 618.** Визначте вид дієслів у кожній парі. Провідмініайте їх письмово у складній і складеній формах майбутнього часу. Чи від усіх дієслів вона утворюється? Якщо ні — спробуйте знайти причину.

Стомити — стомлювати. Образитися — образитися.

◆ ◆ **Складена форма майбутнього часу утворюється тільки від дієслів недоконаного виду: полювати — буду полювати.**

- 619.** До кожного з дієслів доберіть і запишіть дієслово-антонім у складній формі майбутнього часу.

Зразок. Будемо продавати — купуватимемо.

Будемо шукати, буде відмикати, будуть забороняти, будемо забувати, будете від'їжджати, будете засинати.

- 620.** Відновіть поетичні рядочки, вибираючи з-поміж форм майбутнього часу потрібні. Намагайтеся не порушувати законів віршування. Підкресліть і поясніть усі наявні в словах орфограми.

1. На кожнім кроці — знання, знання, інакше (будеш іти, йтимеш) ти навмання¹ (*Д. Білоус*). 2. Скоро (будуть сходитися, зійдуться) хмари у сині, дощ (буде лити, полле) на поля золоті (*В. Сосюра*). 3. Тануть, в'януть сніги, — як крізь хмари летючі (буде дивитися, гляне) сонце блискуче, (буде усміхатися, усміхнеться) в привіті, (буде розливатися, розіллється) в блакиті (*Олександр Олесь*).

§69 Дієслова I та II дієвідмін

Одне із «семи див світу»

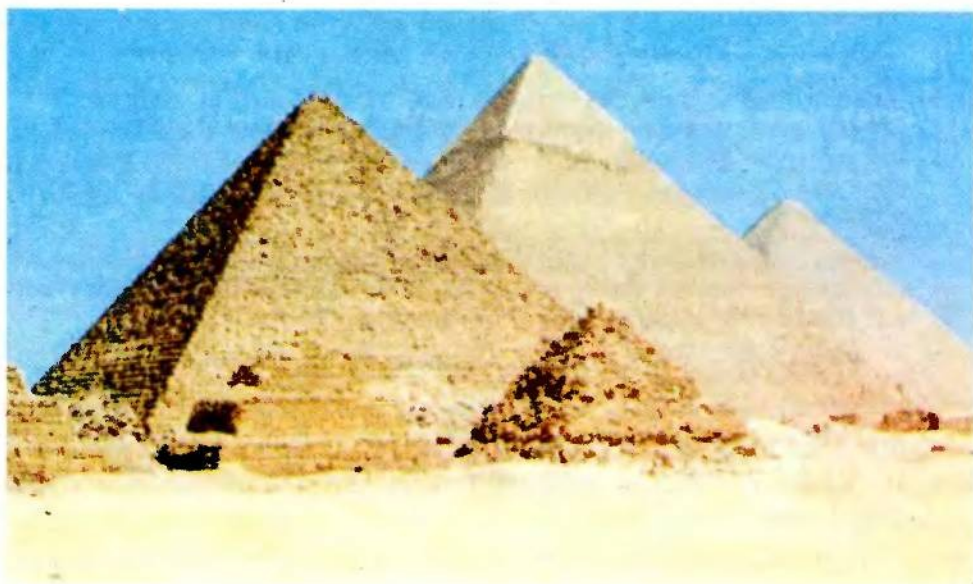
- 621.** І. Прослухайте. З'ясуйте значення слова *технологія* за словничком наприкінці підручника. Відпрацюйте вимову слів *непідвладні, упродбжеж, найвеличнішими, дивовійжною, тóчністю, скріплені, науко́вці, цивіліза́ції, обля́днання*. Прочитайте текст, звертаючи увагу на правильну вимову числівників.

ЄГИПЕТСЬКІ ПІРАМІДИ

Їх руйнують роки, засипають піски, розмивають дощі, але єгипетські піраміди стоять, вони непідвладні часові.

Що таке піраміди? Коли і навіщо їх збудували? Чому вони дивують людей упродовж тисячоліть?

¹ Н а в м а н н я́ — рос. наугад.

Єгипетські піраміди

Піраміди — гробниці фараонів — височать у пустелях Єгипту. Їх вважають найдавнішими та найвеличнішими спорудами в історії людства. Піраміди зводилися з точністю, яка дивує навіть сучасних майстрів.

Піраміди складено з великих кам'яних брил. Використано різні сорти каменю, шари яких чергуються. Кам'яні брили лежать нічим не скріплені, крім власної ваги. На будівництво однієї лише піраміди Хеопса пішло приблизно 2 300 000 кам'яних брил, кожна вагою близько двох з половиною тонн. Науковці припускають, що піраміду Хеопса будувало більш ніж 100 000 людей понад 20 років.

І досі є загадкою, як стародавні єгиптяни, не маючи ані сучасних технологій, ні обладнання, створили справжні шедеври архітектурного мистецтва (З журналу).

II. Придумайте 3 запитання до тексту за фотоілюстрацією. Складіть діалог із сусідом по парті за цими запитаннями.

III. Визначте тип і стиль мовлення. Знайдіть у тексті істотні ознаки основного й допоміжних типів мовлення.

IV. Випишіть із тексту виділені дієслова, визначте їх особу, число і час, позначте особові закінчення. Спробуйте пояснити, чому дієслова того самого часу в тій самій особі множини мають різні закінчення.

Зміна дієслів за особами й числами називається *дієвідмінюванням*.

За особовими закінченнями теперішнього і майбутнього часу дієслова поділяються на *дві дієвідміни* (рос. спряження).

До *I дієвідміни* належать дієслова, що в 3-й особі множини мають закінчення *-уть (-ють)*: *мерзнуть, плавають; замерзнуть, поплавають*.

◆ Дієслова, що в 3-й особі множини мають закінчення **-ать (-ять)**, належать до **II дієвідміни**: **важать, люблять; зваять, полюблять.**

◆ У зворотних дієсловах **-ся (-сь)** додається до особових закінчень: **убирають — убираються, нахільять — нахільяться.**

622. Провідмініайте письмово у формі теперішнього часу дієслова *казати, чекати, вагаться*. Позначте особові закінчення. Зверніть увагу на букви, що позначають голосні звуки, в особових закінченнях дієслів 2-ї та 3-ї особи однини та 1-ї і 2-ї особи множини.

◆ У закінченнях 2-ї та 3-ї особи однини, а також 1-ї та 2-ї особи множини дієслів I дієвідміни пишеться **-е (-є)**: *хочеш, хоче, хочемо, хоче; нездужаєш, нездужає, нездужаємо, нездужаєте.*

О р ф о г р а м а
Букви е, є в особових закінченнях дієслів
їдеш, придбаємо

623. I. Визначте дієвідміну дієслів і запишіть їх, вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми.

Впізна..мо, схудн..ш, розглян..мо, нагоду..ш, забуд..те, погоджу..тесь, плач..те, одужа..те, перемож..мо, чека..ш, взува..ш, забува..ш, поверн..мо, полл.., зникн.., відвіда..те.

II. Виділені дієслова поставте в неозначеній формі. Які звукові зміни відбулися при творенні особових форм? Поясніть, користуючись таблицею на с. 205.

624. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть дієслова, з'ясуйте відмінності у чергуванні звуків в обох мовах. Визначте дієвідміну дієслів.

1. Испеку пирог. 2. Выхожу на улицу. 3. Езжу троллейбусом. 4. Потекут ручьи весной. 5. Смогу выполнить задание.

625. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Визначте дієвідміну дієслів, поставте їх у 3-й особі однини або 1-й і 2-й особі множини теперішнього чи майбутнього часу. Поясніть орфограми в дієсловах і чергування звуків у коренях.

1. Тихо (спускатися) нічка осіння (*Леся Українка*). 2. Хто (дбати), той і (мати) (*Нар. творчість*). 3. Завтра, завтра (піти) в поле, в школі (кинути) книжки, (защебетати), (заспівати), як співають там пташки (*Олександр Олесь*).

626. Проведіть спостереження над тим, які зміни відбулися в природі останніми днями. Запишіть 5 речень на тему «Весняні зміни в природі». Вкажіть у дужках дієвідміну вжитих вами дієслів.

627. Випишіть із тексту «Єгипетські піраміди» дієслова II дієвідміни. Визначте їх вид, час, особу, число.

628. Запишіть подані дієслова у 3-й особі множини теперішнього часу; виділіть особові закінчення, визначте дієвідміну.

Чистити, палити, кричати, горіти, сушити, стелити, їздити.

- 629.** Перекладіть речення українською мовою, користуючись словничком наприкінці підручника. Порівняйте написання дієслів в українській та російській мовах.

1. Я сообщу вам место и время встречи. 2. Внуки очень любят свою бабушку. 3. Врачи поставят больному диагноз. 4. Я начерчу деталь планера. 5. Братья ловят карасей.

- 630.** Дієслова *вчити*, *клеїти*, *проситися* провідмінійте в теперішньому часі, виділіть особові закінчення. Зверніть увагу на букви, що позначають голосні звуки в закінченнях 2-ї і 3-ї особи однини та 1-ї і 2-ї особи множини.

◆ У дієсловах II дієвідміни в закінченнях 2-ї і 3-ї особи однини та 1-ї і 2-ї особи множини теперішнього і майбутнього часу пишеться *и* або *ї*: *радиш*, *радить*, *радімо*, *радите*; *гоїш*, *гоїть*, *гоїмо*, *гоїте*.

О р ф о г р а м а
Букви *и*, *ї* в особових закінченнях дієслів
мовчиш, *стоїш*

- 631.** Спишіть, уставляючи пропущені букви, і прочитайте речення. Визначте час, особу, число і дієвідміну дієслів. Поясніть орфограми.

1. Осінній сад ще яблучка гляд..ть. 2. Сузір'я яблук світ..ться крізь листя (*З тв. Л. Костенко*). 3. Сто..мо зачудовані перед цим дивом (*Я. Гоян*). 4. Невідомо, чи всто..ть він перед натиском супротивника. 5. Побач..мось завтра.

- 632.** Від дієслів *тремтіти*, *поїти*, *їздити* утворіть форми 2-ї та 3-ї особи однини, 1-ї та 2-ї особи множини теперішнього чи майбутнього складного часу, запишіть за зразком. Виділіть особові закінчення, поясніть орфограми.

З р а з о к. *Хвалити* (II) — *хвал[иш]*, *хвал[ить]*, *хвал[имо]*, *хвал[ите]*.

- 633.** Спишіть словосполучення, вставляючи замість крапок дієслова з довідки у 1-й особі множини теперішнього часу. Виділіть особові закінчення дієслів, визначте їх дієвідміну. Поясніть орфограми.

З р а з о к. *Книжки чита[ємо]* (I).

1. Траву ... 2. Пожежу ... 3. Ножі ... 4. Рукавички ... 5. Мокру білизну ... 6. Дрова ... 7. Звуки ... 8. Кольори ...

Д о в і д к а: сушити, гасити, чути, точити, рубати, розрізняти, косити, в'язати.

- 634.** До кожного з дієслів першого рядка знайдіть його антонім у другому рядку й запишіть, уставляючи пропущені букви. Виділіть особові закінчення, вкажіть дієвідміну. Поясніть орфограми.

З р а з о к. *Впуст[имо]* (II) — *піднім[емо]* (I).

1. Дозвол..мо, почн..мо, засуму..мо, загуб..мо, заговор..мо.
2. Зраді..мо, знайд..мо, замовкн..мо, заборон..мо, закінч..мо.

635. Розгляньте таблицю. Як відмінюються дієслова *їсти, дати*?

Особа	Однина		Множина	
1-а	<i>їм</i>	<i>дам</i>	<i>їмо</i>	<i>дамо</i>
2-а	<i>їси</i>	<i>даси</i>	<i>їсте</i>	<i>дасте</i>
3-я	<i>їсть</i>	<i>дасть</i>	<i>їдять</i>	<i>дадуть</i>

636. Поставте дієслова в потрібних особі й числі теперішнього чи майбутнього часу залежно від змісту і запишіть речення. Поясніть орфограми в особових закінченнях дієслів.

1. Ми (вирости) розумними, здоровими і сильними. 2. Ми (виростити) гарний урожай. 3. Ти щоранку (будити) сестру. 4. Ти (бути) завтра на вечірці? 5. Ми (бути) приходити вчасно. 6. Вранці ми (будити) один одного.

§70 Способи дієслова. Дійсний спосіб

Сторінки історії

637. І. Прослухайте оповідання. Відпрацюйте вимову виділених слів і прочитайте його.

ФОКУС

Це було в тяжку пору війни. Учні завжди з **нетерпінням** чекали великої перерви, бо на ній кожному видавали по маленькій грудочці¹ цукру. Одержавши свою пайку², діти не зразу їли її. В **передчутті** насолоди крутили в руках, розглядали білу, аж синювату грудочку з усіх боків. Потім клали цукор у рот і язиком міцно притискували до щоки, щоб **повільніше** танув.

Так робили всі. Тільки Люда ховала свій цукор у торбинку, бо вдома на неї чекав братик Сашко.

Коли лунав **останній** дзвінок, Люда **чимдуж**³ бігла додому. Вона брала порожню чашку, ставила її на стіл догори дном і, немов чаклунка, піднімала руки. «Тепер **зажмурся**», — наказувала вона братикові. Хлоп'я міцно **заплющувало** очі. «Чукчерічері, чукчері!» — проказувала дівчинка загадкові слова і швидко прибирала чашку. «Ось і весь фокус», — говорила вона.

*чекати з нетерпінням
ставити догори дном*

Сашко розплющував очі і пильно дивився на стіл: на тому місці, де була чашка, тепер лежала грудочка цукру. Якусь мить він сидів нерухомо, наче зачарований, а потім хапав цукор і, потримавши в руках, простягував сестричці: «Покуштуй!» «Не хочу, їж сам», — удавано байдуже відказувала Люда.

¹ Г р у д о ч к а (цукру) — рос. кусочек (сахара).

² П а й к а — доля, частина.

³ Ч и м д у ж — рос. со всех ног.

Незабаром хлопчик знову просив сестричку: «Давай ще зробимо чукчері!» Але вона щоразу відповідала: «Ні, Сашуню, фокус удається лише один раз на день».

Сашко смутнів... (М. Стеценко).

*щоразу
раз на день*

II. Перегрупуйте і розташуйте запитання в такій послідовності, яка відповідає змісту оповідання. Дайте стислі відповіді на них.

1. Який фокус показувала Люда?
2. Коли відбувалися події, описані в оповіданні?
3. Чому діти не могли дочекатися великої перерви?
4. Що всі діти робили з цукром? А що — Люда?
5. Чому вона відмовлялася покуштувати цукор?
6. Чому фокус удавався лише один раз на день?

III. Розгляньте малюнок. Котре із запитань можна було б поставити до зображеного епізоду? Опишіть героїв оповідання.

- 638.** Випишіть із тексту «Фокус» кілька дієслів, які називають дію: а) реальну (яка відбувалася); б) можливу за певних умов; в) ту, що виражає наказ чи прохання.

В українській мові, як і в російській, дієслова мають *три способи* (рос. наклонения).

Дійсний спосіб (рос. изъявительное наклонение) вказує на дію, яка дійсно відбувалася, відбувається чи відбудеться. Він означає дію в минулому, теперішньому або майбутньому часі: *Вночі засіпав землю сніг* (Г. Латник). *Обступають хлопця наші діти, розглядають з голови до п'ят* (Д. Білоус). *Весна зігріє землю на осінні* (Г. Латник).

Умовний спосіб (рос. условное наклонение) означає дію, яка може відбутися за певних умов: *І риба співала б, якби голос мала* (Нар. творчість).

◆ **Наказовий спосіб** (рос. повелительное наклонение) означає наказ, заохочення і спонукання до дії: *Зійди, ранкове сонце, над землею, і пагорби, і доли освіти!* (Г. Латник). *В труді твори життя красу* (П. Тичина).

639. Розгляньте таблицю. З'ясуйте відмінності у значенні дієслів дійсного, умовного і наказового способів.

Способи дієслів

Дійсний	Умовний	Наказовий
<i>Я встиг на поїзд.</i>	<i>Якби я встав раніше, то встиг би на поїзд.</i>	<i>Встигай на поїзд!</i>

◆ Дієслова дійсного способу минулого часу змінюються за числами (радів, раділи), а в однині — за родами (тренувався, тренувалася, тренувалося).

◆ У теперішньому часі дієслова дійсного способу змінюються за особами й числами: *встигаю, встигаєш, встигає, встигаємо, встигаєте, встигають*.

640. Обмінюйтеся один з одним своїми спостереженнями, враженнями від весняної природи.

641. I. Користуючись словничком наприкінці підручника, перекладіть речення українською мовою і запишіть.

1. Мы спием стихотворение. — Мы спешим на выставку.
2. Мать покупает хлеб в ближайшем магазине. — Мать покупает своих детей перед сном.
3. Девушке скроют новое платье. — Они не скроют плохого настроения.
4. Мы поём в хоре. — Мы поим котёнка молоком.

II. Поясніть відмінність у написанні подібних за звучанням слів в українській та російській мовах. Визначте вид, спосіб і час ужитих дієслів.

§71 Умовний спосіб

Якби не було годинника

642. I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову слів *надто, тривалість, скупчувався, невизначений, недодержання, численні, врізної, диспетчер*. Прочитайте текст.

Можна розповісти багато веселого і сумного про те, що було б, якби не було годинника.

Вранці ви прокидалися б пізно або надто рано і спізнювалися б до школи чи приходили б, коли в школі ще нікого немає. Вчителі не знали б, коли починається і закінчується урок. Тривалість уроків була б різною.

Людям складно було б дістатися на роботу. Бо транспорт скупчувався б на одному місці, а перерви між рейсами тривали б протягом

невизначеного часу. Щодня було б багато «пробок» і аварій на дорогах. На залізницях недодержання графіка руху поїздів спричиняло б численні катастрофи. Це саме стосується і літаків, яких розбилося б чимало через помилку диспетчера, що не міг би розрахувати точний час.

скіпчуватися
спричиняти

II. Доповніть і закінчте розповідь про те, що було б, якби не було годинника.

III. Складіть і запишіть 2 запитання за змістом тексту.

IV. Поясніть правопис виділених слів. Складіть усно речення зі словами в рамці.

V. Знайдіть у тексті і випишіть дієслова, які означають дію, можливу за певних умов або неможливу.

♦ Дію, яка могла б відбутися за певних умов, або дію неможливу, а також дію бажану виражають дієслова умовного способу: якби мене запросили, я пішла б на вечірку.

643. Продовжіть усно висловлювання: Мені б дуже хотілося, щоб...

644. Висловіть бажання (намір) щось зробити: Я хотів би (хотіла б) ... Назвіть причини, які перешкоджають цьому: але...; проте...; однак ...

♦ Умовний спосіб утворюється від дієслів минулого часу за допомогою частки *би* (б), яка стоїть при дієслові і пишеться окремо: наздогнав би, наздогнала б.

Орфограма

Частка *би* (б) з дієсловами умовного способу
зупинив би, зупинила б, зупинило б

♦ Частка може бути віддалена від дієслова, відокремлюватися від нього іншими словами: *Скороше б настало літо! Хоч би скороше настало літо!*

♦ При двох чи кількох дієсловах умовного способу частка *би*(б) може бути одна: *Скороше настало б і встановилося літо!*

645. Визначте число, а в однині — і рід дієслів, виписаних із тексту вправ 647. Позначте в них суфікси й закінчення. Чи можна визначити час дієслів умовного способу?

♦ Дієслова умовного способу змінюються за числами, а в однині — і за родами. Вони мають такі самі суфікси й закінчення, як і дієслова минулого часу дійсного способу: *заборони́в би, заборони́ла б, заборони́в би, заборони́ла б.*

♦ Дієслова в умовному способі часу не виражають.

646. Розгляньте таблицю на с. 217. Зверніть увагу на букви, що позначають кінцевий звук у чоловічому, жіночому і середньому роді дієслів умовного способу. Коли після дієслова вживається частка *б*, а коли — *би*?

Дієслова умовного способу

Рід	Однина	Множина
Чоловічий	<i>переконав би</i> <i>спізнився б</i>	<i>переконали б</i> <i>спізнилися б</i>
Жіночий	<i>переконала б</i> <i>спізнилася б</i>	<i>спізнились би</i>
Середній	<i>переконало б</i> <i>спізнилося б</i>	

Після приголосних уживається частка *би*, а після голосних — *б*:
покликав би, покликала б, покликали б.

- 647.** Знайдіть у реченнях дієслова умовного способу. Яку дію вони означають — ту, що могла б відбутися за певних умов, неможливу чи бажану? Випишіть ці дієслова, поясніть, як вони утворені.

1. Полетіла б я до хмари, коли б крильця мала. 2. Було б здоров'я — все інше наживем (*Нар. творчість*). 3. Хотів би я знати, про що той струмочок у мріях своїх гомонить між травою? 4. Сонце славне, дивне, чудодійне! Без тебе люди не жили б, не цвіли б сади (*З тв. П. Тичини*).

- 648.** Від поданих дієслів утворіть і запишіть усі форми умовного способу. Позначте суфікси й закінчення. Поясніть орфограми. З виділеними словами складіть і запишіть речення.

Зразок. *Встигнути* — *встиг*□ *би*, *встиг*л̂[а] б, *встиг*л̂[о] б, *встиг*л̂[и] б.

Заховати, сперечатися, нудьгувати, намокнути.

- 649.** Допишіть речення, уводячи в кожне з них дієслово умовного способу.

Зразок. *За гарної погоди ...* — *За гарної погоди стежки швидко висохли б.*

1. Якби літо було дощове ... 2. Якби я поквапився, то ... 3. Якби ми тепло вдяглися, то ... 4. Без дощу ...

- 650.** Перекладіть речення українською мовою. Котре з них виражає побажання? Зробіть висновок про схоже й відмінне у вживанні дієслів умовного способу в обох мовах.

1. Если бы ты не поторопился, то опоздал бы на самолёт. 2. Если бы не было так холодно, мы пошли бы на прогулку. 3. Сходил бы ты в магазин. 4. Если бы он был прав, я бы с ним не спорил.

- 651.** Замініть неозначену форму дієсловом умовного способу й запишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Якби я не забула відеокасету ми з подругою (подивитися) цікавий фільм. 2. (Бути) в нас автомобіль я (вчитися) його водити. 3. Тебе я (слухати) довіку куме мій (*Л. Глібов*).

- 652.** Замініть наказовий спосіб дієслів умовним і запишіть. Простежте, як наказова тональність речень змінюється на побажання.

З р а з о к. Сів би ти з нами та подивився б цікавий серіал.

1. Вийди пограти з нами у футбол. 2. Провідайте свого хворого товариша. 3. Після школи пообідай, відпочинь, а вже потім берись за уроки.

- 653.** Напишіть невеликий твір на одну з тем, використовуючи дієслова умовного способу: «Якби директором школи був (була) я», «Чого я хочу і що я можу», «Якщо не берегти ліс...», «Якби я став (стала) ученим», «Якби я виграв (виграла) велику суму грошей».

§72 Наказовий спосіб

Поради Шерлока Холмса

- 654.** I. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте виразно текст, передаючи голосом спонукання до дії.

ПРАВИЛА ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ¹

1. Якщо ви йдете з дому, **попередьте**, куди і з ким ви йдете, коли повернетесь і як із вами можна зв'язатися **в разі необхідності**.

2. Обов'язково **повідомте** батькам, домашнім телефони своїх друзів.

3. Не залишайте у дверях записки про те, куди ви пішли і коли повернетесь. Запишіть на автовідповідачі або залиште записку в квартирі на видному місці.

автовідповідач

4. Ввічливо, проте навідріз відмовляйтеся від **пропозиції** незнайомих людей піти з ними до них додому чи в безлюдні місця.

5. Якщо вас зупинив водій і попросив показати дорогу, **не сідайте** в машину, а **спробуйте** пояснити на словах.

6. Якщо вас переслідують — **перейдіть** на інший бік вулиці, **зайдіть** у крамницю, **затримайтесь** на людній зупинці, зверніться до когось із перехожих.

*переслідувати
затриматися*

7. Якщо ви десь **затримались**, зателефонуйте або передайте через когось батькам, щоб вони зустріли вас біля метро чи на зупинці.

8. Не ходіть по темних безлюдних місцях. Вибирайте такий шлях, де є перехожі.

9. Не сідайте у ліфт із незнайомцем.

10. Якщо ви прийшли додому, знаєте, що там нікого не повинно бути, а двері відчинені — **не заходьте** до квартири, а зайдіть до сусідів і звідти зателефонуйте додому. Якщо є підозра², що в квартирі хтось чужий, — **викличте** міліцію.

Отож будьте уважні, пильні, обережні, і з вами нічого не трапиться (*3 журналу*).

¹ Б е з п е к а — рос. безопасность.

² П і д о з р а — рос. подозрение.

II. Визначте тип і стиль мовлення; вкажіть найістотніші ознаки стилю в тексті.

III. Складіть діалог із сусідом по парті за змістом другого, дев'ятого й десятого пунктів «Правил особистої безпеки».

IV. Зверніть увагу на речення з виділеними дієсловами. Визначте вид речень за метою висловлювання. Що виражають дієслова в кожному з речень: наказ, прохання, пораду чи заклик? З якою метою їх ужито?

Дії, які хтось наказує, просить (запрошує), радить чи закликає зробити, називають дієслова **наказового способу** (рос. повелительного наклонения).

Дієслова наказового способу вживаються у спонукальних реченнях.

655. Визначте види речень за метою висловлювання. Знайдіть дієслова у формі наказового способу, визначте їх особу і число. З'ясуйте, що виражає кожне речення: наказ, прохання, пораду чи заклик; прочитайте їх із відповідною інтонацією.

1. Поспішайте творити добро! (О. Довженко). 2. Любімо Вітчизну, єдину у світі! (П. Тичина). 3. Перемагайте труднощі розумом, а небезпеку досвідом. 4. Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай (Нар. творчість). 5. Приїдь у моє місто. 6. Отут сідайте, починайте (І. Крип'якевич).

656. Розгляньте таблицю. В яких особах вживаються дієслова наказового способу, як вони утворюються та які закінчення мають?

Наказовий спосіб

Особа	Однина	Множина
1-а		вч[імо], навч[імо] ховай[мо], заховай[мо] позичай[мо], позич[мо]
2-а	вч[и], навч[и] ховай[], заховай[] позичай[], позич[]	вч[іть], навч[іть] ховай[те], заховай[те] позичай[те], позич[те]

Дієслова наказового способу змінюються за особами й числами. Вони мають форми 2-ї особи однини та 1-ї і 2-ї особи множини: чекай, мовчи, чекаймо, чекайте, мовчімо, мовчіть.

Дієслова наказового способу творяться від дієслів теперішнього або майбутнього часу дійсного способу і в 2-й особі однини закінчуються на -и (потерпи), -й (згадай), будь-який твердий чи м'який приголосний (повір, пробач, приголуб, посидь, викинь).

У множині дієслова наказового способу мають такі закінчення: у 1-й особі — -мо, -імо: купіймо, ходімо; у 2-й особі — -те, -іте (-іть): лікуйте, несіте, кладіть.

Зворотні дієслова у наказовому способі зберігають -ся (-сь): сте-режись, стережімось, стережіться; посунься, посуньмось, посу-ньтеся.

657. Від поданих дієслів утворіть і запишіть форми наказового способу 2-ї особи однини та 1-ї і 2-ї особи множини; виділіть закінчення.

З р а з о к. *Тримати* — *тримай*, *тримаймо*, *тримайте*.

Працювати, сміятися, пригадати, заспокоїтися.

- ◆ Від дієслів *могти*, *хотіти*, *бачити* наказовий спосіб не утворюється.

658. Прочитайте ланцюжок дієслів; визначте їх вид і спосіб. Зверніть увагу на правопис дієслів у 2-й особі однини, 1-й і 2-й особі множини.

Забути — забудь — забудьмо — забудьте.

Сісти — сядь — сядьмо — сядьте.

Стати — стань — станьмо — станьте.

Злізти — злізь — злізьмо — злізьте.

- ◆ У дієсловах наказового способу після м'яких приголосних ставиться м'який знак: *зустрінь*, *зустріньмо*, *зустріньте*; *почисть*, *почистьмо*, *почистьте*.

659. Прочитайте речення. Визначте спосіб дієслів, поясніть орфограми в них.

1. О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань! 2. Квітоньки милі! Зірвіться з гілля (*З тв. Олександра Олеса*). 3. Догляньте, мамо, ви дитя (*М. Кононенко*). 4. «Підкиньте дров», — зітхнула піч голодна (*В. Василяшко*). 5. Готуйтеся у похід. 6. Підходь ближче.

660. Прочитайте пари дієслів, визначте їх вид. Утворіть від них і запишіть форми наказового способу; підкресліть і поясніть орфограми.

З р а з о к. *Наблизься* — *наблизьмося* — *наблизьтеся*. *Наближайся* — *наближаймося* — *наближайтеся*.

1. Приїхати — приїжджати. 2. Сісти — сідати. 3. Роздивитися — роздивлятися.

661. Спишіть, вставляючи дієслова з довідки у формі 2-ї особи однини або множини наказового способу залежно від змісту речень і розставляючи пропущені розділові знаки.

1. ... і мені панове річ держать тут обізвалася Лисиця (*Л. Глібов*). 2. Діти ... зуби перед сном. 3. ... речі на своє місце. 4. Ви ... про все погане, ... тільки про хороше. 5. Ти не ... на нього, він зробив це ненавмисне. 6. А ялинку ви ... за день до Нового року. 7. А ти ... наступним трамваем.

Д о в і д к а: сердитися, пам'ятати, їхати, прикрасити, класти, дозволити, чистити, забути.

§73 Вживання одних способів дієслів замість інших

Світ цей — для щастя людини

662. І. Прослухайте вірш Дмитра Павличка «Звернення». Зробіть звуковий запис слова *узлисся*. Прочитайте виразно вірш.

До вас, мої рідні, звертаюся я —
 Найменший у нашій сім'ї:
 Стоїть на узліссі ялинка моя —
Не зрубайте її!
 На озері плаває пташка моя —
Не убийте її!
 Яскріє на небі зірка моя —
Не згасіте її!
 Світ-казку будує мрія моя —
Не спиняйте її!

Д. Павличко

II. Визначте основну думку поезії. За допомогою яких дієслівних форм її виражено?

663. Розіграйте діалог за ситуацією. Ви гуляєте в парку і бачите, як маленький хлопчик ламає деревце. Що ви йому скажете?

664. Визначте види речень за метою висловлювання. Перекладіть і запишіть їх українською мовою. З'ясуйте відмінності в утворенні форм наказового способу дієслів в обох мовах.

1. Давайте присядем на дорожку. 2. Пойдёмте на аттракцион.
 3. Давайте заканчивайть работу.

665. Попросіть співрозмовника спочатку зробити те, що він пропонує, а потім не робити цього. Зверніть увагу на вид дієслів у ствердних і заперечних конструкціях та на вживання твердих і м'яких приголосних звуків у кінці наказових форм.

З р а з о к. *Увімкнути світло? — Так, увімкни. Ні, не вмикай.*

◆ Після букв, що позначають тверді приголосні звуки, в дієсловах наказового способу **м'який знак не пишеться**: *наси́п — наси́пмо — наси́пте, ви́прав — ви́правмо — ви́правте, уда́р — уда́рмо — уда́рте, проба́ч — проба́чмо — проба́чте.*

666. Спишіть дієслова наказового способу. Поясніть орфограми на місці пропусків. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

Намаж.., посип.., відправ..те, поклич..те, приголуб.., відріж..те, не муч..те, повір..те, домов..тесь, не мороч..те, перевір..

667. Перекладіть сполучення слів українською мовою, користуючись словничком наприкінці підручника. З'ясуйте різницю в написанні дієслів.

1. Ударь по мячу. 2. Отрежь кусок хлеба. 3. Насыпь соли. 4. Ошпарь кипятком. 5. Поставь стулья. 6. Съешь бутерброд. 7. Поджарьте спаржу. 8. Проверьте часы. 9. Простите его.

668. I. Прочитайте висловлювання відомого українського поета Максима Рильського. Як ви його розумієте?

Як парость виноградної лози, плекайте мову! Пильно й ненастанно політь бур'ян. Чистіша від сльози вона **хай** буде. Вірно і слухняно **нехай** вона щоразу **служить** вам...

II. Що виражають виділені сполучення дієслів із частками *хай, нехай*?

Наказовий спосіб дієслів може виражатися поєднанням дієслів теперішнього і майбутнього часу у формах 1-ї особи однини та 3-ї особи однини і множини із частками *хай, нехай, бодай*, які пишуться окремо: *нехай я зроблю, хай полле квіти, нехай посплять*.

669. Від поданих дієслів утворіть наказовий спосіб у формі 1-ї особи однини або 3-ї особи однини і множини за допомогою часток *хай, нехай*. Складіть і запишіть спонукальні речення з виділеними дієсловами.

Сподіватися, (не) вагатися, (не) запізнюватися, встигати, (не) соромитися.

670. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. З'ясуйте різницю в утворенні форм наказового способу дієслів в обох мовах.

1. Пусть не пугают вас трудности. 2. Пускай мама наденет на праздник именно это платье. 3. Пусть молодожёны будут счастливы.

671. Якими формами дієслова виражено спонукування до дії у наведених реченнях? Коли воно має відтінок категоричного наказу, а коли — відтінок поради, прохання?

Не шуміть!
Сійте рівненько!
Краще б ви мовчали!
Сядьте-но!

Не шуміти!
Стояти струнко!
Краще мовчіть!
Сядьте!

У значенні наказового способу можуть уживатися дієслова інших способів: а) умовного (коли наказ набуває відтінку побажання): *зателефонував би ти Сергієві*; б) дійсного (коли наказ не викликає жодних заперечень або має форму прохання, вираженого запитанням): *Ти погодуєш і вигуляєш Барсика. Чи не скажете, як дістатися до Європейської площі?*

Неозначену форму дієслова у значенні наказового способу вживають для підсилення категоричності наказу: *Слухати команду!*

672. Уявіть, що друг запрошує вас на фільм, який ви вже дивилися. Запропонуйте йому якісь інші розваги.
673. Виділені сполучення слів замініть на дієслова наказового способу й запишіть речення. Поясніть орфограми.

З р а з о к. *Вам треба забути всі прикроці і помиритися. — Забудьте всі прикроці і помиріться.*

1. Не варто вам кликати Антона, треба самим домовитись.
2. Треба розкидати сніг, розчистити стежки і посипати піском.
3. Вам не слід боятися труднощів. 4. Тобі треба розчесати і підстригти волосся. 5. Ви стомилися, вам слід лягти і відпочити. 6. Вам треба записати завдання і не поспішати його виконувати, доки не вивчите матеріал.

- 674.** І. Прослухайте, слідкуючи за текстом. Відпрацюйте вимову слів *чисельність, зникнення, ссавці, плазуні, найвітонченішу, знищені, розмаїття*. Прочитайте текст.

Що таке Червона книга, всі ви добре знаєте. А чи **відомо** вам, що в Червоній книзі **не бракує** і «зелених сторінок»? На них заносяться види тих тварин і рослин, життя яких врятовано, а чисельність збережено і збільшено. Як зробити, щоб у Червоній книзі стало більше «зелених сторінок»?

Вчені підраховали, що тільки за останні 350 років на планеті вимерло та було знищено близько 60 видів звірів і майже 100 видів птахів. Третина з них — за останні півстоліття. **Не хочеться** вірити, але зараз на межі зникнення перебуває ще 600 видів тварин.

«Ну то й що,— може хтось заперечити,— на планеті самих ссавців¹ чотири з половиною тисячі видів, птахів — вісім і шість десятих тисяч видів. А скільки земноводних, плазунів², комах! На наш вік **вистачить!**»

Будь-який вид тварин — неповторне явище природи. Якщо **поталанить**, можна створити заново найвітонченішу чи найскладнішу машину, відбудувати нові міста на місці знищених. Але тварин, які зникли, заново не створиш. Ось чому важливо зберегти на Землі все розмаїття живих організмів (А. Давидов).

ІІ. Чим стурбований автор? Чому настільки важливим є збереження різних видів живих організмів? Якою може бути ваша участь у збереженні природи? Для відповіді скористайтесь малюнком.

¹ С с а в ц і́ — рос. млекопитающие.

² П л а з у н і́ — рос. пресмыкающиеся.

III. Визначте тип мовлення й основну думку висловлювання. Доберіть до тексту заголовок, який передавав би його основну думку. Визначте стиль мовлення. Назвіть характерні ознаки стилю.

IV. Поясніть правопис слів *вимерло, півстоліття, земноводних, зберегти, розмаїття*.

V. Випишіть виділені слова. Яку дію чи стан вони означають? Чи вказують на особу (предмет), яка (який) виконує дію? Поставте їх у неозначеній формі й запишіть.

Деякі дієслова означають дії, які відбуваються самі по собі, їх не можна приписати якійсь особі чи якомусь предмету. Такі дієслова називаються *безособовими* (рос. безличными): *надворі хмариться; мені хочеться перепочити*.

Безособові дієслова мають неозначену форму: *смеркатися, лихоманити*.

Безособові дієслова переважно означають:

а) явища природи та стихійні явища: *надворі похолодало; смеркає; прорвало трубу*;

б) стан людини: *хворого лихоманить; йому не спиться*;

в) уявлення про долю: *дівчині щастить*;

г) міру наявності чогось: *мамі не вистачає грошей; йому бракує сміливості*.

675. Спишіть речення. Підкресліть безособові дієслова, визначте їх вид. Яку дію вони означають і чим відрізняються від особових?

1. Світає. Край неба палає. 2. Хочеться дивитись, як сонечко сяє (З тв. Т. Шевченка). 3. Надворі сутеніло й поночіло (І. Нечуй-Левицький). 4. І все ж не спиться Михайлові (І. Чендей). 5. Скрізь розвернулось, розпустилось, зацвіло пишним цвітом (Панас Мирний). 6. Лягла зима. Завіяло дороги (М. Рильський).

Безособові дієслова не змінюються за особами, родами і числами. Вони вживаються тільки у формі 3-ї особи однини або середнього роду: *вечоріти* — *вечоріє, вечоріло*; *щеміти* — *щемить, щеміло*; *щастити* — *щастить, щастило*.

676. Допишіть речення, безособові дієслова підкресліть.

1. І уявлялося мені... 2. Друзям здалося... 3. Пригадалося дідусяві... 4. Вона читала, і їй ввижалося...

677. Безособові дієслова поставте в умовному і наказовому способах і запишіть змінені речення.

З р а з о к. *Їм краще живеться у новій квартирі. — Їм краще жилося б у новій квартирі. — Нехай їм краще живеться в новій квартирі!*

1. Вам легко дихається у хвойному лісі. 2. Татові вистачило грошей на купівлю автомобіля.

Безособові дієслова вживаються у дійсному способі (*потеплішало*), умовному (*потеплішало б*) і наказовому з відтінком побажання (*нехай потеплішає*).

- ◇ Безособові дієслова можуть уживатися в теперішньому, минулому і майбутньому часі.

678. І. Прочитайте попарно речення і порівняйте їх. Визначте спосіб і час дієслів, укажіть безособові дієслова.

1. Конвалія приємно пахне. — Пахне весною. 2. У мене болить нога. — Мені болить. 3. Я не сплю. — Мені не спиться. 4. Сестра хоче морозива. — Сестрі хочеться морозива.

ІІ. Знайдіть у кожній парі речень підмет і присудок, визначте синтаксичну роль безособових дієслів.

У реченні безособове дієслово є *присудком*, при ньому ніколи не буває підмета, а речення називається *безособовим*.

Нерідко присудок, виражений безособовим дієсловом, потребує додатка: Бабусі не спалося. Дорогу замело снігом.

679. З кожним із поданих дієслів складіть по два речення, в одному з яких воно було б особовим, а в другому — безособовим. Запишіть за зразком.

З р а з о к. Русло ріки пересохло (особ.). — У мене пересохло в горлі (безос.).

Цвісти. Занести. Дихати. Спалахнути. Боліти. Дути.

680. Напишіть невеликий твір на одну з тем: «Найцікавіша сторінка мого щоденника», «Весна і мої відчуття», «Чим особлива ця весна». Використовуйте подані слова і вирази. Підкресліть безособові дієслова.

Подобається, хочеться, працюється, віриться, вистачає терпіння, бракує часу, стає радісно, щастить; пригадалося, здавалося, подумалося, уявляється; посвіжішало, повіяло свіжістю, раніше розвидняється, пізніше смеркає, зазеленіло, розцвіло, пахне, відчувається.

§75 Способи творення дієслів

Сузір'я яблук світиться крізь листя...

681. І. Прослухайте текст, уявіть описану в ньому картину. Відпрацюйте вимову слів *угамувалося, повигинавши, зблиск, підплигом-підскоком, ввижається, наївно-дитяче*. Прочитайте виразно текст.

Падають яблука. Ген одне обірвалося, вдарилося об гілку, підскочило, вже пірнуло в траву і там угамувалося. Друге летіло до низу рівно, майнуло червоним боком, спалахнуло між кущиками барвінку і поволі покотилося з горбка. Ген біліють, **жовтіють**, рум'яніють, повигинавши круглі спинки, немов **поприпадали** до землі, щоб послухати, як там вітер **козакує** вдалині.

Яблука такі милі, такі довірливі, є в них щось наївно-дитяче (За Є. Гуцалом).

ІІ. Чи доводилося вам спостерігати, як у саду падають яблука? Простежте за текстом, як про це пише автор. Які образні вислови він використовує?

ІІІ. Поясніть правопис слів *летіло, горбка, рум'яніють, наївно-дитяче*.

ІV. Випишіть із тексту виділені слова, розберіть їх за будовою, визначте спосіб творення.

Від яких частин мови творяться дієслова?

Дієслова творяться від різних частин мови:

іменників:	<i>шторм</i> → <i>штормити</i> ;
прикметників:	<i>худий</i> → <i>худнути</i> ;
дієслів:	<i>кричати</i> → <i>перекричати</i> ;
числівників:	<i>два</i> → <i>подвоїти</i> ;
займенників:	<i>я</i> → <i>якати</i> .

682. I. Від яких частин мови утворено подані дієслова?

Мріяти, розумнішати, заходити, червоніти, рибалити, викати, вечеряти, смітити, дорослішати, потроїти, приклеювати.

II. Виділене слово розберіть за будовою, визначте спосіб творення, скориставшись таблицею.

Способи творення дієслів

Назва способу	Приклади
Префіксальний	<i>роззброїти</i>
Суфіксальний	<i>колекціо^нува^{ти}</i>
Префіксально-суфіксальний	<i>спопелі^{ти}, вгнізді^{ти}ся</i>

683. Спишіть речення. Від яких частин мови і яким способом утворено виділені слова? Позначте словотворчі засоби.

1. Через вікна **синіє** ясне небо. 2. Я **окинув** оком цю половину тераси під кручами. 3. Свіже повітря **бадьорить** тіло й **звеселяє** душу. 4. Ми **позіскакували** на вогкий берег. 5. А ясна смуга на воді все **ширшає**, **більшає**, та **довшає**, стає золотим плесом (З тв. І. Нечуя-Левицького). 6. Вже з вірію **поприлітали** гості (Лєся Українка). 7. Христинка **відмовчувалася** (І. Чендей).

684. Від поданих слів утворіть і запишіть дієслова за допомогою словотворчих засобів із дужок, назвіть спосіб творення. Простежте, як змінюється значення слів.

З р а з о к. Боліти (з-, не-, -юва-) — *з^неболі^ува^{ти}*.

Диво (з-, -ува-). Забути (при-). Старий (-і). Читати (пере-, -ува-). Троє (по-, -ї-). Жир (з-, не-, -юва-).

685. Прочитайте. Випишіть виділені дієслова і розберіть їх як частину мови за поданою схемою.

Річка **синіє**, зітхає, **сміється** (М. Рильський).

Розбір дієслова як частини мови

Послідовність розбору

1. Назва частини мови.
2. Початкова (неозначена) форма.

3. Вид, спосіб, час.
4. Особа (або рід) і число.
5. Дієвідміна.
6. Синтаксична роль.

За сонцем хмаронька пливе (Т. Шевченко).

Зразок усного розбору

Пливе — дієслово, початкова форма — *пливти*; недоконаний вид, дійсний спосіб, теперішній час, третя особа, однина, перша дієвідміна, в реченні є присудком.

Зразок письмового розбору

Пливе — дієсл., *пливти*; недок. вид, дійсн. спосіб, теп. час, 3-я ос. одн., I дієвідм., прис.

- 686. Подані тлумачення замініть відповідними дієсловами з довідки, визначаючи їх вид. Позначте словотворчі засоби, назвіть спосіб творення дієслів. З виділеними дієсловами складіть і запишіть речення.

З р а з о к. *Взяти щось у борг у когось — позичи́ти.*

1. Давати пораду. 2. Здійснювати керівництво. 3. Виявляти довіру. 4. Надавати допомогу. 5. Давати згоду. 6. Затримуватися десь довше, ніж потрібно. 7. Покрити асфальтом. 8. Робити фотозйомки. 9. З'явитися із запізненням.

Д о в і д к а: допомагати, заасфальтувати, радити, довіряти, фотографувати, керувати, затримуватись, запізнитися, погоджуватися.

§76 Узагальнення й систематизація вивченого про дієслово

Кольори планети Земля

- 687. I. Прочитайте текст. Доберіть заголовок.

На Землі **ростуть** зелені ліси... Безкраї степи **рясніють** барвистими килимами квітів... Сяють під сонячними променями **сліпучо-білі** сніги, і **блищать** смарагдовий лід на верхів'ях гір... Від обрію до обрію розкинулась безмежна **блакить** океану... Блакитний і зелений — два основних кольори Землі (*За В. Уткіним*).

II. Випишіть із тексту дієслова. За якими ознаками ви розпізнали їх серед інших частин мови? Визначте роль дієслів у мові.

III. Виділені слова розберіть як частину мови (письмово).

- 688. Прочитайте. Визначте вид помилки і запишіть виправлені речення.

1. Переверніть сторінку і дочитайте текст. 2. Батько не щадив нічого для свого сина. 3. Я відказався їхати з друзями на озеро. 4. Коли бабуся хворіла, мама стежила за нею. 5. Славко не трудився над собою. 6. Нам сказали результати тестування.

- 689. Попирте текст вправи 687 невеличкими (1—2 речення) описами лісів, степів, океану. Продумайте поділ на абзаци і запишіть текст.

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В ШОСТОМУ КЛАСІ

Слід людини на Землі

690. І. Прослухайте текст. Відпрацюйте вимову виділених слів. Прочитайте текст «ланцюжком».

ЯК БУДУВАЛИ КРИГОЛАМ

Діялося це понад сто років тому. Росія замовила¹ Англії новий корабель. Величезний і дорогий. Прибув **чоловік в адміральському мундирі**, щоб пояснити, чого хоче замовник. «Нам, панове, потрібен корабель нового типу, адже при зустрічі з **океанською кригою** ламається **навіть** броньований корпус. Отже, потрібно зробити ніс корабля, щоб він наповзав на лід, як праска на простирадло². Якщо корабель вагою сім тисяч тонн навалиться на товсту кригу, вона провалюється. А цей корабель відколе один шматок і знову наповзе на цілу крижину. Так і проб'є в кризі канал із чистою водою».

Почали англійці **проектувати** корабель, адмірал же зі своїми **зауваженнями**: те невдало, інше працювати не буде. «Прискіпується³», — вирішили інженери і пішли до директора з вимогою надіслати іншого **представника** від Росії.

— Чому? — поцікавився той.

— Він у нашій справі нічого не тямить, а повчає.

— Е-е-е, панове, ви помиляєтесь. Це славнозвісний адмірал Макаров. Він плавав стільки, що вам і не снилося. Дві кругосвітні подорожі, участь у кількох наукових експедиціях. Це старий морський вовк. Ще його батько боцманом у Миколаєві служив. Цілісінькими днями хлопчик на верфі пропадав, дивився, як корабели будують кораблі. Вашу роботу з дитинства знає. Тож якщо він вимагає щось змінити — змінюйте.

Англійці з розумінням кивають головами. Вони не знають, де той Миколаїв, але з кораблями, збудованими у цьому місті, знайомі. Тепер зрозуміло, звідки адмірал так добре знає корабельну справу.

І ось корабель під назвою «Єрмак» відправився у перше плавання. На четверту ніч усі прокинулись від **тріскотняви**. Довкруг корабля простерлась льодова скатертина, яку він легко долав. Усі були в захваті.

¹ За м ó в и т и — рос. заказать.

² П р о с т и р á д л о — рос. простыня.

³ П р и с к í п у в а т и с я — рос. придирается.

Зазвичай кораблі живуть років двадцять — тридцять. «Єрмак» проплавав шістдесят: визволяв кораблі з льодового полону¹, знімав з відірваних крижин рибалок. Якось урятував навіть наукову експедицію...

визволяти
з полону

На набережній Миколаєва стоїть пам'ятник. Кремезний чоловік із бородою на палубі корабля. На постаменті напис: «С. О. Макаров» (За М. Беденком).

II. Хто такий Степан Макаров? За які заслуги йому поставили пам'ятник? Які переваги мав новозбудований криголам?

III. Визначте тип і стиль мовлення.

IV. Усно складіть речення з висловом у рамці.

691. До поданих слів доберіть антоніми. Складіть і запишіть речення з антонімічними парами.

Зразок. *Загубити — знайти. Йдучи до школи, Василь загубив гудзика, якого знайшов того самого дня.*

Порожній, зруйнувати, від'їжджати, ніхто.

692. Спишіть, знімаючи скісну риску. До кожного зі слів допишіть свій приклад на те саме правило. Поясніть орфограми.

Пів/Європи, пів/відра, пів/ящика, телефон/автомат, квартира/музей, Переяслав/Хмельницький, довго/нога, Далеко/Східний, будь/хто, ні/в/кого.

693. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

Нафт..провід, вод..гін, шлях..провід, кра..вид, житт..діяльність.

694. Виділені сполучення слів замініть складними прикметниками. Поясніть їх правопис.

1. Немовля, якому чотири місяці. 2. Поїздка на один день. 3. Дідусь, якому дев'яносто років. 4. Готель на шість поверхів. 5. Робочий день тривалістю вісім годин.

695. Спишіть, уставляючи *н* або *ни*. Поясніть орфограми.

Ю..*ий*, ю..*ат*, балко..*ий*, скля..*ий*, ці..*ий*, весня..*ий*, ра..*ій*, дерев'я..*ий*, сучас..*ий*, див..*ий*, старови..*ий*.

696. Від поданих сполучень слів утворіть словосполучення «прикметник + іменник». Поясніть орфограми.

Зразок. *Вода для пиття — питна вода.*

1. Ведмедик із плюшу. 2. Сарафан із ситцю. 3. Подушечка з парчі. 4. Вода, зібрана після дощу. 5. Годинник із кварцом.

697. I. Прочитайте текст спочатку мовчки, потім вголос, правильно вимовляючи числівники. Доберіть заголовок.

Упродовж 70 років свого життя людина з'їдає майже 100 тонн їжі, протягом доби вдихає близько 13 000 літрів повітря. За день

¹ П о л ó н — рос. плен.

вона робить від 10 000 до 20 000 кроків, а за рік — до 7 000 000 кроків. Тобто за своє життя людина могла б дійти до Місяця або 9 разів обійти Землю по екватору.

Із 70 років життя людина спить 23 роки, на розмови витрачає 13 років, на їжу — близько 6 років (З журналу).

II. Яка інформація видалась вам несподіваною чи малоймовірною? Чому? Запишіть словами виділені числа, поясніть правопис числівників.

698. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Порівняйте написання дієслів в обох мовах.

1. Я советую вам посетить выставку цветов. 2. Отрежь кусок хлеба, намажь маслом, сделай бутерброд и съешь его. 3. «Приляг, отдохни», — посоветовал я бабушке. 4. Пускай сбудутся ваши надежды. 5. Зови сестру обедать. 6. Зажжём свет и будем читать. 7. Согласитесь, что дядя прав. 8. Кристина радовалась, что будет жить и учиться в Киеве.

699. Прочитайте уривок. Доберіть заголовок і спишіть текст.

Коні йшли швидко. Минуло небагато часу. Сани проїхали полем, пірнули в яр, повільно виповзли на високий, укритий снігом пагорок, на якусь мить ніби повисли там на тлі синього неба і зникли (Петро Панч).

II. За допомогою яких дієслів передано рух саней? Випишіть цей ланцюжок дієслів, визначте їх спосіб, час, особу, число. На їх прикладі розкрийте роль дієслів у створенні зв'язних висловлювань.

Запитання для повторення

1. Що вивчає морфологія?
2. Які частини мови належать до самостійних? Що їх об'єднує? Чим дієслово відрізняється від інших самостійних частин мови?
3. Чим займенник відрізняється за своїм значенням від інших самостійних частин мови?
4. Які числівники відмінюються як іменники, а які — як прикметники?
5. Що спільного мають і чим відрізняються присвійні прикметники і присвійні займенники?

700. Напишіть, як ви хотіли б провести літні канікули.

Українсько-російський словничок*

Б

барвістий — разноцветный
 башта — башня
 безліч — множество
 безмежний — безграничный, беспредельный
 брама — ворота

В

вагáтися — сомневаться
 вдало — удачно
 велетєньський — огромный
 вершник — всадник
 ви́пещений — холёный, ухоженный
 ви́твір — произведение
 витривáлий — выносливый
 ви́пикуватися — выстроиться
 відвідувач — посетитель
 відданий — преданный
 відкинути — отбросить
 відстань — расстояние
 відтворіти — воспроизвести
 відчайду́шний — отчаянный
 військóвий — военный
 вітчїм — отчим
 водій — водитель
 воєнний — военный
 впевнений — уверенный

Г

гармáта — пушка
 гравець — игрок

Д

діжка — бочка
 доброзічливий — доброжелательный
 довгоочікуваний — долгожданный
 дозвіл — разрешение
 досвідчений — опытный

доскона́лий — совершенный
 дослі́дження — исследование
 дресирува́льник — дрессировщик
 духмя́ний — душистый

Ж

жва́вий — шустрый
 жо́ден, жо́дний — ни один

З

заба́рвлення — окраска
 завбі́льшки — величиной (с)
 за́здрити — завидовать
 зайвий — лишний
 запозі́чити — позаимствовать
 засм́учуватися — огорчаться
 за́соби — средства
 застига́ти — замирать
 захова́ти — спрятать
 зважа́ти — обращать внимание
 звору́шувати — трогать, умилять
 зді́бності — способности
 злочі́нний — преступный

Ї

їстівни́й — съедобный

К

копіюва́ти — копировать
 корч — пень
 ку́лькова (авторучка) — шариковая

Л

ла́гідний — ласковый
 лихомáнка — лихорадка
 лу́ка — луг

М

маскува́тися — маскироваться
 мислівець — охотник
 мить — мгновение

* Значення слів у словничках подано відповідно до їх уживання у текстах і *виразах* підручника.

Н

нави́пінки — на дыпочках
наполяга́ти (на чомусь) — настаивать
(на чём-то)
на́стрій — настроение
насу́пити (брови) — нахмурить (брови)
не́жить — насморк
нечепу́ра — грязнуля
нечу́ваний — неслышанный

О

о́брій — горизонт
о́желедь — гололедица
опи́ня́тися — оказываться
осна́щення — оснащение

П

папу́га — попугай
па́хощі — запахи
перейма́тися — проникаться
підві́коння — подоконник
пітьма́ — темень, тьма
пові́домля́ти — сообщать
по́гляд — взгляд
позі́чити — одолжить
помара́нчевий — оранжевый
пора́дити — посоветовать
поса́да — должность
потону́лий — затонувший
пощасти́ти — повезти
припа́дати — приходится
проха́ння — просьба

Р

розгуби́тися — растеряться
розповсю́джений — распространённый
ряти́вний — спасительный
рятува́льний — спасательный

С

сподіва́тися — надеяться
стриба́ти — прыгать
стурбо́ваний — обеспокоен
сумлі́нно — добросовестно

Т

таємни́чий — таинственный
тло — фон
торка́ти — трогать
тремті́ти — дрожать
трива́лість — продолжительность

У

ува́га — внимание

Х

ху́стка — платок

Ш

шматок — кусок, часть
штучни́й — искусственный

Російсько-український словничок

Б

ближайший — найблі́жчий
более — бі́льше, більш ніж
бронированный — броньований
бутылка — пля́шка

В

великолепие — ро́зкіш (ж. р.)
венец — віне́ць
вершина — верхі́вка
веселье — весело́щі
весить — ва́жити
вещь — річ
вкусный — смачни́й
вместо — замість

вничью — внічию́
водород — во́день
возвращаться — поверта́тися
воздух — пові́тря
вокруг — навкру́ті, навколо́, довколо́
волосы — воло́сся
волчонок — вовче́ня
восхищаться — захо́плюватися
всадник — ве́ршник
вспыхнуть — заго́рітися, спалахну́ти
встрепенуться — стрепену́тися
встреча — зу́стріч
выглядывать — вигляда́ти
вынуть — ви́йняти
выступление — ви́ступ

Г

горлинка — гóрличка
грецкий (орех) — волóбський (горіх)
греческий — грéцький
гречневый — гречáний
гробница — гробніця
груз — вантáж

Д

движение — рух
допоздна — допізнá
древесный — деревний
дрожжи — дріжджі

Е

ель — яліна

Ж

железнодорожный — залізни́чний
жеребёнок — лопá
живопись — живо́пис (ч. р.)

З

забота — турбóта
завезённый — завéзений
зависть — зáздрість
загромождать — загримотіти
заложить — закла́сти
замереть — завме́рти
занимать — займа́ти
запись — за́пис (ч. р.)
защипать — захи́пати
зрелище — видóвище

И

игрок — гравéць
из-за (чего-то) — че́рез (щось)
избавиться — позбу́тися
известный — відомий
изгородь — огоро́жа
именно — са́ме
испугаться — зляка́тися; испуган-
ный — переля́каний

К

капля — кра́пля; капелька — крап-
ли́нка
картофель — карто́пля (ж. р.)
качаться — хита́тися
кислород — кі́сень

кипяток — окрі́п
клиент — кліéнт
колея — ко́лія
колодец — крини́ця
конькобежец — ковзана́р
кормить — годува́ти
коттедж — котéдж
крановщица — кранівни́ця
краска — фа́рба; краски — фа́рби,
(тон) ба́рви
крыша — дах
кусок (хлеба) — шма́ток (хліба)
кустарник — чага́рник

Л

ласкаться — ла́нцитися
ласточкин — ла́стівчин, ластів'ячий
лезвие — ле́зо
лисёнок — лисе́ня
лисий — лиси́чий, лісячий
листва — лі́стя
лишить — позба́вити
лишиться — позбу́тися
лишний — за́йвий
ложиться — ляга́ти
лужа — калю́жа

М

макушка — верхі́вка
малыш — малю́к
мебель — ме́блі
местность — місце́вість
молния — бли́скавка
морковный — морквя́ний

Н

начаться — поча́тися
начертить — накрéслити
невыносимый — несте́рпний
неделя — ти́ждень
незаметно — непомі́тно
необыкновенно — надзвича́йно
нечёткий — нечі́ткий
нужно — потрі́бно

О

обе — обі́дві
обжечь — обпекти́
обижаться — обража́тися; обижен-
ный — обра́жений

обратиться — зверну́тися
обращаться — зверта́тися
огромный — величезний
около — близько
оплатить (что?) — заплати́ти (за що?)
особенно — особліво
оставить — зали́шити
отдыхать — відпочива́ти
отравление — отру́єння

П

пастбище — пасови́ще
пение — спі́ви
пищевой — харчови́й
пловец — плаве́ць
площадь — пло́ща
пляска — та́нець, тано́к
побережье — узбере́жжя
поджарить — підсма́жити
подползти — підповзти́
поить — напува́ти
показаться — ви́датися
полтора — півтора́
попынь — поли́н (ч. р.)
посетитель — відві́дувач
поспеть — дості́гнути
потерять — загуби́ти
поток — поті́к
почтальон — пошта́р, листоно́ша
почувствовать — відчу́ти
превозмогать — перемага́ти, пере-
брювати
прежде всего — насамперед
преступник — злочі́нець
приказать — наказа́ти
присоединяться — приє́днуватися
продажа — про́даж (ч. р.)
просека — просі́ка
простить — пробачи́ти
прохожий — перехо́жий
прятаться — хова́тися
пчелиный — бджоли́ний
пугать — ляка́ти
путёвка — путі́вка
пылесос — пи́лосос
пыль — пил (ч. р.)

Р

разведчик — розві́дник
разослать — розісла́ти
разостлать — розстелі́ти
расспрашивать — розпитува́ти
расставлять — розставля́ти
растительное масло — олі́я
репетиция — репети́ція
решительно — рішуче
рукопись — руко́пис (ч. р.)
рыбий — ри́б'ячий
рыбный — ри́бний

С

свадьба — весі́лля
сверкнуть — бли́снути
сельдь — оселе́дець
сельскохозяйственный — сі́льсько-
сподарський
сжечь — спали́ти
скворец — шпак; скворчонок — шпа-
ченя́
скрыть — приховати́
след — слід
следить — сте́жити
случайно — випадко́во
совёнок — совеня́
совершенно — зовсім
соловьиный — солов'и́ний, соло-
вейки́в, солов'я́чий
сосулька — буру́лька
спешить — поспіша́ти
спокойствие — спокі́й
среда — середо́вище
стараться — стара́тися, намага́-
тися
старинный — старови́нний
стиральный — пральни́й
ступени — сходи́
стыдит — соро́мити

Т

тишина — ти́ша
толпа — на́товп
торопиться — поспіша́ти
тушить (огонь) — гаси́ти (вогонь)
тушить (еду) — тушкува́ти, сма́жити
(їжу)

У

увлеченіє — захо́пленнѣя
 узнавать — впізнава́ти
 успеть — всти́гнути
 утка — ка́чка
 участок — діля́нка

Ф

флаг — пра́пор

Х

хлынуть — лину́ти

Ц

целебный — цілю́щий
 цыплёнок — курча́

Ч

чередоваться — чергува́тися

Ш

шутка — жарт

Э

этаж — по́верх

Ю

юноша — юна́к

Я

яркий — яскра́вий
 ярмарка — ярмарок (ч. р.)

Тлумачний словничок

Акце́нт, -у, ч. 1. Своєрідний характер вимови, властивий певній мові або особі. 2. Наголос.

Балпо́страда, -и, ж. У метро — поручень, площина обабіч східців ескалатора.

Бар'єр, -а, ч. Перешкода; *мовний бар'єр* — утруднення в спілкуванні через недостатнє знання мови.

Борисфе́н — давня назва Дніпра.

Боулінг, -а, ч. Гра зі спортивними кеглями.

Бріла, -и, ж. Великий безформний шматок каменю.

Будіве́льник, -а, ч. Той, хто працює на будівництві, робітник.

Будівні́к, -а, ч. Той, хто бере участь у будівництві.

Бюро́. Вид письмового стола з висувною кришкою і шухлядками для паперів; конторка.

Вілітати. Літаючи, пробути певний час у повітрі.

Винятко́вий. Який рідко трапляється, становить виняток.

Ві́дданість, -ості, ж. Вірність комусь, чомусь.

Впра́вний. Умілий, який досконало опанував якусь професію, ремесло.

Герметі́чно. Щільно, щоб не пропускати рідини або газу.

Да́вній, 1. Який давно минув. 2. Який існує вже багато часу.

Динамі́чний. Пов'язаний із рухом, дією.

Дисерта́ція, -ї, ж. Наукова робота, яка дає підстави для одержання наукового ступеня.

До́брий, -а, -е. 1. Який доброзичливо, приязно, чуйно ставиться до людей. 2. Великий. 3. Те саме, що смачний.

Добра́чий, -а, -е. *розм.* Дуже добрий.

До́ктор, -а, ч., ж. 1. Науковий ступінь. 2. Особа, яка має цей ступінь.

Зажі́ти. Набувати чогось, заробляти (гроші), почати краще жити.

За́йвий. Який не використовується, вільний.

Індіа́нець, -нця, ч. Назва корінного мешканця Америки.

Інді́ць, -ійця, ч. Назва корінного мешканця Індії і Пакистану.

Корті́ти, *розм.* Дуже хотіти.

Куня́ти, *розм.* Те саме, що *дрімати*.

Купо́ра, -и, ж. Грошовий знак певної вартості.

Лисні́ти. Блищати, яскраво відсвічувати, сяяти.

Лихоманити. Тремтіти від високої температури під час хвороби.

Лікар, -я, ч., ж. Особа з вищою медичною освітою, яка лікує хворих.

Майно́, -а, с. 1. Речі, які комусь належать на правах власності. 2. Маєток.

Мелодія, -ї, ж. Наспівне співзвуччя.

Меткий. Влучний, точний.

Моделюва́ти. Створювати модель чого-небудь; у скульптурі — ліпити.

Моло́чний. 1. Прикм. до *молоко*. 2. Який дає багато молока. 3. Вигодуваний молоком іншої матері.

Му́зика, -и, ж. Мистецтво, що відображає дійсність у звукових образах.

Музи́ка, -и, ч. Те саме, що *музикант*.

Накрапа́ти. Падати рідкими краплями (про дощ).

Нала́годити. Організувати щось.

Неабі́який. Такий, що вирізняється з-поміж інших.

Неві́стка. Заміжня жінка стосовно до рідних її чоловіка (батька, матері, братів, сестер, дружин братів і чоловіків сестер).

Невла́стивий. Не характерний.

Негі́дник, -а, ч. розм. Людина, яка чинить підлість.

Незда́ра, -и, ч., ж. Людина, яка не має здібностей до чогось.

Нече́ма, -и, ч., ж. розм. Неввічлива, невихована людина.

Обі́знаність, -ості, ж. Достатні знання про щось.

Обла́днання, -я, с. Сукупність механізмів, пристроїв, необхідних для чогось; спорядження.

Одру́жити. З'єднати шлюбом чоловіка і жінку.

Око́титися. Народити малят (про овець, кіз, котів).

Па́м'ятка, -и, ж. Предмет матеріальної культури минулого.

Па́м'ятник, -а, ч. Скульптурна споруда на честь когось, чогось.

Партиту́ра, -и, ж. Нотна книга із записом усіх партій музичного твору.

Переку́пити. Купити у когось куплене ним.

Пе́ріщити. Сильно, безперервно йти (про дощ).

Пле́натися. розм. Іти, пересуватися повільно, через силу.

Пле́со, -а, с. Широка ділянка річки зі спокійною течією.

По́круч, -а, ч. Щось спотворене, покалічене.

Поста́вити. 1. Надати чомусь вертикального положення. 2. Помістити куди-небудь, розмістити десь, розташувати. 3. Подати на стіл. 4. Показати виставу. 5. *розм.* збудувати, спорудити щось.

Потягну́ти. розм. Повести за собою, змусити йти.

Похо́дити. 1. Вести свій рід від когось. 2. Бути схожим на когось.

Прозаї́чний. Звичайний, буденний, одноманітний.

Простро́чити. Пропустити встановлений термін (*рос. срок*).

П'ятибо́рець, -ця, ч. Спортсмен, який займається п'ятиборством (воно охоплює п'ять видів спорту).

П'яти́рня, -ї, ж. розм. Долоня з пальцями.

Регота́ти. Гучно, нестримно сміятися.

Ряту́вний. Який приносить порятунок.

Рятува́льний. Призначений для рятування.

Све́руха, -и, ж. Мати чоловіка стосовно до його жінки.

Ску́льптор, -а, ч. Митець, який створює скульптури.

Слов'я́ни. Велика група споріднених мовою та культурою народів, що живуть у Європі (українці, росіяни, поляки, чехи та ін.).

Смере́ка, -и, ж. Вічнозелене хвойне дерево.

Старі́й. 1. Який прожив багато років, досяг старості. 2. Який існує тривалий час, давно створений.

Техноло́гія, -ї, ж. 1. Сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій. 2. Навчальний предмет, що викладає ці знання.

Угамува́тися. Заспокоїтися.

Узлі́сся, -я, с. Край лісу.

Уніка́льний. Рідкісний, винятковий.

Устано́ва, -и, ж. Організація, що відає певною галуззю народного господарства, торгівлі, науки чи культури і працює в цій галузі.

Феноме́нальний. Рідкісний, незвичайний, винятковий.

Форту́нити. 1. Щастити, таланити. 2. Сприяти, допомагати.

Хмарочо́с, -а, ч. Дуже високий багатоповерховий будинок.

Циркуля́ція, -ї, ж. Регулярний рух по колу, переміщення (про повітря).

Чванли́вість, -вості, ж. Замилування собою; зверхність.

Чеберя́ти. розм. Йти дрібними кроками.

Чимчикува́ти. розм. Йти повільно.

Чкурну́ти. розм. Швидко втекти.

Фразеологічний словничок

Ахіллéсова п'ята — слабе, вразливе місце.

Берегти як зіницю ока — дуже берегти.

Бити ба́йдики — ледарювати.

Біла ворона — людина, яка різко вирізняється з-поміж інших своєю поведінкою чи зовнішністю.

Боятися як вогню — відчувати великий страх.

Ведмідь на вухо наступив — людина, позбавлена музичного слуху.

Вийти з-під пера — про написаний твір.

Винахóдити колесо (велосипед) — відкривати те, що вже давно відомо.

Вісіти на телефоні — часто і довго розмовляти по телефону.

Відкладати у довгий ящик — відкладати якусь справу на потім.

Впасти як сніг на голову — раптово з'явитися.

Гратися (жартувати) з вогнем — діяти необачно, незважаючи на небезпеку.

Дати зелену вулицю — відкрити шлях для вільного руху (про транспорт).

День відкритих дверей — день, коли всі бажаючі запрошуються до установи (вищого навчального закладу) для ознайомлення з нею.

Думки не клеяться — не вдається обміркувати щось через незібраність.

Збитися з ніг — змучитися в пошуках когось, чогось, дуже стомитися.

Землі під ногами (під собою) не чути — відчувати незмірну радість.

Знати як свої п'ять пальців — дуже добре знати.

Золоті руки — про людину, яка майстерно робить усе.

І за холодною водою не братися — нічого не робити, ледарювати.

Й за вухом не свербить — ба́йду́же.

Крокодилові сльози — несправжні; від повір'я, ніби крокодил, з'їдаючи свою жертву, плаче.

Лебедина пісня — останнє творіння.

Лічить як корові сідло — зовсім не до лиця.

Мати на увазі — рос. иметь в виду.

Надутись як індик — образившись, зробити невдоволений вигляд.

Накласти головою — загинути.

Очі розбігаються — про неможливість зупинити вибір на чомусь через велику кількість предметів.

Переливати з пустого в порожнє — займатися балачками.

Писати як курка лапою — нерозбірливо писати.

По гарячих слідах — негайно, відразу ж, як тільки відбулась подія.

Показати, де раки зимують — провчити, жорстоко покарати когось.
 Покласти на музику — написати музику до літературного твору.
 Походжати як пава — поважно.
 Починати з азів — починати з самого початку.
 Почуватися як риба у воді — почуватися вільно, природно.
 П'яте кілесо до воза — зайве, непотрібне.
 П'яте через десяте — поспіхом, похапцем, абияк, не до ладу; вибірково.
 Розрубати гордіїв вузол — швидко усунути складність у чомусь.
 Рости як з води — швидко рости.
 Сидіти склавши руки — нічого не робити.
 Скривитися як середина на п'ятницю — відкрито виказувати своє негативне ставлення.
 Спалахнути як сірник — дуже розгніватися.
 Спати як убитий — міцно спати.
 Стерти з лица землі — знищити дотла.
 Торохтіти як сорока — говорити безупинно.
 Ходяча енциклопедія — про людину, глибоко обізнану в усіх питаннях.
 Як вітром здуло — безслідно зникнути.
 Як кіт наплакав — дуже мало.
 Як крізь землю провалитися — раптово, безслідно зникнути.

Словничок ділової мови

Вказівка, -и, ж. Настанова або порада керівника.
 Довідка, -и, ж. Документ із стислими відомостями про когось, щось; посвідка, свідоцтво.
 Договір, договіру, ч. Письмова або усна угода про права та обов'язки між державами, установами, підприємствами та окремими особами.
 Документ, -а, ч. Діловий папір, який посвідчує певний факт, підтверджує право на щось, служить доказом чого-небудь.
 Закон, -у, ч. Встановлене найвищим органом державної влади загальнообов'язкове правило.
 Заява, -и, ж. Оформлене за певним зразком письмове прохання, що подається на ім'я офіційної особи, до установи чи організації.
 Наказ, -у, ч. Документ із розпорядженням керівника установи, підприємства чи організації.
 Нарада, -и, ж. Спільне обговорення, вирішення певних питань; засідання.
 Оголошення, -я, с. Повідомлення, оповіщення про щось.
 Офіційний. Урядовий, службовий, який виходить від уряду (рос. правительства), урядової установи (рос. учреждения) або особи.
 Постанова, -и, ж. Розпорядження, акт органів державної влади.
 Розписка, -и, ж. Документ із підписом, який засвідчує отримання чогось.
 Установа, -и, ж. Організація, що відає певною галуззю народного господарства, торгівлі, культури, науки і працює в цій галузі.

Відгадки до загадок

Впр. 356, с. 131: 4. Соняшник. 5. Вода, берег, очерет. 6. Місяць, зорі. Впр. 364, с. 134: 1. Місяць, тижні, дні. 2. Руки і пальці. 3. Очі. 4. П'ятдесят. 5. Дні тижня. Впр. 377, с. 136: Очі. Впр. 378, с. 137: Дванадцять місяців.

Дорогі шестикласники!	3
-----------------------------	---

ВСТУП

§1. Краса і багатство української мови	4
§2. Мовленнєва ситуація. Засоби спілкування. Умови успішного спілкування	8

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В П'ЯТОМУ КЛАСІ

§3. Словосполучення і речення. Члени речення. Звертання. Вставні слова	10
§4. Просте і складне речення. Пряма мова і діалог	12
§5. Текст, його будова. Зв'язок речень у тексті. Розгортання теми ..	15

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК

§6. Іменник як частина мови	19
§7. Загальні і власні назви. Велика буква і лапки у власних назвах ..	22
§8. Стил мовлення. Офіційно-діловий стиль	25
§9. Рід іменників	28
§10. Правила поведінки в школі та в громадських місцях	33
§11. Число іменників	36
§12. Відмінки іменників	38
§13. Опис приміщення. Докладний і вибірковий перекази художнього тексту з описом приміщення	42
§14. Відміни іменників. Відмінювання іменників I відміни	47
§15. Докладний переказ тексту з описом приміщення	53
§16. Іменники II відміни, їх відмінювання	55
§17. Іменники III відміни, їх відмінювання	64
§18. Іменники IV відміни, їх відмінювання. Відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині	67
§19. Усний опис інтер'єру за картиною	70
§20. Творення іменників	71
§21. Не з іменниками	76

§22. Написання прізвищ, імен та імен по батькові	79
§23. Твір-опис інтер'єру	83
§24. Узагальнення й систематизація вивченого про іменник	85

ПРИКМЕТНИК

§25. Прикметник як частина мови	87
§26. Якісні, відносні та присвійні прикметники	90
§27. Ступені порівняння якісних прикметників	93
§28. Докладний переказ тексту із поєднанням різних типів мовлення ...	96
§29. Прикметники твердої і м'якої груп, їх відмінювання	97
§30. Способи творення прикметників .	101
§31. Опис природи	105
§32. Написання найуживаніших суфіксів прикметників	107
§33. Докладний письмовий переказ тексту з описом природи	112
§34. Не з прикметниками	114
§35. Букви <i>н</i> і <i>ни</i> у прикметниках	116
§36. Написання складних прикметників	119
§37. Написання прізвищ прикметникової форми	122
§38. Вибіркове читання і переказ тексту наукового стилю	125
§39. Узагальнення й систематизація вивченого про прикметник	127

ЧИСЛІВНИК

§40. Числівник як частина мови. Числівники кількісні й порядкові	129
§41. Твір-опис природи на основі особистих вражень	132
§42. Числівники цілі, дробові та збірні; прості, складні і складені	133
§43. Відмінювання кількісних числівників	135
§44. Як правильно розмовляти по телефону	137
§45. Докладний переказ тексту розповідного характеру з елементами роздуму	144
§46. Вживання порядкових числівників на позначення часу	150

§47. Відмінювання дробових і збірних кількісних числівників	152	§63. Зворотні дієслова	192
§48. Твір-роздум про вчинки людей . .	154	§64. Вид дієслова	194
§49. Відмінювання порядкових числівників	156	§65. Час дієслова. Минулий час.	199
§50. Узагальнення й систематизація вивченого про числівник.	158	§66. Твір-оповідання на основі побаченого	201
ЗАЙМЕННИК		§67. Теперішній час	203
§51. Займенник як частина мови. Розряди займенників за значенням . .	160	§68. Майбутній час	206
§52. Особові та зворотний займенники	164	§69. Дієслова I та II дієвідмін.	209
§53. Питальні та відносні займенники, їх відмінювання	168	§70. Способи дієслова. Дійсний спосіб	213
§54. Допис у газету інформаційного характеру	171	§71. Умовний спосіб	215
§55. Неозначені та заперечні займенники. Дефіс у неозначених займенниках. Заперечні займенники з <i>ні</i> . . .	173	§72. Наказовий спосіб	218
§56. Твір-опис природи за картиною . .	176	§73. Вживання одних способів дієслів замість інших	220
§57. Присвійні, вказівні, означальні займенники	177	§74. Безособові дієслова.	223
§58. Узагальнення й систематизація вивченого про займенник.	181	§75. Способи творення дієслів	225
ДІЄСЛОВО		§76. Узагальнення й систематизація вивченого про дієслово	227
§59. Дієслово як частина мови	184	ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВІВЧЕНОГО В ШОСТОМУ КЛАСІ	
§60. <i>Не</i> з дієсловами	186	Слід людини на Землі.	
§61. Неозначена форма дієслова	189	Додатки	
§62. Докладний переказ тексту розповідного характеру	191	Українсько-російський словничок	
		Російсько-український словничок	
		Тлумачний словничок	
		Фразеологічний словничок	
		Словничок ділової мови	
		Відгадки до загадок	